

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER FOR KONGSVINGER OG SØR-ODAL

DEL II:

KUNNSKAPSGRUNNLAG OG BESKRIVELSER AV KULTURMINNER OG KULTURMILJØER

Vedlegg til kommunedelplan for kulturminner
for Kongsvinger og Sør-Odal 2021-2030

**KONGSVINGER
KOMMUNE**

Sør-Odal kommune

Innhold

KUNNSKAPSGRUNNLAGET	9
1. Kongsvinger og Odalen: Landskapet og dets historie	9
2. Historier fra Kongsvinger og Sør-Odal.....	13
3. Plangrunnlag og kriterier for vurdering av kulturminner.....	18
3.1.Kriterier for vurdering av kulturminner	19
4. Virkemidler.....	21
4.1. Lovverk og avtaler.....	22
4.1.1. Kulturminneloven.....	22
4.1.2 Plan og bygningsloven (Lov om planlegging og byggesaksbehandling- Pbl)	23
4.1.3 Andre lover	25
4.2 Nasjonale interesser i by- NB!-registeret	25
4.3 De kommunale virkemidlene.....	26
4.3.1 Kommuneplanens arealdel	26
4.3.4 Kommuneplan for Sør- Odal 2020-2032	28
4.4 Planer med betydning for kulturminnearbeidet	30
4.5 Kulturminner uten juridisk beskyttelse	30
5. Kunnskapsgrunnlag og utredninger	30
5.1 Kulturminnesøk/Askeladden.....	31
5.2. SEFRAK.....	32
6. Status for kulturminnene	32
6.1 Kulturminner med juridisk beskyttelse	32
6.2 Automatisk fredete kulturminner	32
6.3 Kulturminner fredet ved vedtak.....	33
7. Utvalgte kulturlandskap – Finnskogen.....	33
8. Vedtaksfredete eiendommer.....	33
8.1 Oversikt over vedtaksfredete eiendommer i Kongsvinger	33
8.2 Oversikt over vedtaksfredete eiendommer i Sør-Odal:	35
9. Forskriftsfredning.....	35
9.1 Eiendommer som er forskriftsfredet i Kongsvinger:.....	35
9.2.Eiendommer som er forskriftsfredet i Sør-Odal:	35
10.Listeførte og fredede kirker	36
10.1 Listeførte kirker i Kongsvinger:	36
10.2 Listeførte kirker i Sør-Odal:	36
11. Kulturminner og – miljøer regulert til «spesialområde bevaring»	36

11.1 Eiendommer som er regulert til bevaring i Kongsvinger	36
11.2. Eiendommer som er regulert til bevaring i Sør-Odal	37
12. Hensynssone – Bevaring kulturmiljø	37
12.1 Eiendommer som er reguler til hensynssone bevaring i Kongsvinger	37
13.2 Eiendommer anbefales regulert til hensynssone bevaring i Sør-Odal.....	41
13. Forvaltning og håndtering.....	44
14. Oversikt over behov, vedlikehold og formidling knyttet til kulturminner i Kongsvinger.....	46
14.1 Automatisk fredede kulturminner	46
14.2 Bygningsarv og kulturmiljøer i jord- og skogbruk	46
14.3 Kulturlandskap & kulturmiljøer.....	46
14.4 Tekniske industrielle kulturminner	47
14.5 Tettsteder.....	48
14.6 Møteplasser, institusjoner og kommunikasjoner	49
14.7 Immateriell kulturarv	50
14.8 Etniske minoriteter	51
14.9 Krigs- og forsvarshistorie.....	51
14.10 Den grønne kulturarven.....	53
14.11 Kulturminner og friluftsliv	54
15. Oversikt over behov, vedlikehold og formidling knyttet til kulturminner i Sør-Odal	55
15.1 Automatisk fredede kulturminner	55
15.2 Bygningsarv og kulturmiljøer i jord- og skogbruk	55
15.3 Kulturlandskap og kulturmiljøer.....	56
15.4 Tekniske industrielle kulturminner	56
15.5 Tettsteder.....	57
15.6 Møteplasser, institusjoner og kommunikasjoner	58
15.7 Immateriell kulturarv	59
15.8 Etniske minoriteter	59
15.9 Krigs- og forsvarshistorie.....	60
15.10 Den grønne kulturarven.....	60
15.11 Kulturminner og friluftsliv	61
16. Tilskudd til kulturminneverntiltak.....	62
BESKRIVELSER AV KULTURMINNER OG KULTURMILJØER.....	64
17. Utvalgte temaer og verneområder	65
18. Automatisk fredete kulturminner	66
Furulund, Kongsvinger	66

Liermoen, Kongsvinger.....	67
Oppstadområdet, Sør-Odal.....	67
Bygdeborgen på Varder, Sør-Odal	68
19. Bygningsarv og kulturmiljøer i jord- og skogbruk	69
Viktige bygningstyper.....	70
Svalgangsbygninger.....	70
Kjoner	71
De store låvebygningene- enhetslåven.....	72
Roverud gård, Kongsvinger	72
Øst Nor, Kongsvinger	73
Øvre og Nedre Slåstadbråten, Sør-Odal.....	74
Sandnes, Sør-Odal	75
Maarud gård, Sør-Odal.....	76
Ting-Os, (Vestre Os) Sør-Odal	77
Snekkermoen, Sør- Odal	77
Rafjelltårnet.....	78
20. Kulturlandskap og kulturmiljøer.....	78
Kulturlandskapet langs Glomma	79
Kulturlandskapet ved Nugguren	80
Kulturlandskapet ved Vingersjøen	81
Kulturlandskapet ved Strøm kirke.....	82
Finnskogen- utvalgte kulturlandskap	82
Kulturlandskapet ved Jammerdal	83
Kulturlandskapet rundt Abborhøgda	84
Viberget, Kongsvinger	84
Setermiljøer.....	85
21. Teknisk industrielle kulturminner	86
Kulturmiljøet Odals Verk	86
Gruvedrifta i regionen.....	89
Spetalengruvene	89
Møller og sager	90
Kongsvinger Mølle.....	90
Mølla ved Nylend, Sør-Odal	91
Holmen mølle, Kongsvinger	92
Nordset sag, Sør-Odal	93

Slåstadmølla, Sør-Odal	94
Sikåa, Kongsvinger	94
Fløtningsminner	95
Lier kraftstasjon, Kongsvinger	96
Spikset gardsteglverk, Sør-Odal	96
Torvstrøfabrikker	97
Ullern torvstrøfabrikk, Sør-Odal.....	97
Vinger torvstrøfabrikk, Kongsvinger	98
Meieri, Slåstad, Sør-Odal.....	98
Kornsiloene på Kongsvinger og Skarnes	99
Spinneriet på Skarnes, Sør-Odal.....	100
22. Tettsteder.....	101
Kongsvinger	101
Bygrense og grensesteiner	101
Øvrebyen.....	102
Jernbanen kommer, jernbanebyen etableres og kulturell oppblomstring	105
Byen mellom Øvrebyen og Midtbyen	106
Midtbyen	107
Roverud	108
Skarnes	109
Trekanten, Norges minste kulturhus.....	110
Strandveien, Skarnes.....	111
Kampen, Skarnes.....	112
Sander	113
23. Møteplasser, institusjoner og kommunikasjoner	114
Prestegårdene	114
Kirkene	114
Strøm kirke, Sør-Odal kommune.....	115
Ullern kirke, Sør-Odal kommune.....	115
Oppstad kirke, Sør-Odal kommune	116
Vinger kirke, Kongsvinger kommune	116
Lundersæter kirke, Kongsvinger kommune	117
Austmarka kirke, Kongsvinger kommune	117
Roverud kirke, Kongsvinger kommune	118
Brandval kirke, Kongsvinger kommune.....	118

Bygninger i offentlig eie	119
Kongsvinger rådhus.....	119
Rådhus – Teatret	120
Skolene	120
Gamle Korsmo skole med ungdomskolen, Skarnes	121
Skarnæs Amtskole/Funnefossgården, Sør-Odal	123
Tjaberg skole, Sør-Odal	124
Øvrebyen videregående skole, Kongsvinger	124
Skinnarbøl gamle og nye skole, Kongsvinger	125
Forsamlingshus/ bedehus	126
Menighetshuset/bedehus på Skarnes	126
Avholdslokalet Skogtun, Skarnes	126
Hofoss bedehus, Kongsvinger	127
Bedehuset, Tommelstads gate 1, Kongsvinger	128
Kongsvinger kretsfengsel	128
Dansebaner	129
Bergkollparken, Austmarka	129
Buggebanen, Skarnes	129
Helsevesenet	130
Gjøsegården, Kongsvinger	130
Skarnes sykehus og sykehjem	131
Kommunikasjoner	132
Veger og bruer.....	132
Den Wingerske kongeveien.....	132
Bruer	133
Skysstasjon	134
Korsmo gård, Sør-Odal	134
Bensinstasjoner	134
Bensinstasjonen på Roverud	135
Jernbanen	135
Kongsvingerbanen	135
Solørbanen	136
Båttrafikken.....	137
24. Etniske minoriteter	137
Skogfinsk kulturarv.....	137

Finnskogen natur- og kulturpark og et framtidig verdensarv område?	138
De skogfinske bygningstypene	139
Kulturminner knyttet til romanifolket/ taterne	140
Slette, Kongsvinger	141
Oleaberget, Sør-Odal	141
25. Krigs- og Forsvarshistorie	142
Kongsvinger festning	143
Vardåsen og Gullbekkåsen	145
Glommalinjen	146
2. verdenskrig	147
Flyktingruter	147
Grensa	148
Tollstasjoner og grensehandel	149
Brandval tollstasjon, Øiermoen	149
Joh. Johansen & Co, Øiermoen	150
Kjærret, Kongsvinger	150
26. Immaterielle kulturminner	151
Stedsnavn som immaterielle kulturminner	151
27. Den grønne kulturarven	152
Hageanlegg	152
Byparken, Kongsvinger	153
Jernbanestasjonenes parker	154
Jernbaneparken, Kongsvinger	154
Skarnes stasjonspark, Sør-Odal	155
28. Kulturminner og friluftsliv	156
Finnskogleden	156
Historiske vandreruter – Finnskogsrunden	156
7-torpsrunden, Kongsvinger	156
Skihytta Øvre Tjernsli, Kongsvinger	157
Pilegrimsleden	157
29. En stilhistorisk reise gjennom Sør-Odal og Kongsvinger	158
Barokk, cirka 1650-1750	158
Rokokko, cirka 1750-1800	159
Empire, cirka 1800-50	160
Sveitserstil / dragestil / historisme, cirka 1850-1900	161

Jugend, cirka 1890-1915	162
Nyklassisme, cirka 1920-30.....	163
Funksjonalisme, cirka 1930-45.....	163
30. Ordliste og begrepsavklaringer	165
31. Kilder	167

KUNNSKAPSGRUNNLAGET

1. Kongsvinger og Odalen: Landskapet og dets historie

Landskapet er det store fysiske rom som preger og omgir oss. Det er det vi ser og det vi opplever. Landskapet er det vi alle har forhold til, avhengig av hvem vi er og hva slags bakgrunn vi har. Landskapet er også det fysiske rundt om oss, med skogene, vannet, bergene, vegetasjonen og bygningene. Etter at innlandsisen trakk seg tilbake kom menneskene til Sør-Odal og Kongsvingerområdet for ca. 10-11 000 år siden. Det er langs vassdragene vi finner de første sporene etter våre forfedre. Vassdragene var viktige ikke bare for bosettinga, men også for ferdsel i området. Glomma er helt sentral i denne sammenhengen. Glommas betydning for området vises ikke minst ved at man oppførte bygdeborger for å beskytte og overvåke landskapet rundt. I yngre steinalder introduseres jordbruket og husdyrholdet, og vi ble bofaste. Sjøl om jordbruket økte i betydning, ble det praktisert blandingsøkonomi med åkerbruk, husdyr, fangst, fiske og sanking av spiselige ville vekster. Landbruket var og er en viktig del av Sør-Odal og Kongsvinger. Menneskene har alltid på en eller annen måte alltid utnyttet naturen rundt seg.

Nordre Slettmoen, Jammerdal, Kongsvinger kommune. På denne gården finnes en av få gjenværende røykbadstuer.

En stor del av de kulturminnene vi har i vårt område er knyttet til utmarksutnyttelse. På 1500- og 1600-tallet skjedde en kolonisering av granskogområdene i Skandinavia. Inn i Norge og nordover i Sverige spredde skogfinnene seg på jakt etter granskog av god bonitet. Koloniseringa begynte på 1570-tallet og pågikk i nærmere 100 år. Hvorfor skogfinnene begynte å bevege seg vestover er ikke helt klart, men ei forklaring kan være at det ble mangel på jomfruelig granskog for svedjebruk i området Savolax og Karelen i nåværende Finland, der skogfinnene opprinnelig kom fra. Det var de jomfruelige granskogene som ga best avling av den spesielle rugen, svedjerugen som skogfinnene dyrket. I de østre delene av Kongsvinger kommune og noe i den søndre delen av Sør-Odal finner vi mange levninger av den skogfinske kulturen.

Gruvevirksomheten i området har vært omfattende. Driften for de fleste av gruvene startet på 1700-tallet, men allerede på 1600-tallet ble det funnet malm på Vallstad gard, der Odals Værk ligger i dag. Ved å utnytte kraften i fossen, kunne man drive stangjerns hamre og skape

Tømmeret går gjennom Varalddammen, Austmarka. Fløtinga på de mange vassdragene var en forutsetning for at alle sagbrukene i området skulle få nok med tømmer. Foto: Paul Larsson, Digitalt

stangjern. Et system med demninger av vassdragene i området skapte gode forutsetninger for sikker drift av virksomheten ved verket. Malmtransportene og de ferdige produktene krevde gode veier. Malmvegen fra Kirkhus sørover til Odals Værk var omtrent to mil lang og gikk over skogen. Denne veien er fortsatt synlig i dag. Jernhåndteringen skapte forutsetninger for skognæring. Jernhåndteringen krevde store mengder trekull, noe som måtte produseres. Odals Værk fikk kongelige privilegier i 1739, noe som ga dem anledning til å pålegge bøndene å levere trekull til verket. Når

gruve drifta senere etter hvert ble lagt ned fantes en opparbeidet infrastruktur som ga gode forutsetninger for skogsbruk. På 1800-tallet ble mange sagbruk etablert. Dette skapte stor etterspørsel etter tømmer som måtte fløtes til sagbrukene som i de fleste tilfeller lå ved noen av de mange vassdragene. For å kunne fløte tømmeret på de mange vassdragene ble man nødt til å bygge dammer, renner og andre tekniske installasjoner for å håndtere vannmengdene men også for å prøve å unngå at tømmeret stoppet opp.

De utenrikspolitiske urolige tidene på 1600-tallet skapte forutsetninger for etablering av Kongsvinger festning. Festningen ble oppført mot slutten av 1600-tallet ved ferjestedet over Glomma. Hensikten var å sikre ferjestedet ved Tråstad, som var det eneste brukbare på flere mil opp- og nedover elva. Ferjestedet var en del av hovedveien mellom Stockholm og Christiania. Kongsvinger leir, «Leiren» (senere Øvrebyen) oppsto samtidig som de eldste bygningene på festningen ble oppført i 1682. Den første bebyggelsen besto av små anleggshytter og soldatboliger. Utbygginga skjedde i tråd med datidens planleggingsprinsipper med lang gater og tverrgater, men også med hensyn som gjorde det mulig å skyte angripere. Kort tid etter at Øvrebyen ble etablert ble det vedtatt å flytte Vinger kirkested fra Hov og over til festningssida av elva. Kirken og Kirketorget med ekserserplassen styrket bystrukturen knyttet til festningsanlegget. I 1854 fikk Kongsvinger bystatus og i 1862 kom Kongsvingerbanen. Bystatusen og jernbanen skapte et oppsving både økonomisk og kulturelt. I 1876 ble bygrensa

Chr. Christiansens gård fra slutten av 1700-tallet. En av mange vakre bygninger i Øvrebyen, Kongsvinger. Bygningen er fredet. Foto: Hans Johnsson

utvidet og området rundt Kongsvinger stasjon ble innlemmet i byen. I perioden fra 1855 til 1865 ble innbyggertallet i Kongsvinger fordoblet. En rekke kjente personer, som Jonas og Thomasine Lie, Dagny Juell og Erik Werenskiold, har hatt tilknytning til Øvrebyen og festningen gjennom sin oppvekst, tilflytting eller i forbindelse med yrkesutøvelse. Øvrebyen med sin bebyggelse og bebyggelsesstruktur ga grunnlag for å vedta Norges første reguleringsplan for et antikvarisk område i 1975.

Dampbåtene på både Glomma og Storsjøen var viktige for både passasjertrafikken og for godstrafikken. Når jernbanen og etter

hvert lastebiler og biler ble utbredt, mistet man grunnlaget og båtene ble tatt ut av trafikk. I

1862 ble Kongsvingerbanen ferdigstilt fram til Kongsvinger og 3 år senere var også forlengelsen til grensa utbygget. Litt senere, i 1910 sto også Solørbanen helt ferdig. Disse jernbanelinjene skapte stor vekst i området der det ble etablert stasjoner som på Skarnes. Etableringen av nye knutepunktet i lokalsamfunnet skapte nye forutsetninger for handel og industri. Det ble mulig for bøndene å selge sine varer i et større omland og industrier startet opp. De tekniske installasjonene som for eks. stasjonshusene fikk stor betydning for spredningen av nye arkitekturen, sveitserstilen som kom, og ble en viktig stilretning for bygninger langt fram i tid. Vi har mange bygninger oppført i dette arkitektoniske uttrykket i vårt område. Mot slutten av 1800-tallet skjer en oppbygging av viktige samfunnsfunksjoner. På Gjøsegården ved Vingersjøen ble Nordens første sanatorium for tuberkulosepasienter etablert i 1894 av doktor Fredrik Julius Holst Jonassen. Jonassen var bare 28 år da han startet det lille private sanatoriet med plass til 8 pasienter. Bygningen som også ble kalt Slottet var opprinnelig en stor, laftet lofts bygning fra 1700-tallet i to etasjer med tredelt grunnplan og svalgang. Før den ble ombygd til sanatorium,

var ett av rommene i første etasje brukt til tingstue. Sanatoriet hadde seks enerom i hver etasje, og hvert rom hadde vindu og dør ut til den langsgående verandaen i sveitserstil som gikk over begge etasjene og rundt hele bygningen, bortsett fra i andre etasje på vestgavlen, der det var felles utedo for pasientene. Bygningen fikk også påbygd en loftsetasje. Til anlegget hørte også et gårdsbruk med hage som langt på vei gjorde sanatoriet sjølforsynt med mat. Bygningen er nå fredet. Mot slutten av 1800-tallet får området sin første industri samtidig som den moderne

infrastrukturen bygges ut. I 1892 får Kongsvinger sine første vannverk, og kloakkledninger blir etablert. Telefonforbindelse kom litt tidligere, allerede i 1887. Spinnerier blir etablert både i Kongsvinger og på Skarnes. Kongsvinger Uldspinderi & Væveri hadde også et eget lysverk. I 1896 strømmet det første elektriske lyset ut fra spinneriets lokaler, men det var først i 1901 som selve byen fikk elektrisk strøm. Spinneriene var de første virksomhetene av en betydelig tekstil- og konfeksjonsindustri i området, som levde fram til 1960-tallet.

Flere av flyktningerutene som ble benyttet under krigsårene, er i dag merket som turstier. I

Brua over Glomma. Bildet tatt før 1940.

Dagens situasjon 2020 med bybrua fra 1949.
Foto: Hans Johnsson

årene fra 1940-1945 var Kongsvinger en tysk garnisonsby med ca. 2000 tyske soldater, noe som preget krigsårene. Dette var omtrent like mange som byens innbyggere. I dette tidsrommet

risikerte grenselosene sine og andre menneskers liv da de loste mennesker over grensa til Sverige.

På midten av 1900-tallet skjer en ekspansjon i kommunesentrene, Skarnes og Kongsvinger. Skarnes vokste seg utover Tronbøl i sør, og Korsmo på andre sida av elva. Kongsvinger fikk som en av de første byene i landet status som nasjonalt vekstsenter.

I 1969 ble Selskapet for Industrivekstanlegg etablert i Kongsvinger (SIVA). Denne etableringen førte til en stor vekst for Kongsvinger. Tilflyttingen til Kongsvinger og Skarnes innebar en omfattende boligbygging. Mange ærverdige bygninger ble revet for å gi plass til datidens tidsriktige forretningsbygg. Fra årtusenskiftet har utviklingen av kommunesentrene blitt styrket ytterligere. Dette har skjedd ved betydelig boligbygging og økning i handelsnæringen. Etableringen av den nye Sentrum Videregående og Kongsvinger folkebibliotek i tilknytning til den gamle Kongsvinger sentralskole, er et godt eksempel på kombinasjon av det ny og gammel byggeskikk. Dette har styrket innbyggernes bevissthet om kulturhistorien og stedets utvikling.

Et felles trekk for de moderne bygningene er at disse bygningene ofte er mye større enn de som en gang sto der. Se bilde nedenfor. Foto: Hans Johnsson

Et ledd av moderniseringa i samfunnet er å samlokalisere for å skape nye treffpunkter i samfunnet. I rådhuset på Skarnes fra 2010, er det samlet kommunal administrasjon, bibliotek og NAV. Foto: Hans Johnsson

På samme sted som det nye rådhuset på Skarnes lå Bjørnstølhuset, Skarnes Hotel. Foto: ukjent

2. Historier fra Kongsvinger og Sør-Odal

Automatisk fredete kulturminner

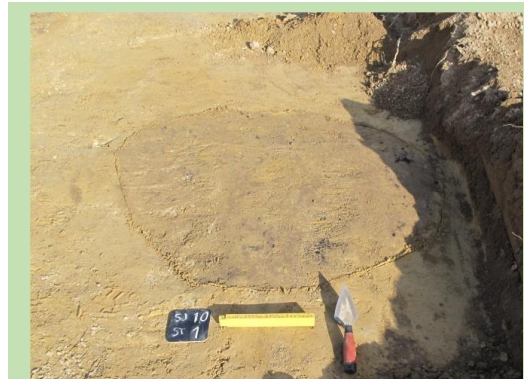
Menneskene kom til Sør-Odal og Kongsvingerområdet etter at innlandsisen trakk seg tilbake for ca. 10-11 000 år siden. Langs vassdragene finner vi de første sporene etter våre forfedre. Vassdragene var viktige ikke bare for bosettinga, men også for ferdsel i området. Glomma er helt sentral i denne sammenhengen og her finner vi mange gamle spor etter bosetting som for eksempel ved Os, på Skarnes.

Bygninger og kulturminner knyttet til jord- og skogbruk

Regionen har en rik bygningsarv med enestående bygninger knyttet til både jord- og skogeiendommer. Avkastningen fra primærnæringene har gitt bygninger som minner oss om de gode årene. Denne bygningsmassen bidrar til å fortelle historien om området, og om nasjonal og internasjonal utvikling som har påvirket vår kulturarv. I området møtes den tradisjonelle norske bygdekulturen og den skogfinske kulturen. I kommunene har vi flere viktige bygningstyper hvorav flere er truet. Eksempel på slike bygninger er svalgangsbygninger og kjoner.

Mange bygninger og gårder er truet på grunn av veiutbygging og andre forandringer i samfunnet, her fra Snekkermoen i Sør-Odal. Foto: Hans Johnsson

Utenfor Skarnes finner vi spor etter bosetning fra folkevandringstid, dvs. 390-540 e.Kr. Foto: Harald Auset. Fra Rapport fra arkeologisk registrering i Forbindelse med reguleringsplan for E16 Slomarka – Akershus grense Sør-Odal kommune. Hedmark fylkeskommune 2014.

Skogsmiljøer

Skogen har vært en viktig ressurs i lang tid. I løpet av flere hundre år frem til ca. 1350 ble det utviklet en omfattende virksomhet med jernutvinning. I tillegg til spor av denne næringen, finner vi også lokaliteter som forteller om jakt og

fangstvirksomhet. Utmarka blitt brukt til skogsbeite, fôring og seterdrift. Opplysningene om seterdrift går helt tilbake til 1600-tallet, men mye tyder på at denne driftsformen er en langt eldre tradisjon.

Bygninger og arkitektur

I vårt distrikt finner vi eksempler på alle typer arkitektur. Fra barokkens 1600-tall til dagens ny modernisme. Oppføringen og etableringen av Kongsvinger festning og forsvarsverkene i regionen, medførte en god tilførsel på kompetanse fra flere dyktige arkitekter. Sammen med god økonomi medførte dette flere svært gode eksempler på bygg, i ulike stilretninger. 1800-tallets omfattende byggevirksomhet er særdeles godt representert.

Jerstadsætra. Foto: Knut Ola Storbråten.

Rolighet, Kvinnemuseet, Kongsvinger er et godt eksempel på sveitserstil. Foto: Hans Johnsson

Kulturlandskap

Kulturlandskapet omfatter både kultur og natur. Vi skaper vår egen opplevelse av landskapet på grunnlag av minner, assosiasjoner, kunnskap og bruk. Det er disse personlige erfaringene som gir landskapet dets kulturelle og sosiale verdier. I tillegg kommer de miljømessige og økonomiske verdiene. Viktige kulturlandskap i vårt område finner vi langs Glomma, sjøene og i skogene. I vårt område er det to fredede kulturlandskap. Jammerdal og Abborhøgda, på Finnskogen.

Kulturlandskapet ved Jammerdal, Kongsvinger kommune. Foto: Hans

Tekniske industrielle kulturminner

Arbeiderboligen for Spetalgruvene. Foto: Hans Johnsson

I området har det vært en omfattende industriell virksomhet. Både bergverksdriften på Odals Værk og gruvedriften i regionen peker seg ut i denne sammenhengen. Det ble også etablert vadmestamper, sagbruk, kverner og møller ved de enkelte vassdrag. På 1500-tallet begynte man med tømmerfløting i Glomma og sidevassdragene. Dette satte fart på organiseringen av tømmerdriften i området. Vi har derfor mange kulturminner knyttet til tømmerfløting i vårt distrikt. For å få ut tømmeret var det viktig at det ble anlagt dammer der man kunne regulere vannstanden. Enkelte steder var ikke

dette nok, og man måtte etablere fløterenner.

Teglverk

Den leirholdige jorda ga opphav til produksjon av teglstein. Det ble laget både takstein og murstein. I Sør-Odal hadde Spikset, Odals Værk og Galterud slik produksjon. I Kongsvinger var det produksjon på Langeland. Denne produksjonen ga navnet til området som i dag kalles Potten.

Spikset gardstegelverk er det eneste gjenværende gardstegelverkene i området. Foto: Hans Johnsson

Ullern torvstrøfabrikk. Foto: Hans Johnsson

Torvstrøfabrikker

Torv var tidligere brukt til strø i mange fjøs, men også til å fyre med. I eldre tider var det flere torvbedrifter i området. Ullern og Vinger torvstrøfabrikker er fortsatt intakt som bygninger. Produksjonen av torvstrø er fortsatt i drift organisert under Nittedal Torvstrøfabrikk.

Tettsteder

Øvrebyen i Kongsvinger er det mest særpregede området. Det var her «Leiren» utviklet seg etter etableringen av Kongsvinger festning. Jernbanens ankomst til distriktet medførte en utvikling av tettsteder rundt stasjonene. Kongsvinger fikk slik en etablering på sørsiden av Glomma og Skarnes utvikles som tettsted.

Stasjonsbygningen på Sander. Sander er et av de mindre tettstedene som kom til i forbindelse med jernbanen. Foto: Hans Johnsson

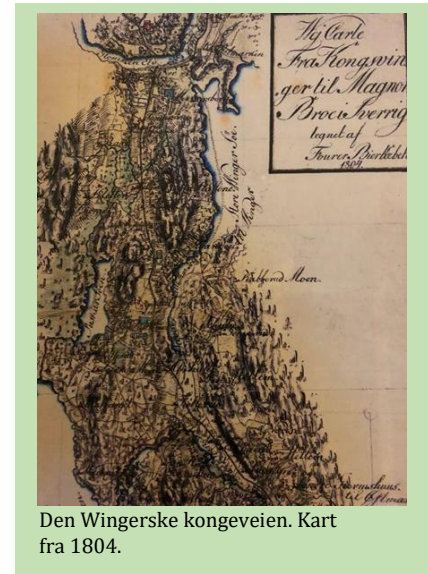
Møteplasser, institusjoner og kommunikasjoner

Flere steder i Sør-Odal og Kongsvinger kan en se deler av Den Wingerske kongevei. Denne veien gikk fra Christiania (Oslo) til Stockholm. I 1862 åpnet den første statsbanen i Norge, mellom Oslo og Kongsvinger. Denne ble utvidet med Grensebanen og Solørbanen. I eldre tider var det en omfattende båttrafikk langs Glomma og i andre vassdrag og innsjøer. Storsjøen var en av disse. Dampbåten Solungen og Odølingen var de mest kjente passasjerbåten.

Etniske minoriteter, Skogfinnene

Finnskogen har fått sitt navn etter skogfinnene som kom til området på 1600-tallet. De drev den særpregete jordbruksformen svedjebruk med dyrking av rug på brent granskogmark. Landskapet er preget av skogkledde åser og lier med ulike kulturminner spredt i landskapet.

På Brandval og Vinger Finnskog, finner vi mange gårder med skogfinsk opphav. I Sør-Odal finner vi også spor etter den skogfinske bosettingen, men her er sporene færre.

Den Wingerske kongeveien. Kart fra 1804.

Badstua på Orala (Åranstorp). Gårdsmiljøet er fredet. Foto: Hans Johnsson

Krigs- og forsvarshistorie

Det mest sentrale forsvars-anlegget i regionen er Kongsvinger festning fra 1682. Skansene ved Tråstad og Nor var oppført tidligere som vern for fergestedet langs Den Wingerske Kongevei.

Denne hovedveien mellom Oslo og Stockholm var årsaken til at det ble bygget mange forsvarsanlegg i distriktet, med Kongsvinger Festning fra 1682 som det mest sentrale. Ved Lier finnes flere slike anlegg, spredt i terrenget. Glommalinjen ble påbegynt fra slutten av 1800 tallet og var et forsvarsanlegg fra

Elverum til Halden.

Vardefortet er en del av Glommalinjen. Dette var ferdigstilt i 1903.

Kongsvinger festning, krutthus og Arsenalet. Foto: Hans Johnsson

Festningsanlegget la grunnlaget Kongsvinger by, med den første bebyggelsen Leiret, nå værende Øvrebyen. Forsvarets behov for veier for fremføring av artilleri betød bygging og forsterking av eksisterende veier som Den Wingerske Kongevei frem til Lier og Retrett veien fra Kongsvinger festning til Sør-Odal.

Kongsvinger festning, kasemattene. Foto: Hans Johnsson

Riksgrensen

Kongsvingers beliggenhet langs riksgrensa mot Sverige har satt spor i landskapet. Grensegangen mellom Sverige og Norge ble fastsatt gjennom Strømstadtraktaten, fra 1751. Etter at Strømstadtraktaten ble undertegnet ble grenserøysene oppført langs riksgrensen i perioden 1752-1765.

Riksgrensa ved Øiermoen. Foto: Hans Johnsson

Den immaterielle kulturarven

Stedsnavn er ofte mange hundre år gamle, og særlig kommunenavn og gardsnavn har som oftest levd i flere tusen år gjennom muntlige overleveringer i det lokale målet. Disse kulturnavna er noen av de aller viktigste kildene til historisk lokalkunnskap. Derfor er de også noen av de aller viktigste kulturminnene vi har. Gardsnavn og stedsnavn forteller mye om den eldste historia til bygdene våre. De immaterielle kulturminnene må behandles som like viktige som de materielle kulturminner.

Gamle skilt er viktige å vare på. Dette er fra Tjåberg, Sør-Odal og er restaurert. Foto: Hans Johnsson

Den grønne kulturarven

Våre grønne omgivelser gjør noe med oss. I møtet med naturen finner vi ro, og henter krefter. Hagene, parkene og kulturlandskapet er viktige markører for vår historie. Storgårdshagene og jernbaneparkene, var viktige inspirasjonskilder for mange hageanlegg som ble etablert på siste halvdel av 1800-tallet. I vårt distrikt finner vi flere fine hageanlegg og viktige grønne areal i byene.

Bilde fra Øvrebyen, Kongsvinger.
Foto: Hans Johnsson

Friluftsliv

Tilrettelegging og formidling av kulturminner i tilknytting til turmål er hensiktsmessig av flere grunner. Dette bidrar til at mennesker blir kjent med kulturarven i det opprinnelige miljøet og det gir folk mulighet til fysisk aktivitet. Slik kan vi bli mer bevisst på vår egen historie og hva den betyr.

Pilegrimsleden

En av ledene i vårt distrikt er Pilegrimsleden som leder til Nidarosdomen og Olav den helliges grav. Nidarosdomen og Olav den helliges grav var landets største pilegrimsmål i middelalderen. I vårt distrikt er arbeidet med å merke leden gjennom Sør-Odal og Kongsvinger, startet opp.

Etter det at trasen endelig valgt er det mulig å sette opp slike skilt. Foto: Hans Johnsson

3. Plangrunnlag og kriterier for vurdering av kulturminner

Det finnes flere lover, konvensjoner, meldinger og planer som legger føringer for utarbeidelsen av en kommunedelplan for kulturminner:

- Lov om kulturminner av 9. juni 1978, sist endret 01.01.2010
- Kulturminnemeldingen «Leve med kulturminner», (St.meld.nr 16, 2004-2005). Meldinga inneholder formuleringer, vurderinger og strategier for en fornyet kulturminnepolitikk
- Kulturminnemeldingen «Framtid med fotfeste», (St.meld. nr. 35, 2012-2013). Meldingen skal være grunnlag for en mer helhetlig kulturminnepolitikk, både for planlegging, utvalg og restaurering, samt at klimaendringenes påvirkning på kulturminner blir grundig belyst

- UNESCO- konvensjonen om vern av «immateriell kulturarv» (2003), der målet er å beskytte den rikdommen immateriell kulturarv innebærer, og å være en kilde til utvikling og dermed ressurs for mange folkegrupper
- Naturmangfolds loven av 19. juni 2009. I henhold til § 7 skal lovens prinsipper legges til grunn som retningslinjer ved utøving av all offentlig myndighet. I.h.t. § 8.(kunnskapsgrunnlaget) skal offentlige beslutninger som berører naturmangfold bygge på vitenskapelig kunnskap om arters bestandssituasjon, naturtypers utbredelse og økologiske tilstand, samt effekten av påvirkninger. I henhold til § 9 («føre-var- prinsippet») gjelder at når det treffes beslutning uten at det foreligger tilstrekkelig kunnskap om hvilke virkninger denne kan ha for naturmiljøet, skal det tas sikte på å unngå mulig vesentlig skade på naturmangfoldet.
- Den europeiske landskapskonvensjonen (2004). Formålet med konvensjonen er å verne, forvalte og planlegge landskap og organisere europeisk samarbeid på disse områdene
- Lov om forvaltning av naturens mangfold (Naturmangfolds loven 2009) som skal sikre at biologisk, landskapsmessig og geologisk mangfold og økologiske prosesser blir ivaretatt
- Venezia-chartret (1964). Beskriver prinsipper for konservering og restaurering av kulturminner.
- Venezia- chartret er den første internasjonale samarbeidsdoktrinen innen kulturminnevernet
- Malta-konvensjonen (1992) som forutsetter at den arkeologiske kulturarven skal bevares som kilde til den europeiske hukommelsen og være et utgangspunkt for historiske og vitenskapelige studier
- Riksantikvarens Fredningsstrategi 2020.
- Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2019-2023.
- Plan- og bygningsloven.

3.1.Kriterier for vurdering av kulturminner

Hvilken verdi et kulturminne eller et kulturmiljø har, er avhengig av flere faktorer, men vil alltid gjenspeile de rådende verdier på det tidspunkt verdiene fastsettes. Den verdien et kulturminne eller et kulturmiljø tillegges, avgjør om det skal tas vare på, hvem som i så fall skal gjøre det, og hvilket virkemiddel som skal brukes.

Identitet og symbolverdi

Kulturminner og kulturmiljøer kan være viktige som symbol eller fungere som identitetsmarkører i et lokalmiljø, enkeltstående miljø, etnisk minoritet, befolkningsgruppe eller nasjonal befolkning. Kulturminnet kan være knyttet til konkrete hendelser, personer, tradisjoner, riter eller være et markant trekk i bybildet, tettsteder eller områder.

Representativitet og sjeldenhet

Det er en målsetting å sikre et representativt utvalg av kulturminner på landsbasis.

Kulturminner kan være bevaringsverdige hvis de er sjeldne, representative for en stilart, en periode, en sosial gruppe eller har en kulturell funksjon.

Sammenheng og miljø

Å ta vare på sammenhenger mellom kulturminner og naturgrunnlaget gir mer kunnskap, forståelse og opplevelse enn bevaring av kulturminner som enkeltstående elementer. Sammenhengende bygningsmiljøer kan gi og formidle kunnskap som enkeltbygg ikke klarer alene.

Autentisitet

Dette begrepet kan ha med opprinnelighet og ekthet å gjøre. Begrepet brukes gjerne i beskrivelse av eldre hus og forutsetter en viss mengde originalmaterialer og originale detaljer. Samtidig kan autentisitetsbegrepet omfatte utviklingen og påvirkningen som har endret kulturminnet gjennom tiden. Autentisitet vil innebære at vi ivaretar flere perspektiv for autentisitet på en og samme tid. Autentisitet gir kunnskaps- og opplevelsesverdi og blir tillagt stor vekt ved utvelgelse av kulturminner for fredning.

Arkitektonisk, kunstnerisk og håndverksmessig kvalitet gir kulturminnet verdi.

Arkitektonisk verdi er en verneverdi som man finner i bygninger eller anlegg med arkitektoniske kvaliteter. Arkitektonisk kvalitet kan knyttes til noe som utfolder seg i tre dimensjoner som har en praktisk, håndverksmessig og en kunstnerisk side. Kunstnerisk verdi er en verneverdi som omfatter kunstnerisk og arkitektonisk verdi og knytter seg til menneskets estetiske behov og søken etter opplevelser av skjønnhet. Som eksempel kan hager, parker og grøntareal understreke det arkitektoniske uttrykket og forsterke bygningers verneverdi.

Samfunns- eller sosialhistorisk verdi

Verdien brukes om bygninger og anlegg som huser offentlige institusjoner, næringsbygg eller bygg tilknyttet menigheter eller organisasjoner. Sosial boligbygging kan f.eks. vurderes ut fra disse kriterier.

Fysisk tilstand og vedlikehold

Ved vurdering av kulturminnets verdi må ulike behov vurderes. Er kulturminnet ved god helse? Er kulturminnet i en slik tilstand at det kan bevares? Kan en velge mellom likeverdige objekter eller miljøer er det rimelig å velge det som er best bevart.

Økonomi, bruksverdi og økologi

Når en vurderer kulturminner og -miljøer som bruksressurs, bør økonomien ved å benytte eksisterende bygningsmiljø fremfor å bygge nytt vektlegges. I tillegg må miljøulempen ved rivning vurderes.

Vår tids kulturelle ytringer kan i framtida bli viktige kulturminner. Her fra baksida av rådhuset, Kongsvinger. Foto: Hans Johnsson

4. Virkemidler

Økt kunnskap om vår egen fortid, restaurering og istandsetting kan medvirke til et robust kulturminnevern. Det fins ulike måter å sikre et kulturminne. Et varig vern, sikring med hensynssoner iht. eksisterende lovverk, formidling, skilting, aktiviteter og arrangement som knyttes til kulturminnene er noen av disse.

Tilskudd til kulturminnevern kan bidra til et mer aktivt kulturminnevern. Fredede og vernede eiendommer, vil kunne prioriteres lettere for tilskudd til restaurering. For mer informasjon se [kapittel 16. Tilskudd til kulturminnevern.](#)

Den viktigste innsatsen i kulturminnevernet gjøres av eieren. Holdningsskapende arbeid og informasjon som bidrar til bevissthet og stolthet hos eiere er avgjørende for hvordan kulturminnene ivaretas for fremtiden. Alle eiere har et ansvar for at kulturminnets tilstand er i samsvar med gjeldende krav i lov og forskrifter. Dette gjelder også kulturminneverdiene. Eiernes planlagte tiltak synliggjøres for saksbehandlende myndigheter gjennom meldepliktige tiltak. Faglig drøfting, rådgivning og veiledning kan avdekke ulike løsninger og føre til bedre valg. Automatisk fredede kulturminner medfører en særskilt aktsomhet. Funn av, eller mistanke om forekomster skal varsles til fylkeskommunen.

Kulturmiljøer og kulturlandskap kan gis vern gjennom ved å ta i bruk hensynssoner.(PBL) Kommunedelplan for kulturminner i Kongsvinger og Sør-Odal foreslår flere hensynssoner med tilhørende retningslinjer.

I Kongsvinger har prosessen med kommunedelplan for kulturminner foregått, parallelt med rullering av kommuneplanens arealdel, og forslag på kulturminner som bør få hensynssone er bakt inn der. Sør-Odal har nylig avsluttet arbeidet med arealdelen, og kulturminneplanen vil bli et viktig innspill til den videre prosessen.

Kommunene vil øke kunnskapen om kulturminner i Sør-Odal og Kongsvinger. Den daglige rådgivingstjenesten i plan- og byggesaker er viktig. Dette er førstelinjen der partene i en sak møtes. I Kongsvinger ligger saksbehandling, forvaltning og informasjonshåndtering knyttet til kulturminner hos Kultur- og fritidsenheten, Areal- og byutvikling, Næring og miljø samt KK-Eiendom. Tilsvarende er det teknisk enhet, FDV (forvaltning, drift og vedlikehold) og enhet for allmenn kultur i Sør-Odal.

Utarbeidelse av forskjellige typer av veiledere kan bidra til å skape engasjement og endre holdninger. Eksempler på viktig digital informasjon som er knyttet til kulturminner er digitale kart, undervisning i skolen, den kulturelle skolesekken, bibliotek og historisk arkiv. Samarbeid mellom ulike myndigheter og organisasjoner med kulturminnevern som del av sitt virkefelt er viktig for et effektivt og målrettet arbeid. Fylkeskommunen, Statsforvalteren i Innlandets landbrukskontor, kulturinstitusjoner og næringsdrivende er blant disse. Samarbeid på tvers av kommunegrenser i utviklingsprosjekter kan bidra til et regionalt perspektiv på kulturminnevernet.

4.1. Lovverk og avtaler

Nasjonale og internasjonale avtaleverk gir føringer og beskriver forpliktelser i kulturminnevernet. I dette avsnittet presenteres de to viktigste lovene i denne sammenheng, Kulturminneloven er en særlov og er overordnet plan- og bygningsloven. I tillegg til nasjonale lovverk finnes internasjonale konvensjoner og avtaler som Norge har forpliktet seg til å følge.

4.1.1. Kulturminneloven

Kulturminneloven er det sterkeste virkemidlet i arbeidet med kulturminnevern. Kulturminneloven har som formål å ta vare på kulturhistorisk og arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljø av nasjonal verdi. Loven tar for seg kulturminner som er automatisk fredet, samt kulturminner og kulturmiljø som fredes etter vedtak av Riksantikvaren. Loven forvaltes av Innlandet fylkeskommune, avdeling for Kulturarv.

Fredning er et juridisk virkemiddel. Kommunen kan foreslå fredning av bygg og anlegg. Det er fylkeskommunen som utarbeider, eller får utarbeidet fredningsforslag og er dispensasjonsmyndighet. Riksantikvaren gjør fredningsvedtak.

Kulturminnelovens formål (§1) er at Kulturminner og kulturmiljøer skal vernes som del av vår kulturarv og identitet, og som ledd i en helhetlig ressursforvaltning. Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressurser som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og framtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet. Når det etter annen lov treffes vedtak som påvirker kulturminneressursene, skal det legges vekt på denne lovs formål. Loven forvaltes av Klima -og Miljødepartementet som overordnet myndighet, med Riksantikvaren som overordnet direktorat for de utøvende virksomhetene. Fylkeskommunen, Sametinget og de marinarkeologiske muséene utgjør det regionale forvaltningsleddet. Kommunene er også pliktet til å forholde seg til kulturminneloven i alle de saker der fredete bygninger, anlegg eller miljøer er berørt. Kommunene er også pliktet til å melde fra til kulturminnevernmyndighetene dersom ikke-fredet bebyggelse fra før 1850 planlegges revet eller vesentlig endret, dette i henhold til Kulturminnelovens §25

Kulturminneloven 1978: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50>

Kulturminneloven definerer kulturminner som alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg hendelser, tro eller tradisjon til. Med kulturmiljøer menes videre områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng. Kulturminneloven inneholder de sterkeste virkemidlene en har i arbeidet med kulturminnevern. Kulturminneloven har som formål å ta vare på kulturhistorisk og arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljø av nasjonal verdi. Loven tar for seg kulturminner som er automatisk fredet, samt kulturminner og kulturmiljø som fredes etter vedtak av Riksantikvaren. Sentrale bestemmelser i loven er §3 om forbud mot inngrep i automatisk fredete kulturminner § 8 om tillatelse til inngrep i automatisk fredete kulturminner og §9 om undersøkelsesplikten:

§ 3. Forbud mot inngrep i automatisk fredete kulturminner.

Ingen må – uten at det er lovlig etter § 8 – sette i gang tiltak som er egnet til å skade, ødelegge, grave ut, flytte, forandre, tildekke, skjule eller på annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredet kulturminne eller fremkalle fare for at dette kan skje. Er marken over et automatisk fredet kulturminne eller i et område som nevnt i § 6, tidligere nyttet til beite eller innmark, kan den fortsatt nyttes til disse formål hvis ikke vedkommende myndighet bestemmer noe annet. Uten tillatelse av vedkommende myndighet må det ikke foretas pløying og annet jordarbeid dypere enn tidligere.

§ 8. Tillatelse til inngrep i automatisk fredete kulturminner.

Vil noen sette igang tiltak som kan virke inn på automatisk fredete kulturminner på en måte som er nevnt i § 3 første ledd, må vedkommende tidligst mulig før tiltaket planlegges iverksatt melde fra til vedkommende myndighet eller nærmeste politimyndighet.

§ 9. Undersøkelsesplikt m.v.

Ved planlegging av offentlige og større private tiltak plikter den ansvarlige leder eller det ansvarlige forvaltningsorgan å undersøke om tiltaket vil virke inn på automatisk fredete kulturminner på en måte som nevnt i § 3 første ledd, jfr. § 8 første ledd.

[Lov om kulturminner](#)

4.1.2 Plan og bygningsloven (Lov om planlegging og byggesaksbehandling- Pbl)

Kommunenes befatning med saker som berør kulturminneverdier er først og fremst knyttet til plan- og byggesaksbehandling iht. Plan- og bygningsloven. Plan- og bygningsloven er den lov som sikrer de fleste kulturminner som er ovenfor bakken og som omgir oss. Plan- og bygningsloven inneholder flere paragrafer som omfatter vern av *kulturminner, miljøer og landskap*. I plandelen er; §3-1, 11-8, 11-9, 12-6 og 12-7 aktuelle i det de omfatter regulering til bevaring gjennom hensynssone. Bygningsdelen har i tillegg følgende aktuelle bestemmelser; §29-2 og §31-2, 3, 4 og 8. Ansvar for planlegging og byggesaksbehandling ligger hos den enkelte kommune.

I plan- og bygningsloven er bruk og vern sidestilt, og loven er således kommunens eget redskap til å bevare og utvikle *kulturminner og kulturmiljø*. De færreste av kulturminnene i kommunen er hjemlet i Lov om kulturminner. De fleste kulturminnene forvaltes av kommunene etter plan- og bygningsloven. Gjennom planarbeidet skal alle kjente automatisk *fredete kulturminner og miljø* sikres.

Plan- og byggesaksbehandling skal vurdere om *kulturminneverdiene* er tilstrekkelig ivaretatt innenfor plan- og bygningslovens rammer. Vurdering som inneholder konkrete tilrådninger av hva som bør aksepteres, skal fremgå av de vedtak som fattes i forbindelse med kommuneplanen og reguleringsplaner kan områder sikres gjennom regulering med hensynssone; kulturmiljø. Slik bruk av plan- og bygningsloven kan gi *bygninger og bygningsmiljøer* en bevaringsstatus.

Loven gjør det i tillegg mulig å regulere *interiør* for bevaring. Den åpner også for å stille krav til både nye og eksisterende byggverk, for å ivareta bevaringshensyn og estetikk. Dette er bestemmelsene i loven som kan anvendes for forvaltning av kulturminner og kulturmiljø.

Plan- og bygningsloven 2009: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-27-71>

Ved byggesaksbehandling gjelder generelt §31-1, som fastsetter plikten til så vidt mulig å ta vare på arkitektonisk, historisk og annen kulturell verdi i bygningers eksteriør. På plansiden har kommunen mulighet for å fastsette føringer vedrørende vern av kulturminner og – miljøer i

kommuneplanen (samfunnsdelen og særlig arealdelen), og til å gi juridisk bindende bestemmelser om vern i reguleringsplan. Ved rivningstillatelser er det viktig at kommunene har en bevisst avveining mellom kulturminneloven og plan- og bygningsloven. Saksbehandling mellom kommunene, fylkeskommunen og/eller riksantikvaren kan bidra til at bygninger rives med og uten vilkår.

Reguleringsplaner legger rammene for både by- og stedsutvikling og byggesaksbehandling og styrer arealbruken i kommunen. Det er viktig at kulturminnevernet tas hensyn til når nye planer utarbeides. Forskrift om konsekvensutredninger er et verktøy som skal beskrive konsekvenser eller alternativ før reguleringsplan utarbeides. Regulering gjennom plan og bygningsloven kan legge til rette for utbygging/bruk som er i strid med kulturminner og der kulturminner dermed må frigris etter [kommuneplanen](#).

Tilpasning av tilbygg og nybygg gjennom dimensjonering, form og materialbruk er også forhold som kan styres gjennom reguleringsbestemmelser. Det er et mål at nye planer skal ha klare reguleringsbestemmelser som gir forutsigbarhet for tiltakshavere og gjør byggesaksbehandlingen enklere.

Kapittel 1 § 1-1. Lovens formål

Loven skal fremme bærekraftig utvikling til beste for den enkelte, samfunnet og framtidige generasjoner. Planlegging etter loven skal bidra til å samordne statlige, regionale og kommunale oppgaver og gi grunnlag for vedtak om bruk og vern av ressurser.

Kapittel 3. Oppgaver og myndighet i planleggingen

§ 3-1 sikre jordressursene, kvaliteter i landskapet og vern av verdifulle landskap og kulturmiljøer

Kapittel 11 – Kommuneplan

§11-8 c) Hensynssoner i kommuneplanens arealdel D) Sone for båndlegging etter kulturminneloven.

Kapittel 12. Reguleringsplan

§ 12-5. pkt. 5) Arealformål i reguleringsplan og i reguleringsplan vern av kulturmiljø eller kulturminne

§ 12-6 Hensynssoner i kommuneplanens arealdel skal legges til grunn for utarbeiding av reguleringsplan.

§12-7 pkt 6) Bestemmelser i reguleringsplan for å sikre verneverdier, bygninger, andre kulturminner og kulturmiljøer, herunder vern av fasade, materialbruk og interiør.

Kapittel 29. Krav til tiltaket

§29-2 Visuelle kvaliteter. Ethvert tiltak skal prosjekteres og utføres slik at det etter kommunens skjønn innehar gode visuelle kvaliteter både i seg selv og i forhold til dets funksjon og dets bygde og naturlige omgivelser eller plassering.

Kapittel 31. Krav til eksisterende byggverk

§31-1 Ivaretagelse av kulturell verdi ved arbeid på eksisterende byggverk. Ved endring av eksisterende byggverk, oppussing og rehabilitering skal kommunen se til at historisk, arkitektonisk eller annen kulturell verdi som knytter seg til et byggverks ytre, så vidt mulig blir bevart.

§31-4 Pålegg om dokumentasjon og utbedring. Pålegg kan bare gis der utbedring vil gi vesentlig forbedring av byggverkets eller installasjonens funksjon som tilsies av tungtveiende hensyn til universell utforming, helse, miljø, sikkerhet eller bevaringsverdi.

4.1.3 Andre lover

4.1.3.1 Lov om forvaltning av naturens mangfold (Naturmangfoldloven)

[Naturmangfoldlovens](#) formål er at naturen med dens biologiske, landskapsmessige og geologiske mangfold og økologiske prosesser tas vare på ved bærekraftig bruk og vern. Samtidig som det gir grunnlag for menneskenes virksomhet, kultur, helse og trivsel, nå og i fremtiden, også som grunnlag for samisk kultur.

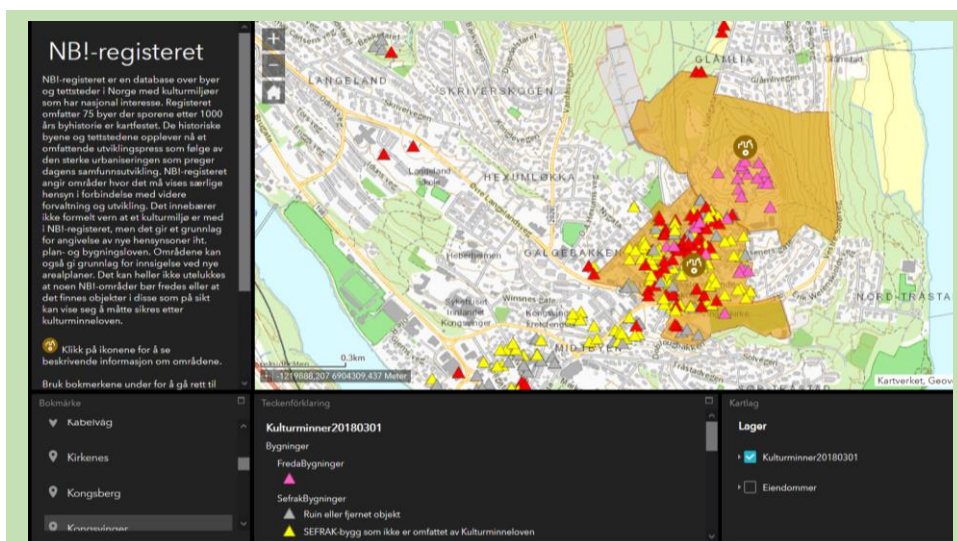
4.1.3.2 Lov om jord (Jordloven)

[Jordlovens formål](#) er å legge til rette for bruk av skog og fjell, og alt som hører til (landressurser) kan brukes på den måten som er mest gunstig for samfunnet og de som har sitt yrke i jordbruk. Tomteressursene skal disponeres på en måte som gir en bærekraftig og variert bruksstruktur basert på samfunnsutviklingen i området og med hovedvekt på overvåking av bolig, arbeid og driftsmessig gode løsninger. En sosialt gunstig bruk innebærer at man sørger for å disponere ressursene basert på fremtidige generasjons behov. Forvaltningen av landressursene må være miljøvennlig og blant annet ta hensyn til beskyttelsen av landet som en produksjonsfaktor og ta vare på land og kulturlandskap som et grunnlag for liv, helse og trivsel for mennesker, dyr og planter.

Både Naturmangfoldloven og Jordloven er viktige virkemidler for å ivareta landskapet og større kulturmiljøer i jordbrukslandskap og i utmarka. Det er viktig å kunne vurdere natur- og landbruksinteresser i sammenheng med kulturminneinteresser for å oppnå en god landskapsforvaltning.

4.2 Nasjonale interesser i by- NB!-registeret

NB!-registeret er en database over byer og tettsteder i Norge med kulturmiljøer som har nasjonal interesse. Registeret omfatter 75 byer der sporene etter 1000 års byhistorie er kartfestet. De historiske byene og tettstedene opplever nå et omfattende utviklingspress som følge av den sterke urbaniseringen som preger dagens samfunnsutvikling. NB!-registeret angir områder hvor det må vises særlige hensyn i forbindelse med videre forvaltning og utvikling. Det innebærer ikke formelt vern at et kulturmiljø er med i NB!-registeret, men det gir et grunnlag for angivelse av nye hensynssoner iht. plan- og bygningsloven. Områdene kan også gi grunnlag for innsigelse ved nye arealplaner. Det kan heller ikke utelukkes at noen NB!-områder bør fredes

Skjermdump fra Riksantikvarens NB!-register.

eller at det finnes objekter i disse som på sikt kan vise seg å måtte sikres etter kulturminneloven. Området for Øvrebyen i Kongsvinger og Kongsvinger festning, som også er regulert til hensynssone bevaring inngår i området for NB!-registeret for Øvrebyen.

4.3 De kommunale virkemidlene

4.3.1 Kommuneplanens arealdel

Kommuneplanens arealdel er den overordnede planen som styrer kommunenes arealbruk. For å sikre forutsigbarhet på overordnet nivå, er det hensiktsmessig at alle prioriterte kulturminner/kulturmiljøer legges inn som hensynssoner i kommuneplanens arealdel. Ved detaljregulering av de samme områdene vil hensynssonene kunne nyanseres etter detaljerte vurderinger og konkrete bestemmelser kan utarbeides. Kommunedelplan for kulturminner Kongsvinger og Sør-Odal, foreslår flere hensynssoner med tilhørende retningslinjer.

Det er også muligheter til å ha retningslinjer om båndlegging etter lov om kulturminner, eller båndlegging i påvente av vedtak etter lov om kulturminner. Det er også mulig å ha bestemmelsesområder for å sikre verdifulle kulturminner.

For Kongsvinger har prosessen med kommunedelplan for kulturminner skjedd parallelt med rullering av kommuneplanens arealdel, og forslag på kulturminner som bør få hensynssone er bakt inn der.

For Sør-Odal sin del har arbeidet med kommuneplanen blitt ferdigstilt før kommunedelplan for kulturminner, men det har allikevel vært mulig å få inn de aktuelle hensynssonene.

4.3.2 Reguleringsplaner

Reguleringsplaner er det viktigste juridiske redskapet kommunen har for å sikre vern. De legger rammene for både by- og stedsutvikling, byggesaksbehandling og styrer arealbruken i kommunen. Det er et mål at nye planer skal ha klare reguleringsbestemmelser som gir forutsigbarhet for tiltakshavere og gjør byggesaksbehandlingen enklere.

4.3.2.1 Regulering til hensynssone Vern av kulturmiljø

Etter 2009 gir Plan- og bygningsloven i §§11-8, 12-5 og 12-6 adgang til å vedta særlige hensynssoner med formål vern av kulturmiljø, med angivelse av hva som er interessant, og med tilhørende retningslinjer og bestemmelser. I henhold til §12-5 omfatter denne adgangen også enkeltstående kulturminner. Ordningen kommer til erstatning til den tidligere «regulering til spesialområde bevaring». Reguleringsplaner har i dag tidsbegrenset gyldighet (10 år) når det gjelder utbyggingsrettighetene som følger av planen. Hensynssonebestemmelser vedrørende vern vil i midlertidig gjelde inntil annen plan måtte bli vedtatt.

4.3.3 Samfunnsdelen i kommuneplan for Kongsvinger

Kapittel 7.1, 7.3 og 7.4 i kommuneplanen for Kongsvinger kommune omhandler kulturminnevernet og gir føringer i forhold til kulturminnevernet.

7.1 Føringer fra kommuneplanens samfunnsdel

Kulturminner og kulturmiljø er en viktig del av Kongsvingersamfunnets felles verdier. De er også premisser for en god by- og stedsutvikling. Vedtatt arealstrategi slår fast at kommunen aktivt skal ta i bruk arkitektur, kulturminner, landskapsverdier, vann og grønne elementer som ressurser. I arealplanen ivaretas kulturminner ved generelle bestemmelser. Automatisk fredede kulturminner og vedtaksfredede bygninger og anlegg er båndlagt etter lov om kulturminner. I tillegg er det lagt inn hensynssoner for bevaring av kulturmiljø, der de generelle bestemmelsene om kulturminner og kulturmiljø skal vektlegges ekstra sterkt.

7.3 Kongsvinger festning og Øvrebyen

Både Kongsvinger Festning og Øvrebyen er en del av riksantikvarens NB!-register. NB!-registeret er en oversikt over byer og tettsteder i Norge med kulturmiljøer av nasjonal interesse, og hvor det bør vises særlige hensyn i forbindelse med videre forvaltning og utvikling.

Festningen inngår i «Landsverneplan for Forsvaret», og ble fredet av Riksantikvaren november 2009. Fredningen omfatter festningen med bygninger, bastioner, og murer, samt forterrenget med veier og plasser. Festningen med forterrenget har derfor det nødvendige vern gjennom disse fredningsvedtakene, men er allikevel vist med en båndleggingssone.

Øvrebyen, med sin historie knyttet til festningen, og viktige arkitektoniske miljø fra ulike perioder av byens utvikling, er av nasjonal interesse. Øvrebyen er regulert til spesialområde bevaring med en plan fra 1975.

I arealdelen er det lagt på en hensynssone på NB! området for Øvrebyen. Dette er et noe større område enn det som er knyttet til reguleringsplanen. Intensjonen er å sikre at man tar spesielle hensyn når man skal gjøre tiltak i dette området. Veileder for Øvrebyen skal legges til grunn for reparasjon, vedlikehold og andre tiltak i det området som veilederen omfatter.

7.4 Bygninger og bygningsmiljø med kulturhistorisk verdi

En viktig del av en bys identitet og særpreg er knyttet til den eldre bebyggelsen. Øvrebyen er et godt eksempel på dette. Når kulturminnedelplan kommer til vedtak vil dette inneholde en kommunal liste over bygg og bygningsmiljø som det bør tas spesielle hensyn til fremover.

4.3.3.1 Bestemmelser og retningslinjer knyttet til kommuneplanen, Kongsvinger

Nedenfor vises det til de bestemmelser og retningslinjer som brukes i kommuneplanens arealdel for Kongsvinger og som er koblet til kulturminnevernet.

KAP. 10 Kulturminner og kulturmiljø

- a) Kulturminner skal vurderes i alle arealplaner og tiltak. Tiltakets konsekvenser for eventuelle kulturminneverdier skal dokumenteres og beskrives. Det omkringliggende bygningsmiljøet og den stedegne byggeskikken skal vektlegges. Verdier skal dokumenteres og det skal vises til hvordan man har søkt å ivareta disse. Bygninger, anlegg eller miljø som har særlig kulturhistorisk verdi (som nevnt i vedlagte liste) skal bevares. Det skal innhentes kulturfaglig vurdering fra kulturminnemyndigheten på fylkesnivå og denne skal tillegges stor vekt.
- b) I verneverdige kulturmiljøer skal bygningene beholde sitt særpreg og estetiske kvaliteter i fasader, detaljer, hovedform og mønehøyder.
- c) Ved søknader om tillatelse på bygninger eldre enn 1940 kan kommunen stille krav om en estetisk redegjørelse, eksempelvis fotografier, tegninger og beskrivelser.
- d) Ved søknad om riving av hus som er eldre enn 1940 kan kommunen stille krav om en tilstandsanalyse. Analysen skal utarbeides i henhold til Norsk standard NS-EN 16096

Tilstandsanalyse av fredete og verneverdige byggverk.

e) Dersom kommunen ser det som nødvendig, kan kommunen sende søknad om tiltak på eksisterende bygg til kulturminnemyndigheten på fylkesnivå for uttalelse. Tiltak som berører SEFRAK-registrerte bygg skal sendes til kulturminnemyndigheten på fylkesnivå for uttalelse.

Retningslinjer

All skjøtsel, vedlikehold og istandsetting av verneverdige kulturminner og kulturmiljøer, jf. blant annet kommunedelplan for kulturminner, skal skje på det enkelte kulturminnets/-miljøet premisser. Ved utbedring, reparasjon eller gjenoppføring skal opprinnelige bygningsdeler i størst mulig grad tas vare på og gjenbrukes i sin rette sammenheng. Det skal også brukes opprinnelig teknikker og materialer.

Automatisk fredete, forskriftsfredete, vedtaksfredete kulturminner og kulturmiljøer krever vurdering etter kulturminneloven. Kulturminnelovens meldeplikt vedrørende automatisk fredete kulturminner gjelder for hele kommunen.

Ved brann- eller annen uopprettelig skade i bevaringsverdige, enhetlige bymiljøer skal ny bebyggelse enten gjenoppbygges som kopier på dokumentert grunnlag eller som nye bygninger som viderefører steden historisk byggeskikk av høy kvalitet. Ved oppføring av ny bebyggelse skal uansett samme materialbruk og tilnærmet samme volum som i nedbrent bygning opprettholdes. Slik bebyggelse skal ikke innebære en svekkelse av kulturmiljøets verdi og egenart.

Det finnes bygninger og bygningsmiljø som kan ha stor verneverdi uten at dette er nevnt i arealplanen. Som hjelpemiddel i saksbehandlingen og veiledning skal følgende registreringer, veiledninger, analyser og anbefalinger benyttes:

- Kommunedelplan for kulturminner (under utarbeidelse)
- Veilederen for Øvrebyen.
- Stedsanalyse (fra tidligere sentrumsplan))
- Registreringer i SEFRAK-registeret. (eiendomsmatrikkelen)
- Antikvarisk register. (Fortidsminneforeningen)
- «NB! Registeret» (Riksantikvaren – kulturmiljø av nasjonal interesse)
- Riksantikvarens kulturminnesøk.
- Askeladden
- Skiltveileder

Veileder for Øvrebyen skal legges til grunn for reparasjon, vedlikehold og andre tiltak i det området som veilederen omfatter.

4.3.4 Kommuneplan for Sør- Odal 2020-2032

I kommuneplanens arealdel for Sør-Odal beskrives ikke kulturminnene samlet i et avsnitt men inngår som element i de andre delene.

Soner med særlig hensyn til landbruk, friluftsliv, grønnstruktur, landskap eller bevaring av naturmiljø av naturmiljø eller kulturminner

Lovhjemmel: PBL § 11-8 b

Landbruk og friluftsliv

For følgende områder er det tatt særlig hensyn til bevaring av landbruks- og frilufts verdier:

H530_1 – Skarnesberget

H560_1 – Slåttemark Grimslandsvatnet

H560_2 – Dam ved Skårer

H560_3 – Gammel granskog, Galterud

H560_4 – Evje, Galterud

H560_5 – Dam, Galterud

H560_6 – Damlibekken

I vurdering av tiltak i disse områdene skal det vurderes hvorvidt tiltak vil virke reduserende på områdets karakter og bevaringsverdi. Landbruks- og natur- eller kulturfaglige uttalelser vil fremstå retningsgivende.

4.3.4.1 Bestemmelser og retningslinjer knyttet til kommuneplanen, Sør-Odal

Nedenfor vises det til de bestemmelser og retningslinjer som brukes i kommuneplanens arealdel for Sør-Odal:

Generelle bestemmelser

R 5 – Estetikk og landskapstilpasning

Bygninger og anlegg skal utformes i samspill med omgivelsenes karakter og form. Bebyggelsen skal ha en helhetlig form og volumoppbygging, samt fremme gode gate- og uterom. Det legges særlig vekt på tiltakets/bygningens form, fasade og materialvalg, slik at gate- eller plassrommet blir understreket og forsterket. Alle reguleringsplaner skal angi tillatt utnyttingsgrad og byggehøyder i koter. I sentrum skal nye bygningers uttrykk harmonere med den gamle trehusbebyggelsen. Materialet på vegg skal være tre, tegl (rød, gul, hvit eller grå) – gjerne kombinert tre og tegl. Farger på bygningsmassen: Hvit/antikkhvit, rødtoner, grått, okergult og grønnntoner.

R 6 – Kulturminneloven

Det skal vises til Kulturminnelovens § 8 i alle reguleringsplaner.

R 7 – Bygninger oppført før 1850

Riving, utvidelser eller eksteriørmessig ombygging av bygninger oppført før 1850 vil bli vurdert av kommunens bygningsmyndigheter med hensyn til verneverdi. Søknaden skal sendes fylkeskommunen for uttalelse før den avgjøres.

R 8 – Gode bomiljøer

Ved planlegging av boliger skal det legges vekt på tiltak for gode bomiljøer. Lekeplasser, trafiksikkerhet, nærhet til friluftsområder, hensyn til kulturlandskap og arkitektur skal vurderes.

B 18 – Spredt bolig-, fritids- og næringsbebyggelse

Før fradeling av tomter og bygging kan skje må følgende vilkår oppfylles:

a) Bebyggelsen skal lokaliseres slik at den ikke kommer i konflikt med (bl.a.):

- Kulturminner og kulturlandskap. Sikringssone til fredede kulturminner er alltid minimum 5 meter.

i) Tilbygg og nybygg skal tilpasses stedlig i landskaps- og kulturmiljøer. Form, størrelse, dimensjoner og materialbruk skal være tilpasset gjengs utforming i nærmiljøet.

B 29 – Landbruk og friluftsliv

Tiltak innenfor sonene må ikke redusere områdets karakter og bevaringsverdi. I denne vurderingen vil uttalelser fra landbruks-, natur- eller kulturfaglige instanser bli vektlagt.

Soner for landbruk og friluftsliv:

H530_1 – Skarnesberget, Skarnes

H560_1 – Slåttemark Grimslandsvatnet

H560_2 – Dam ved Skårer, Sander

H560_3 – Gammel granskog, Sagmoen, Galterud

H560_4 – Evje, Stomperud, Galterud

H560_5 – Dam, Stop

B 30 – LNF-områder på Vestmarka

Bestemmelsen gjelder for bebyggelse knyttet til stedbunden næring innenfor sone H510_1 - Vestmarka. Disse bygningene er tilknyttet landbrukseiendommer og tillates ikke fradelt.

a) Ved rehabilitering og oppføring av landbruksbygg hvor det kan dokumenteres at bygningen er nødvendig for driften av landbrukseiendommen, skal tiltaket tilpasses øvrig bebyggelse og landskap.

b) Skogshusvær med tilhørende uthus kan vedlikeholdes og restaureres med tanke på fortsatt bruk. Bygningene tillates ikke utvidet, og skal fortsatt ha enkel standard.

På nevnte sætervanger kan eksisterende bygninger vedlikeholdes og restaureres med tanke på fortsatt bruk:

- Jerstadsætra/Osvangen
- Toerkoia
- Tognhaugsætra
- Trondsætra/Einsætra

Retningslinjer

R 16 – Sone Vestmarka

Jerstadsætra/Osvangen er et bevaringsverdig sæterområde. En skal søke å ta vare på sætervangen som et helhetlig kulturmiljø gjennom bevaring av bygninger og et åpent landskap.

4.4 Planer med betydning for kulturminnearbeidet

Innlandet fylkeskommune har som forvaltningsorgan for kulturminnevernet, utarbeidet en regional plan for forvaltning av kulturminnene i fylket, «Handlingsplan Kulturminner for Hedmarks framtid, 2005». Hovedmålet med den regionale planen er å synliggjøre viktige kulturminner i Hedmark, men også utvikle strategier for forvaltning, formidling og bruk av kulturarven. Planen synliggjør også ulike aktørers og interessenters roller og ansvar.

Det er vedtatt et nytt Regionalt miljøprogram (RMP) 2019-2022 av Statsforvalteren i Innlandet i Innlandet. Hovedmålet for det nye programmet er sitat; *«jordbruket i Innlandet skal opprettholde et variert og åpent kultur- og seterlandskap, samt bevare og utvikle natur- og miljøverdiene gjennom aktiv skjøtsel og bruk av ressursgrunnlaget. Jordbruket i Innlandet skal drives miljøvennlig og med god agronomi som tar vare på produksjonsgrunnlaget og reduserer forurensing og klimagassutslipp per produsert enhet.»* sitat slutt.

4.5 Kulturminner uten juridisk beskyttelse

De fleste av våre kulturminner står uten juridisk beskyttelse. Noen av disse har fått en omtale i denne planen. For denne typen av kulturminner er bevisstgjøring kanskje det beste vernet. Stolte eiere som vil ta vare på sine kulturminner er det beste vernet for denne typen av kulturminner. Kartlegging av kulturminnene som denne planen bidrar til, er med på å øke bevisstheten om våre kulturminner. Økt kunnskap og økonomiske ordninger vil hjelpe til å sikre disse kulturminnene for framtida.

Formelt vern er ikke en forutsetning for bevaring av kulturminner. I kommunene er det registrert bygninger, miljøer og andre kulturminner som enten Riksantikvaren, Innlandet fylkeskommune, Sør-Odal og Kongsvinger kommune vurderer som verneverdige men som ikke har et formelt vern. Lokalt gir kommunenes lister over registrerte kulturminner en oversikt over hva dette omfatter.

5. Kunnskapsgrunnlag og utredninger

Det finnes i dag flere forskjellige registreringer som omfatter kulturminnene i begge kommuner. Noen av de viktigste er:

- SEFRAK- registreringene.

- Askeladden og Kulturminnesøk.
- Registreringer utført av Hedmark fylkeskommune.
- Listeførte kirker.
- Registreringer på Finnskogen utført i forbindelse med Interreg-prosjektet «En levande Finnskog»
- Bygdebøker og lokalhistoriske litteratur for begge kommuner.

Et nyttig verktøy i kulturminneforvaltningen er riksantikvarens håndbok for veiledere til såkalte DIVE-analyser. Denne beskriver hvordan større kulturmiljøer skal vurderes ut fra kulturminnevernets ståsted.

DIVE-kulturhistorisk stedsanalyse:

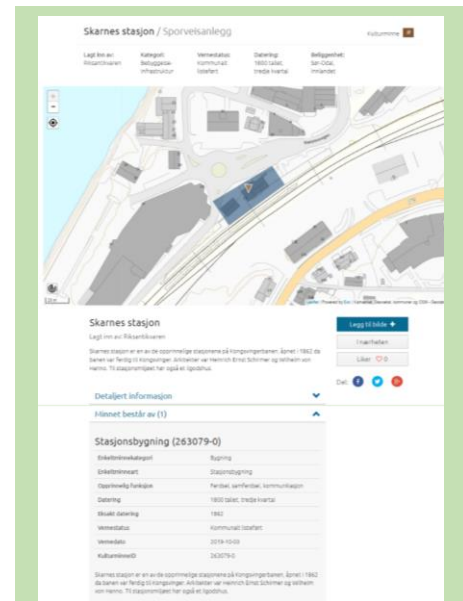
<https://www.riksantikvaren.no/veileder/dive-kulturhistorisk-stedsanalyse/>

5.1 Kulturminnesøk/Askeladden

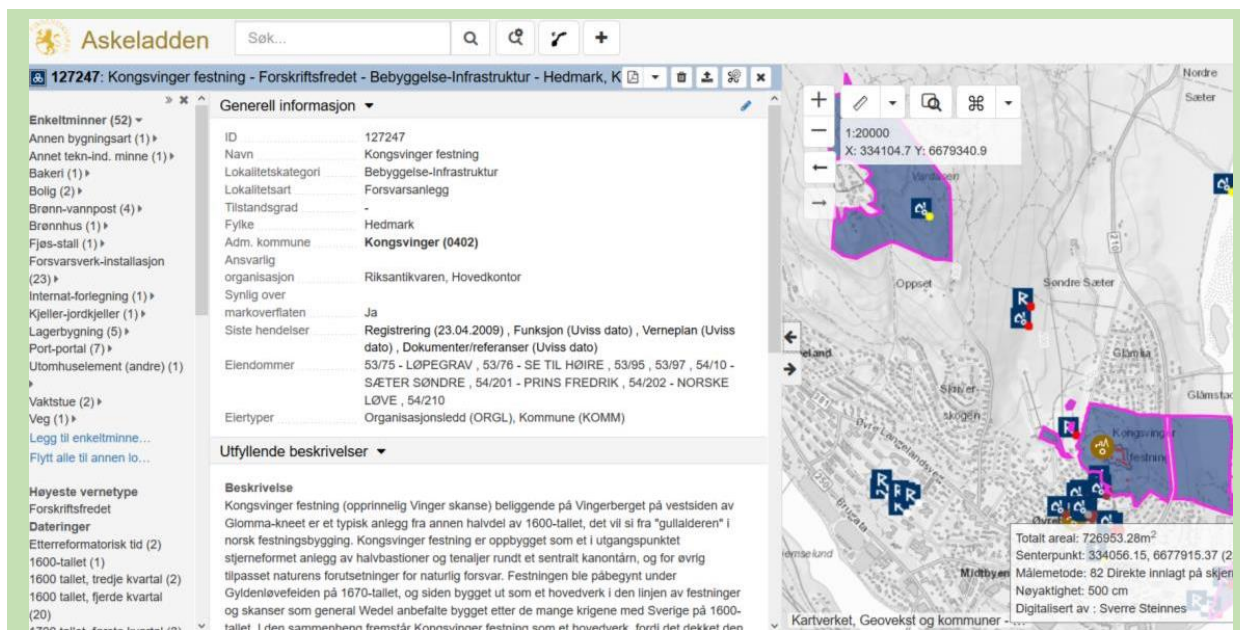
[Kulturminnesøk](#) gir en oversikt over kulturminner i Norge.

Den digitale løsningen ble lansert av Riksantikvaren i desember 2009. Kulturminnesøk viser informasjon om kulturminner registrert i Askeladden, data fra andre kilder og private brukere. Alle kan legge inn informasjon ved å registrere seg med egen profil.

I Kulturminnesøk og Askeladden finnes blant annet de fredete bygningene, de automatisk fredete kulturminnene, kulturlandskap, stedsnavn og vegnavn.

Skjerm bilde fra Kulturminnesøk. Stasjonsbygning på Skarnes, Sør-Odal.

Skjerm dump fra Askeladden. Kongsvinger festning. Beskrivelse til venstre og kartutsnitt til høyre.

5.2. SEFRAK

Sekretariatet For Registrering Av faste Kulturminner er et landsdekkende register over eldre bygninger og andre faste kulturminner. Ansvaret for registeret lå fra starten av i sekretariatet, men ble overdratt til Riksantikvaren. SEFRAK omfatter bygninger oppført før 1900, uavhengig vernestatus. På flere steder i kommunene (særlig på Finnskogen) så man bort fra tidsgrensen og registrerte derfor samtlige bygninger på de besøkte gardstunene. SEFRAK inneholder opplysninger om alder, byggemåte, funksjon og eierforhold. I tillegg er bygningene målt opp og man har tatt bilde av hver enkelt fasade. SEFRAK er en god kilde og et kulturhistorisk register. Det brukes i byggesaksbehandling og i kulturminneforvaltningen for å undersøke en bygning eller et kulturminnes verdi. En registrering i SEFRAK innebærer ingen kulturminnefaglig vurdering i seg selv.

6. Status for kulturminnene

Forekomsten av ulike kulturminner er stort. Bevarte kulturminner under jord er én type kulturminner. Bare en brøkdel av disse er registrert. Mange av disse er relatert til jernutvinning (kullgroper) og jakt (dyregraver). Kommunenes beliggenhet med den nære tilknytningen til Sverige, Glomma og Finnskogen har vært med på å forme kulturminnene. Gjennom flere interessante prosjekter de siste årene har vi fått mere kjennskap til vår eldre historie. Blant annet har store utbyggingsprosjekter som etablering av ny E16 ved Strøm kirke i Sør-Odal og registreringer ved Kirkemo i Kongsvinger kommune bidratt til dette.

Kunnskapen om den eldre bygningsmassen kan sies å være en mangelvare. Vi har behov for mer kunnskap om utviklingen av byggeskikk. Det finnes mange særegne bygningstyper i de to kommunene, hvorav en del av disse er truet. Noen av disse bygningstypene er koblet til den skogfinske kulturarven, som røykstuer, rier og badstuer. Andre er knyttet til landbruket slik som kjoner, høyløer og andre typer av bygninger som ofte lå et stykke bort fra gardstunene. Enhetslåvene som kom på 1800-tallet er også utsatte. Bygningenes størrelse og endret landbruksdrift har medført mindre bruk og at det er utfordrende å ta vare på disse bygningene.

6.1 Kulturminner med juridisk beskyttelse

Et kulturminne kan gis juridisk vern på flere måter, både gjennom fredning og gjennom hensynssone bevaring og bestemmelser i overordnede planer. Se kapittel 5.1 Lovverk og avtaler. Se også [forskrifter](#) hjemlet til Kulturminneloven og [forskrifter](#) til Plan- og bygningsloven.

6.2 Automatisk fredete kulturminner

Automatisk fredning innebærer at kulturminnet er fredet direkte etter teksten i kulturminneloven, uten at et vedtak har blitt fattet. Alle faste kulturminner fra før 1537 er automatisk fredet. I tillegg har alle automatisk fredete kulturminner en sikringssone på 5 meter i alle retninger fra objektet. Stående bygninger fra perioden 1537-1649 blir etter en erklæring fra Riksantikvaren automatisk fredete. Samiske kulturminner eldre enn 100 år er også automatisk fredete.

I Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden finnes det pr. 12. mars 2019 i alt 750 registrerte fredete kulturminner, disse fordeler seg med 527 i Kongsvinger og 223 i Sør Odal. En stor del av registreringene som finnes er utført i forbindelse med veiutbygging, men også i gjennom omfattende utmarksregistreringer i regi av Hedmark fylkeskommune fra 1992-1998. Registreringene finnes på fylkeshuset og i Askeladden, (www.asketadden.ra.no). I Oldsakssamlingen finnes det 608 gjenstander fra Kongsvinger og Sør Odal. Det er trolig bare en

brøkdel av de eksisterende fornminnene som er registrert.

6.3 Kulturminner fredet ved vedtak

En rekke kulturminner og kulturmiljøer er fredet i Kongsvinger og Sør-Odal. Fredning skjer gjennom enkeltvedtak etter kulturminneloven. Vedtaksfredning etter kulturminneloven kan omfatte alle slags faste kulturminner og fartøy yngre enn 1650. Større løst inventar kan fredes sammen med byggverk eller anlegg.

7. Utvalgte kulturlandskap – Finnskogen

Utvalgte kulturlandskap i jordbruket er en økonomisk satsing og en arbeidsmåte for å ivareta et representativt utvalg av verdifulle norske jordbrukslandskap. Landbruksdirektoratet koordinerer arbeidet, i nært samarbeid med Miljødirektoratet og Riksantikvaren og med regional landbruks-natur- og kulturminneforvaltning, kommunen, grunneiere og landbruksforetak. På regionalt nivå er Statsforvalteren i Innlandets landbruksavdeling koordinator for arbeidet. Fra og med 2020 skal kommunene overta oppgaven fra Statsforvalteren i Innlandet og i vår region er landbrukskontoret i Våler/Åsnes som har fått ansvaret.

Satsingen på Utvalgte kulturlandskap er rettet mot målene om å ta vare på variasjonen i jordbrukets kulturlandskap og ivaretagelse av biologisk mangfold og kulturminner og kulturmiljøer. Grunnleggende for valg av områder er at de i størst mulig grad omfatter jordbrukslandskap med både svært store biologiske verdier og kulturhistoriske verdier. En forutsetning er også at det er realistisk å få til langsiktig drift i områdene. Videre er det en forutsetning at etablering av et område som utvalgt kulturlandskap i jordbruket er frivillig.

Fra og med 2018 er to områder på Finnskogen i Kongsvinger kommune definert som utvalgte kulturlandskap. Disse er; Abborhøgda og Jammerdal. Abborhøgda er en fredet gård med skogfinsk opphav. På Abborhøgda fins det mange bygninger, og bygningsmiljøet viser lang kontinuitet av området. Kulturlandskapet holdes i hevd gjennom årlig slått. Jammerdal som omfatter flere eiendommer har vi flere viktige kulturminner som er knyttet til den skogfinske kulturen, blant annet flere røykstuer og ei badstue, men området er også artsrikt. Deler av området beites i dag, men landskapet trues, som de fleste andre steder på skogen, av gjengroing. På både Abborhøgda og i Jammerdal fins et dyrkingslandskap med små åkerlapper som minner om svedjebrukets struktur.

8. Vedtaksfredete eiendommer

8.1 Oversikt over vedtaksfredete eiendommer i Kongsvinger

	Type objekt	Type fredning	RA ID
Øieren, Nedre	Badstue	Vedtaksfredet	57861-2
Vest-Nor	Våningshus	Vedtaksfredet	145108-1
Vest-Nor	Likhus	Vedtaksfredet	145108-2
Vest-Nor	Bur	Vedtaksfredet	145108-3
Vest-Nor	Kjellerbu	Vedtaksfredet	145108-4
Vest-Nor	Drengestua	Vedtaksfredet	145108-5
Vest-Nor	Grisehus	Vedtaksfredet	145108-6
Vest-Nor	Utedo	Vedtaksfredet	145108-7

Vest-Nor	Sommerfjøs	Vedtaksfredet	145108-8
Vest-Nor	Stallåve	Vedtaksfredet	145108-9
Vest-Nor	Bryggerhus og	Vedtaksfredet	145108-
Vest-Nor	Treskelåve	Vedtaksfredet	145108-
Vest-Nor	Smie	Vedtaksfredet	145108-
Vest-Nor	Hage	Vedtaksfredet	145108-
Vest-Nor	Gamme	Vedtaksfredet	145108-
Vest-Nor	Områdefredning	Vedtaksfredet	145108-
Chr. Christiansens	Våningshus	Vedtaksfredet	86236-1
Chr. Christiansens	Drengestue	Uavklart	86236-2
Chr. Christiansens	Stabbur	Uavklart	86236-3
Chr. Christiansens	Uthus	Uavklart	86236-4
Chr. Christiansens	Uthus med stall	Uavklart	86236-5
Chr. Christiansens	Uthus	Uavklart	86236-6
Dahlmanngården	Våningshus	Vedtaksfredet	86237-1
Dahlmanngården	Bur/stabbur/loft	Vedtaksfredet	86237-2
Dahlmanngården	Uthus/skjul	Vedtaksfredet	86237-3
Digerudgården	Hovedbygning,	Vedtaksfredet	86238-1
Digerudgården	Hovedbygning,	Vedtaksfredet	86238-2
Digerudgården	Uthus	Vedtaksfredet	86238-3
Gjøsegården	Tuberkulosesana	Vedtaksfredet	123966-1
Grønnerudgården	Hospital/sykehje	Vedtaksfredet	86239-1
Grønnerudgården	Smie	Vedtaksfredet	86239-2
Grønnerudgården	Våningshus	Uavklart	86239-3
Grønnerudgården	Stalløe	Uavklart	86239-4
Grønnerudgården	Uthus med fjøs	Uavklart	86239-5
Grønnerudgården	Fremgård	Uavklart	86239-6
Roverud stasjon	Stasjonsbygning	Vedtaksfredet	87660-1
Roverud stasjon	Ilgodshus	Vedtaksfredet	87660-2
Roverud stasjon	Godshus	Vedtaksfredet	87660-3
Roverud stasjon	Privet	Vedtaksfredet	87660-4
Roverud stasjon	Tørkehus	Vedtaksfredet	87660-5
Roverud stasjon	Områdefredning	Vedtaksfredet	87660-6
Skansgården	Våningshus	Vedtaksfredet	86283-1
Skansgården	Hage	Vedtaksfredet	862831-2
Skinnarbøl	Våningshus	Vedtaksfredet	86284
Skinnarbøl	Hage	Vedtaksfredet	86284
Skinnarbøl	Gamle Skinnarbøl	Vedtaksfredet	86284-3
Orala, Åranstorpet,	Bolig	Vedtaksfredet	158842-1
Orala, Åranstorpet,	Gammel fjøs	Vedtaksfredet	158842-2
Orala, Åranstorpet,	Kalvhuk	Vedtaksfredet	158842-3
Orala, Åranstorpet,	Låve	Vedtaksfredet	158842-4
Orala, Åranstorpet,	Stabbur	Vedtaksfredet	158842-5
Orala, Åranstorpet,	Kjeller med	Vedtaksfredet	158842-6
Orala, Åranstorpet,	Kokkhus	Vedtaksfredet	158842-7
Orala, Åranstorpet,	Badstue	Vedtaksfredet	158842-8
Orala, Åranstorpet,	Skåle med do	Vedtaksfredet	158842-9
Orala, Åranstorpet,	Smie	Vedtaksfredet	158842-
Orala, Åranstorpet,	Høyløe	Vedtaksfredet	158842-
Orala, Åranstorpet,	Sommerfjøs	Vedtaksfredet	158842-
Orala, Åranstorpet,	Saufjøs	Vedtaksfredet	158842-
Orala, Åranstorpet,	Sag	Vedtaksfredet	158842-
Orala, Åranstorpet,	Naust/båthus	Vedtaksfredet	158842-
Orala, Åranstorpet,	Kulturlandskap	Vedtaksfredet	158842-

8.2 Oversikt over vedtaksfredete eiendommer i Sør-Odal:

Anlegg	Type objekt	Type fredning	RA ID
Odals Værk	Hovedbygning	Vedtaksfredet	86269-1
Odals Værk	Murbygning	Vedtaksfredet	86269-2
Odals Værk	Murbygning	Vedtaksfredet	86269-3
Baklid Øvre	Våningshus	Vedtaksfredet	86249
Maarud	Stabbur	Vedtaksfredet	86276-1
Maarud	Hage	Vedtaksfredet	86276-2
Maarud	Bolig	Vedtaksfredet	86276-3
Sander stasjon	Stasjonsbygning	Vedtaksfredet	87664-1
Sander stasjon	Perrong med	Vedtaksfredet	87664-2
Sander stasjon	Stasjonshagen	Vedtaksfredet	87664-3
Sander stasjon	Områdefredning	Vedtaksfredet	87664-4
Strøm prestegård	Hovedbygning	Vedtaksfredet	86270-1
Strøm prestegård	Forpakterboligen	Vedtaksfredet	86270-2
Strøm prestegård	Bryggerhus	Vedtaksfredet	86270-3
Strøm prestegård	Stabbur	Vedtaksfredet	86270-4
Strøm prestegård	Driftsbygning	Vedtaksfredet	86270-5
Strøm prestegård	Sommerfjøs	Vedtaksfredet	86270-6
Strøm prestegård	Låve/vognskjul	Vedtaksfredet	86270-7
Strøm prestegård	Smie	Vedtaksfredet	86270-8

9. Forskriftsfredning

Betegnelsen forskriftsfredning brukes om kulturminner som er fredet etter forskrift, ikke ved enkeltvedtak. Det er byggverk og anlegg i statlig eie (kulturminneloven § 22a) og kulturmiljøer (kulturminneloven § 20) som fredes ved forskrift. Forskriftsfredning innebærer normalt en forenklet prosedyre i forhold til fredning ved enkeltvedtak.

9.1 Eiendommer som er forskriftsfredet i Kongsvinger:

Anlegg	Type objekt	Type fredning	RA ID
Kongsvinger festning/ Vardåsen	Forsvarsanlegg	Forskriftsfredet	127247
Kongsvinger festning	Forsvarsanlegg	Forskriftsfred	86240
Varaldskogen, Nordre	Badstue	Forskriftsfred	1588403
Øvrebyens	Telefonkiosk	Forskriftsfred	
Abborhøgda	Skogfinsk	Forskriftfredn	22830

9.2.Eiendommer som er forskriftsfredet i Sør-Odal:

Anlegg	Type objekt	Type fredning	RA ID
Skarnes	Telefonkiosk	Forskriftsfred	

10. Listeførte og fredede kirker

Alle kirker oppført før 1650 er automatisk fredet. I tillegg er også kirkegårder og gravminner eldre enn 1537 samt samiske gravlegginger og gravminner fra år 1917 eller eldre, automatisk fredet.

Alle kirker bygget mellom 1650 og 1850 er listeførte. I tillegg er en rekke kirker bygget etter 1850 også listeførte. At en kirke er listeført, innebærer at den er definert som verneverdig og har nasjonal verdi. Det betyr at de skal behandles med like stor respekt som fredete kirker.

Kirkelisten er et resultat av et omfattende arbeid der alle landets kirker fra etter 1850 ble gjennomgått. I utvelgelsen lå blant annet følgende kriterier til grunn: arkitektonisk/kunstnerisk verdi, representativitet, autenticitet, plassering og interiør. Listeførte kirker skal behandles i henhold til det såkalte kirkerundskrivet fra Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet og Miljødepartementet. Tidligere var det Riksantikvaren som skulle uttale seg før det fattes vedtak som innebærer inngrep eller andre endringer av listeførte kirker. Fra desember 2014 er dette ført over til fylkeskommunen. I forbindelse med den nylige utskillelsen av kirken fra den Norske stat, vil kulturminnemyndighetene framover gjennomføre egne vedtak om fredning av de meste verdifulle kirkene på nasjonal basis. Dette vil også kunne omfatte noen av kirkene i Kongsvinger og Sør-Odal.

10.1 Listeførte kirker i Kongsvinger:

- Brandval kirke
- Vinger kirke.

10.2 Listeførte kirker i Sør-Odal:

- Ullern kirke
- Oppstad kirke

11. Kulturminner og – miljøer regulert til «spesialområde bevaring»

I perioden 1978 til 2009 var det mulig å regulere til spesialområde bevaring. I kommunene har vi flere bygninger som er regulert til spesialområde bevaring. I de fleste av de områdene som er regulert til spesialområde er bestemmelser lagt inn i reguleringsplanen.

11.1 Eiendommer som er regulert til bevaring i Kongsvinger

Anlegg	Type objekt	
Brugata 1, Mellandgården	Bygård	H570-426
Brugata 3, Walbygården	Bygård	H570-427
Westbys sykkelverksted	Bygård	H570-428
Kongsvinger sentralskole	Skole	H570-429
Møllerruinene	Ruin	H570-430
Stasjonsbygningen	Jernbaneanleg	H570-431
Rådhus-teatret (fasade)	Teater/kino	H570-432
Brugata 16, Haugegården	Bygård	H570-433
Brugata 8, Schøyengården	Bygård	H570-434
Holmen mølle	Mølle	H570-129
Smedstua	Smie	H570-130

11.2. Eiendommer som er regulert til bevaring i Sør-Odal

I Sør-Odal har vi ingen eiendom som er regulert til bevaring

Telefonkiosken i Øvrebyen, Kongsvinger, en av 100 kiosker som er fredet i landet. Foto: Hans Johnsson

12. Hensynssone – Bevaring kulturmiljø

Hensynsoner omtales i PBL § 11-8 c Retningslinjer.

Disse hensynssonene består av:

- NB!-områder (Riksantikvarens NB!-register over utvalgte historiske byområder)
- Utvalgte bevaringsverdige bygg og bygningsmiljøer
- Regionalt verneverdige kulturmiljøer
- Områder som er regulert til bevaring
- Andre lokalt viktige kulturmiljøer

Hensynet til kulturmiljøene og de antikvariske verdier skal være førende for arealbruken og for bygge- og anleggstiltak. Bestemmelser og retningslinjer Kulturminner og kulturmiljøer skal vektlegges sterkt i områder med hensynssone kulturmiljø.

12.1 Eiendommer som er regulert til hensynssone bevaring i Kongsvinger

Anlegg	Beskrivelse	
Tommelstadgata 1, Bedehuset.	Trebygning fra 1877. Bygningen er et godt eksempel på sveitserstilens arkitektur. Bygningen har også et viktig sosialhistorisk verdi.	H570-435
Brugata 20	Trebygning fra 1901. Bygning som viser sveitserstilsepokens overgang til jugendstil.	H570-436
Brugata 26	Trebygning fra 1906. Bygningen er oppført i sveitserstil.	H570-437

Parkvegen 9-11	Laftet trebygning fra 1911. Bygningen representativ for tiden da den ble oppført.	H570-438
Storgata 13-15, Telegrafan	Nybarokkstil fra 1914.	H570-439
Storgata 10, KOBBLE-blokka	Murbygning fra 1947. Bygningen er representativ fra tiden etter krigen.	H570-440
Storgata 2, Gamle bankbygget	Bygningen har stor tidsdybde og er viktig for byrommet.	H570-441
Glommengata 96, Larssonbygget	Trebygning oppført 1887. Bygningen har en viktig funksjon utfra et byplanmessig perspektiv. Videre har bygningen en nøkkel-funksjon som den første bygningen etter brua.	H570-442
Glommengata 69, Samvirkelaget	Murbygning fra 1962. Bygningen er en god representant for den tilbakeholdne sen funksjonalismen.	H570-443
Glommengata 51, Dannevig-gården	Er en god representant for den rasjonelle etterkrigsbebyggelsen. Bygningen er også viktig forbindelse til den gamle trehusbebyggelsen som en gang lå her.	H570-444
Digerudveien 1, Gamle Grand	Oppført i 1925, Opprinnelig ny renessanse og et godt eksempel på momentalarkitektur i etterkant av jugendperioden.	H570-445
Glommengata 15, Sparebank 1 Østlandet	Oppført i 1910 og et godt eksempel på god jugendarkitektur.	H570-446
Jernbanegata 11, Østbanenes Forbruksforening	Oppført i 1928, og et godt eksempel på nybarokk arkitektur.	H570-447
Digerudvegen 2, Apotekergården	Bygningen har stor tidsdybde og er en viktig del av bymiljøet.	H570-448
Svenskehaugen	Område med stor tidsdybde og historisk kontinuitet.	H570-449
Trafoen ved Roverud	Et viktig teknisk industrielt kulturminne	H570-146
Legekantor ved Roverud	Oppført 1914 etter tegninger av Arnstein Arneberg. Viktig kulturminne utfra både sosialhistorisk og arkitekturhistorisk perspektiv.	H570-450
Sikåa/Bedefors på Austmarka	Et viktig teknisk industrielt kulturminne med stor tidsdybde.	H570-
Lundeby Nor	Oppført etter tegninger av Schüssler. En viktig bygning utfra arkitekturhistorisk perspektiv.	H570-208
Den Wingerske Kongeveien	Veien var en viktig ferdselsåre i gamle dager og et viktig kulturminne utfra et samferdselsperspektiv.	H570-465

Vardåsen og Gullbekkåsen	Et viktig kulturminne utfra forsvarshistorien.	H730-498
Nor Skanse	Et viktig kulturminne utfra forsvarshistorien.	H730-498
Roverud gård	Bygningsmassen er representativ for en embetsmannsgård. Bygningsmassen er monumentalt oppført rundt gårdsplassen med våningshuset som fond. Alléen forsterker inntrykket av gården og er viktig for opplevelsen.	H570-487
Øst Nor	Svalgangsbygningen har unngått store forandringer. Bygningen representerer en sjelden bygningstype. Bygningen har derfor høy verneverdi og er et viktig tidsdokument.	H570-503
Lier kraftstasjon	Kraftstasjonen var blant de første kraftverkene som leverte strøm til Kongsvinger. Kraft-stasjonen har lang kontinuitet og understrekker kraftstasjonenes betydning som en viktig moderniserings-faktor.	H570-488
Bygningstiljøet langs Eilert Baanerud veg	Bygningstiljø med mange velbevarte sveitserstils villaer.	H570-486
Bygningstiljøet langs Storgata fra Eilert Baanerud veg opp mot Øvre Langelands vei.	Mye av bebyggelsen langs Storgata har høye arkitektoniske verdier og oppviser høy grad av autenticitet.	H570-493
Kongsvinger kretsfengsel, Eilert Baanerud veg 8	Fengslet som er oppført etter typetegninger tilkom etter at lov om Fengsels- vesenet ble vedtatt i 1857. Bygningen har viktige arkitektoniske og sosial-historiske verdier.	H570-492
Bensinstasjonen på Roverud	Et godt eksempel på den tidlige funksjonsarkitekturen knyttet til bilismen.	H570-489
Rådhuset og Rådhus-Teatret	Rådhuset (gamle delen) sammen med Rådhus-Teatret er en god representant for 1950-tallets monumentale bygg. Høye arkitektoniske verdier.	H570-432
Skinnearbøl gamle og nye skole	Bygningstiljøet har høy verneverdi som representant for skoleutviklinga og sin autenticitet.	H570-491
Hofoss bedehus	Bedehuset har høy kulturhistorisk verdi på grunn av autenticitet og bygningens betydning i lokalsamfunnet	H570-490

Kjerret	Bygningsmiljøet oppviser stor tidsdybde og har høye kulturhistoriske verdier.	H570-502
Kulturlandskapet ved Vingersjøen.	Langs åsryggen mot øst ligger en rekke gårder som er viktige kulturminner, Skinnarbøl med Ausbøl og skolemiljøet, Nesteby, Gjøsegården, Skansgården og Overud. Fra 1882 til 1904 tilbrakte Dronning Sophie ferien sin på Skinnarbøl. I området fins det derfor flere spor etter hennes opphold. Langs Vingersjøen er det kjent flere steinalder-lokaliteter (6 stk.) hovedsakelig langs den østre delen av sjøen. Det er også 3 gravrøyser fra bronsealderen langs Vingersjøen. Landskapet rundt Vingersjøen har høye natur- og kulturhistoriske verdier. Våtmarkene i nordenden av Vingersjøen vurderes å ha stor nasjonal verneverdi, trolig nasjonalt sett den mest verdifulle karplante-lokaliteten i Hedmark.By-endelsen i navnet Nesteby stammer med stor sannsynlighet fra yngre jernalder/vikingtid. I åkeren like nedenfor Nesteby gård (gnr. 3401) er det funnet to gjenstander fra vikingtid, mulig vektlodd. Typebestemmelsen av gjenstandene er noe usikker, men det vil ikke være overraskende med tanke på hva man har funnet i tilknytning til andre gårder med by-endelse i navnet.	H550-501
Kongsvinger festning	Kongsvinger festning med tilliggende anlegg, jf. forskrift datert 19.11.2009, og fredningsvedtak av 26.7.1971, er fredet ved vedtak etter kulturminne-loven og skal forvaltes i henhold til bestemmelser i fredningsvedtaket etter kulturminneloven. Båndlegging i påvente av vedtak etter lov om kulturminner. Båndlegging i påvente av omregulering til hensynssone bevaring.	H730-498

Middelalderkirkestedene, Øiseth, Furulund, Berger og Vinger	De nedlagte middelalderske kirkegårdene (Øiseth, Furulund, Berger og Vinger) er automatisk fredete kulturminner. Alle inngrep i grunnen eller andre tiltak som kan virke inn på de automatisk fredete kulturminnene er ikke tillatt med mindre det foreligger dispensasjon fra kulturminneloven. Båndlegging i påvente av vedtak etter lov om kulturminner. Båndlegging i påvente av omregulering til hensynssone bevaring.	H570-504, H570-505, H570-506, H570-507
Abborhøgda og Åranstorp	Områdene Abborhøgda og Åranstorp båndlegges i påvente av vedtak etter lov om kulturminner. Bestemmelse 33.1 gjelder for det helhetlige tunet Abborhøgda (bestemmelsesområde #265). Båndlegging i påvente av vedtak etter lov om kulturminner. Båndlegging i påvente av omregulering til hensynssone bevaring.	H730-467, H730-204

13.2 Eiendommer anbefales regulert til hensynssone bevaring i Sør-Odal

I kommunedelplan for kulturminner foreslås følgende eiendommer regulert til hensynssone bevaring.

Anlegg	Beskrivelse	RA ID
Spikset, gardsteglverk	Teglverk	243628
Sandnes	Gårdsbruk med gamle bygninger. Bygningsmassen er svært autentisk.	262998
Øvre og Nedre Slåstadbråten	Gårdsbruk med høy verneverdi.	263009
Buggebanen	Området er viktig utfra et sosialhistorisk perspektiv.	263008
Kampen	Område med variert bebyggelse i Skarnes. Bebyggelsen har høy verneverdi.	263202
Strandveien	Område langs Glomma, øst for Skarnes med variert bygningsmasse med høy verneverdi.	263206
Skarnes gård	En av de eldste bosetningene i Skarnes.	263004
Maarud gård	Gårdsbruk med bygninger med høy verneverdi. Et av bygningene, stabburet er fra 1600-tallet og er fredet.	263010
Kulturlandskapet ved Strøm kirke	Omgivelsene rundt Strøm kirke	263011

Ting-Os	Kulturmiljø med gårdsbruk og et stort område med automatisk fredete kulturminner, et område med stor tidsdybde.	263015
Odals Værk	Odals Værk er et svært verdifullt kulturminne med mange forskjellige bygninger, hvorav flere er fredet.	263018
Nordset sag	Nordset sag er ei sag med stor tidsdybde og viktig for den industrielle utviklinga.	270818
Slåstad mølle	Slåstad mølle er ei mølle med lang kontinuitet og historikk. Bygningen er velbevart, selv om vassrenne og kvernhjulet mangler.	263087
Ullern Torvstrøfabrikk	Ullern Torvstrøfabrikk startet i 1939 og produksjonen var i gang fram til 1970-tallet. Fabrikkløkalet ligger helt inntil Rv 2. Bygningen er en enkel langstrakt bygning, oppført i bindingsverk, kledd med låvepanel. Taket er tekt med bølgeblikk. Ut mot riksveien er det satt opp reklame for bedriften.	263022
Spinneriet	En av de gjenværende gamle fabrikklokale i Skarnes. Viktig for forståelsen av utviklinga på Skarnes.	263024
Meieriet, Slåstad	Sør-Odals første meieri lå på denne gård i et av gårdshusene. Gård med høye verneverdier.	263089
Trekanten, Skarnes	Trolig Skarnes eldste bygning, åpnet som parafinlager i 1900. Bygning med høy verneverdi.	263025
Gamle Korsmo skole	Gamle Korsmo skole med nyere fra 1976. Bebyggelse med høy verneverdi.	263026
Funnefossgården	Kombinert Herredshus og Amtskole. Lang historie med blant annet beslag tatte radioer under 2.verldenskrig. Bygningen har høy verneverdi.	263027
Tjaberg skole	Skolemiljø med to bygninger med høy verneverdi.	263029
Menighetshuset på Skarnes	Menighetshuset på Skarnes er en gammel bygning med høy verneverdi.	263030
Skarnes sykehus og sykehjem	Bygningene er viktige kulturminner fra tida med nye, viktige samfunns- funksjoner. I tillegg har bygningene høye arkitektoniske verdier som det er viktig å sikre for framtida.	263096
Leiegården ved Osbrua	Leiegård fra delen av 1900-tallet, en bygning med høye verneverdier. Mot Glomma er det en gravhaug.	263073
Korsmo gårdene	Korsmo gårdene, hvorav den ene har vært gjestgiveri er et bygningsmiljø med høy verneverdi.	263074
Øktnersteinen	Grensestein/Minnesmerke.	263098
Bostad gård	Kåre Tvetters gård med kultur tun.	263078

Gamle Posthuset Slåstad	Det gamle posthuset på Slåstad, sannsynlig fra 1700-tallet. Bygningen er svært autentisk med høye kulturhistoriske verdier.	263092
Sandgrund	Restaurant og kafe med overnattingsmuligheter oppført etter impulser fra USA og motellene der.	262996
Sander med den gamle butikken	Her vokste et lite samfunn opp i forbindelse med at jernbanen ble etablert og at stedet fikk en jernbanestasjon. I det gamle våningshuset på gården Sander startet eieren landhandleri i 1876 (Årstadbutikken) og skole tilkom. Sander ble et viktig krysspunkt i sin tid. Her har vi også ei gammel stålfagsbru over Glomma som i sin tid erstattet ei ferje. Bebyggelse miljøet er godt sammenholdt og velbevart.	263094
Fløterkoie ved Engene	En av to gjenværende fløterkoier på Engene.	263028
Fløterkoiene ved Os	Fløteranlegg beliggende ved Os med høy verneverdi.	262992
Stomperud gård	Gårdsbruk med mange verneverdige bygninger i et åpent kulturlandskap.	293032
Schøyen	Gårdsbruk med flere verneverdige bygninger. Bygningsmiljø med høy verneverdi.	293031
Julsrudbygningen	Bygårdsbygning fra 1923 oppført i sveitserstil. Bygningen har høy verneverdi.	263075
Thonondegården	Bygårdsbygning i murstein med forretningslokale i første etasje og bolig i andre. Bygningen er tids typisk for sin tid.	263082
Martemoen	Bygårdsbygning med forretning i første etasje og bolig i andre. Et godt eksempel på forretningsbygg fra etterkrigstiden.	263081
Haugegården	Lensmannsbolig fra 1916 svært viktig både som enkeltminne og som del av bymiljøet.	263080
Tannes	Forretningsgård oppført i sveitserstil sentralt beliggende i Skarnes. Bygningen har høy verneverdi.	263076
Roebygget	Forretningsgård oppført på 1950-tallet. Bygningen ser svært tidstypisk.	263077
Jernvaren	Forretningsbolig med boligformål i andre etasjen. Oppført i funksjonalistisk stil. Bygningen er et fint eksempel på funksjonalistisk stil.	263083
Skarnes stasjon	Stasjonsbygningen på Skarnes, tegnet av Hannu og Schirmer	263079
Forretningsbygg med boligformål i andre etasje.	Forretningsbygg med boligformål på andre etasje. Bygning fra omkring 1900 i sveitserstil med høy verneverdi.	263085
Kulturhuset Skogtun (Avholdslokalet)	Gård fra begynnelsen av 1900-tallet som har hatt stor betydning for Skarnes.	263367

13. Forvaltning og håndtering

Kulturminner er ikkefornybare ressurser. Mange kulturminner utsettes for trusler og blir ødelagte. Utfordringene handler om å finne måter å opprettholde kulturminneverdier i en tid med rask utvikling og stort endringspress. Endringene som skjer i vårt samfunn påvirker våre kulturminner. Både avfolkning og tettstedsutvikling påvirker kulturminnene gjennom endring av arealbruk, byggevirksomhet eller endring av den tradisjonelle bruken av landskapet og

bygninger knyttet til jord/skogbruk. Kulturminnene går tapt, men i ulikt tempo, avhengig av plassering og type. Gårder som blir kjøpt og lagt til eksisterende bruk som tilleggsjord, innebærer forandringer. Bygninger blir ofte overtallige. En konsekvens er at bygninger kan forfalle. Dette ser vi særlig på de store driftsbygningene, som har preget landskapet i en rekke år, men som nå har mistet en stor del sin opprinnelige funksjon.

Kjellerbua på Viberget, Brandval Finnskog. Foto: Knut Sørby

Drengestua på Spikset er en av flere bygninger i regionen som siste tida har gjennomgått restaurering takket være tilskudd fra det offentlige. Foto: Hans Johnsson

I våre tettsteder og byer skjer det også forandringer. Eldre eiendommer har ofte en lite effektiv utnyttelsesgrad. Eiendomsutviklere vil ofte se muligheten å rive gamle verneverdige bygninger og erstatte disse med bygninger som gir en høyere utnyttelsesgrad. Dette bidrar til at den historiske karakteren i området endres og verdier går tapt. Vi vet at viktige kulturminner forsvinner

hvert år. Hvilke kulturminner eller hva slags verdier de representerer vet vi for lite om. I 2006 gjennomførte Hedmark fylkeskommune en prøveregistrering i to skolekretser på Finnskogen, Askogsberg og Linna, begge på Grue Finnskog. Registreringen som omfattet samtlige bygninger på de gårder innen disse to områdene ble sammenlignet med SEFRAK-registreringen som ble utført 1976. Dette viste at mellom årene 1976 og 2006 hadde nesten 20 % av samtlige bygninger gått tapt.

Med god veiledning så kan mye gjennomføres. Her har man brukt gammeldags tradisjonell maling, noe som ikke bare er kulturhistorisk korrekt men som også gir grunneier lavere vedlikeholdskostnader over tid. Foto: Hans Johnsson

I stortingsmelding nummer 16(2004-2005) «Leve med kulturminner», er følgende nasjonale mål definert: «Mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer skal forvaltes og tas vare på som bruksressurser og som grunnlag for kunnskap, opplevelser og verdiskaping. Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på i et langsiktig perspektiv. Det årlige tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljøer som i følge av at de fjernes, ødelegges eller forfaller, skal minimeres. Innen 2020 skal tapet ikke overstige 0,5 % årlig.»

Ved restaurering av den eldre bygningsmassen med kulturhistorisk verdi kreves god kjennskap til både materialbruk og håndverksteknikker. Vi ser at slik kompetanse er en mangelvare i vårt område. For å møte de utfordringene som ligger foran oss har vi behov for flinke håndverkere som har denne kompetansen.

Det er viktig at bevisstheten blant eiere styrkes. Det er de som sitter nærmest utfordringene og det er de som må finne løsningene for å sette den eldre bygningsmassen i stand. Her kan kommunen sammen med museene og rådgivere bidra med faglig støtte. Et slikt samarbeid vil virke positivt for bygningsvernet. Kommunene bør utrede muligheter for samarbeide med andre kommuner i regionen og videregående skoler i Innlandet fylke, for slik å styrke kompetansen på dette området.

På 2000-tallet har kulturminnevernet arbeidet utfra begrepet «vern gjennom bruk». Dette innebærer en strategi om at det beste vernet for en bygning er bruk. Mange bygninger forfaller nettopp fordi de ikke brukes. Hvis man har bruk for en bygning ser man den som en ressurs og da blir den tatt vare på. Å finne en ny bruk for overtallige bygninger er en stor utfordring. Det kan også være problemstillinger knyttet til forholdet mellom vern og bruk. Tilpasning til ny bruk kan gå ut over kulturminneverdiene. Derfor må slike prosjekter planlegges godt.

14. Oversikt over behov, vedlikehold og formidling knyttet til kulturminner i Kongsvinger.

14.1 Automatisk fredede kulturminner

Sted	Behov	Hvem
Furulund	Tilrettelegging samt skjøtsel	Grunneier, Innlandet fylkeskommune og kommunen.
Liermoen	Tilrettelegging samt skjøtsel	Grunneier, Innlandet fylkeskommune og kommunen.

14.2 Bygningsarv og kulturmiljøer i jord- og skogbruk

Sted	Behov	Hvem
Truede bygningstyper	Registrering og digitalisering.	Grunneiere, Innlandet fylkeskommune, Anno Museum, Norsk Skogfinsk museum, Statsforvalteren i
Styrking av bygningsvernet i regionen	Initiere samarbeid med de andre kommunene i distriktet for å få på plass en	Innlandet fylkeskommune, kommunene i regionen
Setermiljøer	Registrering og digitalisering	Grunneiere, Innlandet fylkeskommune, Anno Museum, Norsk Skogfinsk museum, Statsforvalteren i
Vinger Torvstrøfabrikk	Bygningsmiljøet bør vurderes regulert til hensynssone bevaring, i	Kongsvinger kommune

14.3 Kulturlandskap & kulturmiljøer

Sted	Behov	Hvem
Kulturlandskapet langs Glomma	Utvikling av Glomma som en ressurs for distriktet.	Innlandet fylkeskommune, Statsforvalteren i Innlandet, kommunene i regionen, historielagene og Bondelaget.
Kulturlandskapet ved Nugguren	Skilting og tilrettelegging av	Innlandet Fylkeskommune,

Kulturlandskapet ved Vingersjøen	Skilting og tilrettelegging av miljøet. Biologisk mangfold må kartlegges ved forstudie ved utbygging.	Innlandet Fylkeskommune, Statsforvalteren i Innlandet.
Viberget	Fremtidig regulering til hensynssone bevaring	Grunneier og kommunen
Kulturlandskapet ved Jammerdal	Kompletterende registreringer, digitaliseringer, skilting og tilrettelegging	Innlandet Fylkeskommune, Statsforvalteren i Innlandet, Anno museum, Norsk Skogfinsk Museum og historielagene.
Kulturlandskapet ved Abborhøygda	Kompletterende registreringer, digitaliseringer, skilting og tilrettelegging	Innlandet fylkeskommune, Fortidsminneforening en Statsforvalteren i Innlandet, Anno museum, Norsk Skogfinsk Museum og historielagene.

14.4 Tekniske industrielle kulturminner

Sted	Behov	Hvem
Gruvevirksomhet	Kunnskapen om de forskjellige gruvene bør styrkes. Det bør derfor utarbeides et formidlingskonsept som tar seg av gruvemiljøene i distriktet.	Grunneiere, kommunene, Anno museum, historielagene.
Kongsvinger mølle	Ruinene etter mølla er regulert til bevaring. Det bør utarbeides en vedlikeholdsplan for ruinene.	Kongsvinger kommune

Fløtningsminner	Registreringene som ble gjennomført på 1990-tallet, er ikke digitalisert. Det bør undersøkes om det er mulig å få lagt inn disse i Riksantikvarens database for kulturminner, Askeladden. I samarbeid med grunneiere bør et utvalg av fløtnings-innretningene skiltes og sikres.	Grunneiere, Kongsvinger kommune, Skogbruker- lagene, Anno Museum, Innlandet fylkeskommune og Fylkesmann Innlandet
Kornsiloen på Kongsvinger	I arbeidet med å synliggjøre områdets kulturhistorie bør kornsiloene inngå som viktige element.	Grunneier og Kongsvinger kommune

14.5 Tettsteder

Sted	Behov	Hvem
Kongsvinger, Øvrebyen	Det bør utarbeides ny reguleringsplan.	Kongsvinger kommune
Kongsvinger, Midtbyen	Bydelen/området har en god andel bygninger med høye kulturhistoriske verdier som må innpasses i ny reguleringsplan.	Kongsvinger kommune, eiendomsbesittere og utbyggere
Området mellom Øvrebyen og Midtbyen	Et utvalg av bygninger forteller viktige deler av Kongsvinger bys utvikling og har høy kulturhistorisk verdi som må ivaretas ved reguleringsplaner.	Kongsvinger kommune og eiendoms-besittere, utbyggere
Grensesteinene	Flere av grensesteinene som viser Kongsvinger bys opprinnelige grense er intakte og må sikres ved innlegging av matrikkelen	Kongsvinger kommune

Roverud	Det er viktig at deler av Roverud sentrum bevares og utvikles	Kongsvinger kommune og eiendomsbesittere, utbyggere
---------	---	---

14.6 Møteplasser, institusjoner og kommunikasjoner

Sted	Behov	Hvem
Skolene	Det bør gjennomføres ei registrering av alle skolebygningene i kommunene som grunnlag for ei verneverdivurdering og ei vurdering av skolebygningene	Kongsvinger kommune, Innlandet fylkeskommune, Anno museum og historielagene.
Gjøsegården sanatorium	Bygningen er fredet og dermed sikret for framtida. For å øke forståelsen for sanatoriets betydning bør det utarbeides et formidlings-konsept i samarbeid med for eksempel Anno museum.	Kongsvinger kommune, historielagene og Anno museum
Den Wingerske kongeveien	I samarbeid med Statens vegvesen der den Wingerske kongeveien er et prioritert kulturminne bør det utarbeides skilter og enkelte deler av veifaret kan brukes.	Kongsvinger kommune, historielagene, Statens vegvesen og Anno museum
Gamle bruer	I samarbeid med Statens Vegvesen, Anno Museum og historielagene bør bruene tilrettelegges for formidlingstiltak.	Kongsvinger kommune, historielagene, Statens vegvesen og Anno museum

Båttrafikken	Det bør gjennomføres ei registrering av de bryggene som fantes/finnes igjen langs Glomma og i Storsjøen. De eksisterende bryggene bør settes i stand. I samarbeid med grunneiere bør man se på muligheten til å gjøre bryggene tilgjengelige for publikum. Bryggene bør også tilrettelegges for formidlingstiltak.	Grunneier, kommunene, historielagene, Skogbrukerforeninger med flere.
--------------	--	---

14.7 Immateriell kulturarv

Sted	Behov	Hvem
Stedsnavn	Tiltak må til for å sikre god forvaltning av stedsnavn. Dette inkluderer navneinnsamling med uttale og omfang av stedsnavn, faste rutiner for korrekt bruk av offentlig godkjente skrivemåter og ellers et godt samarbeid med lokalbefolkninga og særlig interesseorganisasjoner med spesialkunnskaper om lokale stedsnavn, for eksempel historielag eller fortidsminneforeningen.	Kongsvinger kommune, Statens kartverk og historielagene.

14.8 Etniske minoriteter

Sted	Behov	Hvem
De skogfinske bygningstypene	Det er mange bygninger som går tapt på Finnskogen, enten de blir revet eller stående tomme og øde. For å styrke den skogfinske bygningskulturen, er det viktig at arbeidet med å restaurere/ sikre bygningsmassen prioriteres. Gårdene Abborhøgda og Orala (Åranstorp) i Kongsvinger kommune ligger i et LNF-område uten detaljregulering. Et framtidig tiltak vil være å regulere disse områdene til hensynssone bevaring, slik at dette harmoniseres med fredningsvedtaket.	Norsk skogfinsk museum, Innlandet fylkeskommune, Finnskogen natur og kulturpark, grunneiere
Slette, Kongsvinger	I samarbeid med grunneier bør man ser om det er mulig å rydde/ tynne skogen og kratt. Det bør settes opp opplysningsskilt.	Grunneier, Kongsvinger kommune og Anno museum.

14.9 Krigs- og forsvarshistorie

Sted	Behov	Hvem
Kongsvinger festning	Arbeide for å utvikle Kongsvinger festning til et nav for forsvarshistorien i området. Hele det fredete området bør reguleres til hensynssone bevaring, slik at det harmoniseres med fredningsvedtaket	Forsvarsbygg, kommune i regionen, historielag, Innlandet fylkeskommune

Kongsvinger festning	Kongsvinger festning bør utvikles som et kulturhistorisk besøksmål.	Forsvarsbygg, kommune i regionen, historielag, Innlandet fylkeskommune
Glommalinjen, Vardåsen og Gullbekksåsen	Kulturminner skiltes. Området tilrettelegges for formidling.	Forsvarsbygg, Kongsvinger kommune og historielag.
Flyktningruter	I samarbeid med historielag og andre bør arbeidet med å synliggjøre de enkelte rutene fortsette. Det er også viktig at rutene ryddes jevnlig. For dette arbeid bør det inngås avtaler med grunneiere, historielag og andre foreninger og lag.	Kommune i regionen, historielag, DNT, Finnskogen Natur og Kulturpark, historielagene og andre lag og foreninger.
Kjerret	Bygningene reguleres til hensynssone bevaring. Området bør også skiltes. Dette bør gjennomføres i samarbeid med Austmarka historielag.	Kongsvinger kommune og Austmarka historielag.

Tråstad og Nor skanse	Tråstad skanse ble bygget i 1658 på vestsiden av Glomma ved gården Tråstad. Skansen var viktig for å sikre fergestedet over Glomma. Krigsskolen hadde øvelse på Tråstad Nordre, og under graving av en skyttergrav ble det like ved Tråstad skanse funnet en samling gjenstander av bronse og jern og noen få perler. Disse stammer utvilsomt fra en kvinnegrav fra vikingtiden.	Forsvarsbygg, Kongsvinger kommune, historielag, Innlandet fylkeskommune
-----------------------	--	---

14.10 Den grønne kulturarven

Sted	Behov	Hvem
Hageanlegg	Det bør gjennomføres et større dokumentasjonsprosjekt i kommunen for å sikre kunnskapen om de forskjellige typene av hageanlegg. Prosjektet må også medvirke til å skape begeistring ovenfor eierne og inspirere til bevaring av anleggene.	Kongsvinger kommune, Innlandet Fylkeskommune, Fylkeskommunen Innlandet

Byparken	Byparken i Kongsvinger inngår i et kulturmiljø sammen med Rådhus teateret og den eldre Rådhusbygningen. Fasaden på Rådhus teateret er vernet. Byparken er eldre en Rådhuset og Rådhus teateret, men de ble begge bygget med parken som nærmeste nabo og må ha vært en del av hva man ønsket at byrommet skulle bestå av. Byparkens sosiale betydning for bør søkes revitalisert. Dette bør skje enten planene for hotellutbygging i utkanten av parken bli realisert eller ikke.	Kongsvinger kommune
Jernbaneparken	Parken bør restaureres der det stilles krav til ivaretaking av det kulturhistoriske miljøet. Til dette området bør også parken på stasjons framside inngå. Her bør man utgå fra de opprinnelige tankene og ideene som fans. Utforming av plattformer, utemøbler, beplantning og teknisk utrustning bør skje i samsvar med stedets kulturhistoriske verdier.	Kongsvinger kommune og Bane Nor.

14.11 Kulturminner og friluftsliv

Sted	Behov	Hvem
------	-------	------

Turstier og leder	Det bør utarbeides en strategi for hvordan turstiene og ledene i kommunene kan utvikles der kulturarven er en viktig del.	Kongsvinger kommune, grunneiere, Skogbruketlagene, Bondelaget, DNT, Innlandet Fylkeskommune, Statsforvalteren i Innlandet.
-------------------	---	--

15. Oversikt over behov, vedlikehold og formidling knyttet til kulturminner i Sør-Odal

15.1 Automatisk fredede kulturminner

Sted	Behov	Hvem
Oppstadsområdet	Tilrettelegging samt skjøtsel	Grunneier, Innlandet fylkeskommune og kommunen
Bygdeborgen på Varder	Tilrettelegging samt skjøtsel	Grunneier, Innlandet fylkeskommune og kommunen

15.2 Bygningsarv og kulturmiljøer i jord- og skogbruk

Sted	Behov	Hvem
Truede bygningstyper	Registrering og digitalisering.	Grunneiere, Innlandet fylkeskommune, Anno Museum, Norsk Skogfinsk museum, Statsforvalteren i Innlandet og kommunen
Styrking av bygningsvernet i regionen	Initiere samarbeid med de andre kommunene i distriktet for å få på plass en bygnings-vern rådgivere.	Innlandet fylkeskommune, kommunene i regionen
Øvre og Nedre Slåstadbråtan	Regulering til hensynssone bevaring.	Grunneier og kommunen
Sandnes	Regulering til hensynssone bevaring.	Grunneier og kommunen
Maarud gård	Regulering til hensynssone bevaring	Grunneier og kommunen

Ting-Os (Vestre Os)	Regulering til hensynssone bevaring	Grunneier og kommunen
Setermiljøer	Registrering og digitalisering	Grunneiere, Innlandet fylkeskommune, Anno Museum, Norsk Skogfinsk museum, Statsforvalteren i Innlandet og kommunen

15.3 Kulturlandskap og kulturmiljøer

Sted	Behov	Hvem
Kulturlandskapet langs Glomma	Utvikling av Glomma som en ressurs for distriktet.	Innlandet fylkeskommune, Statsforvalteren i Innlandet, kommunene i regionen, historielagene og Bondelaget.
Kulturlandskapet ved Strøm kirke	Regulering til hensynssone bevaring	Grunneiere, kommunen, Innlandet Fylkeskommune, Statsforvalteren i Innlandet.

15.4 Tekniske industrielle kulturminner

Sted	Behov	Hvem
Odals Værk	Regulere området til hensynssone bevaring.	Sør-Odal kommune
Gruvevirksomhet	Kunnskapen om de forskjellige gruvene trenger å styrkes. Det bør derfor utarbeides et formidlingskonsept som tar seg av gruvemiljøene i distriktet. Gruvene og tilhørende miljøer reguleres til hensynssone bevaring.	Grunneiere, kommunene, Anno museum, historielagene.
Mølla ved Nylend	Bygningen reguleres til hensynssone bevaring.	Sør-Odal kommune
Nordset sag	Bygningsmiljøet reguleres til hensynssone bevaring.	Sør-Odal kommune
Slåstadmølla	Området reguleres til hensynssone bevaring.	Sør-Odal kommune

Fløtningsminner	Registreringene som ble gjennomført på 1990-tallet, er ikke digitalisert. Det bør undersøkes om det er mulig å få lagt inn disse i Riksantikvarens database for kulturminner, Askeladden. I samarbeid med grunneiere bør et utvalg av fløtningsinnretningene skiltes og sikres.	Grunneiere, Sør-Odal, kommune, Skogbruker-lagene, Anno Museum, Innlandet Fylkeskommune og Fylkesmann Innlandet
Kornsiloen på Skarnes	I arbeidet med å synliggjøre områdets kulturhistorie bør kornsiloene inngå som viktige element.	Grunneier og Sør-Odal kommune
Spikset gardsteglverk	Bygningen reguleres til hensynssone bevaring.	Sør-Odal kommune
Ullern Torvstrøfabrikk	Bygningen reguleres til hensynssone bevaring.	Sør-Odal kommune
Meieriet på Slåstad (Nedre Nordseth)	Bygningen med gårdsmiljø reguleres til hensynssone bevaring.	Sør-Odal kommune
Spinneriet på Skarnes	Bygningen reguleres til hensynssone bevaring.	Sør-Odal kommune

15.5 Tettsteder

Sted	Behov	Hvem
Skarnes	Et utvalg av bygninger med høye kulturhistoriske verdier reguleres til hensynssone bevaring.	Sør-Odal kommune
Sander	Et utvalg av bygninger med høye kulturhistoriske verdier reguleres til hensynssone bevaring.	Sør-Odal kommune

15.6 Møteplasser, institusjoner og kommunikasjoner

Sted	Behov	Hvem
Korsmo gamle skole	Bygningen reguleres til hensynssone bevaring.	Sør-Odal kommune
Kirkene	Kirkene og dets omgivelser (kirkegårdene) bør reguleres til hensynssone bevaring.	Sør-Odal kommune
Skolene	Det bør gjennomføres en registrering av alle skolebygningene i de begge kommunene som skal gi grunnlag for en verneverdi-vurdering og en vurdering av de skolebygningene som bør reguleres til hensynssone bevaring.	Kongsvinger kommune, Fylkeskommunen Innlandet, Anno museum og historielagene.
Skarnes Amtskole (Funnefossgården)	Bygningen reguleres til hensynssone bevaring.	Sør-Odal kommune
Tjaberg skole	Bygningen reguleres til hensynssone bevaring.	Sør-Odal kommune
Buggebanen, Skarnes	Området reguleres til hensynssone bevaring	Sør-Odal kommune
Skarnes sykehus og aldershjem med leiegården ved Os	Bygningene reguleres til hensynssone bevaring	Sør-Odal kommune
Korsmo gård	Bygningene reguleres til bevaring.	Sør-Odal kommune
Skarnes stasjon	Bygningen reguleres til hensynssone bevaring	Sør-Odal kommune
Gamle bruer	I samarbeid med Statens Vegvesen, Anno Museum og historielagene bør bruene tilrettelegges for formidlingstiltak.	Sør-Odal kommune, historielagene, Statens vegvesen og Anno museum

Båttrafikken	Det bør gjennomføres ei registrering av de bryggene som fantes/finnes igjen langs Glomma og i Storsjøen. De eksisterende bryggene bør settes i stand. I samarbeid med grunneiere bør man se på muligheten til å gjøre bryggene tilgjengelige for publikum. Bryggene bør også tilrettelegges for formidlingstiltak.	Grunneier, kommunene, historielagene, Skogbrugerforeninger med flere.
--------------	--	---

15.7 Immateriell kulturarv

Sted	Behov	Hvem
Stedsnavn	Tiltak må til for å sikre god forvaltning av stedsnavn. Dette inkluderer navneinnsamling med uttale og omfang av stedsnavn, faste rutiner for korrekt bruk av offentlig godkjente skrivemåter og ellers et godt samarbeid med lokalbefolkninga og særlig interesse organisasjoner med spesialkunnskaper om lokale stedsnavn, for eksempel historielag eller kulturminnelag.	Sør-Odal kommune, Statens kartverk og historielagene.

15.8 Etniske minoriteter

Sted	Behov	Hvem
De skogfinske bygningstypene	I Sør-Odal er det kjent to grender med skogfinske bakgrunn, Finnholtet og Lisethsetra. Disse områdene bør registreres og informasjonen legges inn i	Norsk skogfinsk museum, Innlandet fylkeskommune, Finnskogen natur og kulturpark, historielagene og grunneiere

	Riksantikvarens database, Askeladden.	
Oleaberget	I samarbeid med grunneier bør man ser om det er mulig å rydde/ tynne skogen og kratt. Det bør settes opp opplysningskilt.	Grunneier, Kongsvinger kommune og Anno museum.

15.9 Krigs- og forsvarshistorie

Sted	Behov	Hvem
Kongsvinger festning	Arbeide for å utvikle Kongsvinger festning til et nav for forsvars-historien i området. Hele det fredete området bør reguleres til hensynssone bevaring, slik at det harmoniseres med fredningsvedtaket	Forsvarsbygg, kommune i regionen, historielag, Innlandet fylkeskommune
Glommalinjen	Glommalinjens kulturminner løftes fram og skiltes. Kongsvinger festning bør kunne utvikles som et visitor Center i denne sammenhengen.	Forsvarsbygg, kommune i regionen, historielag, Innlandet fylkeskommune
Flyktningruter	I samarbeid med historielag og andre bør arbeidet med å synliggjøre de enkelte rutene fortsette. Det er også viktig at rutene ryddes jevnlig. For dette arbeid bør det inngås avtaler med grunneiere, historielag og andre foreninger og lag.	Kommune i regionen, historielag, DNT, Finnskogen Natur og Kulturpark, historielagene og andre lag og foreninger.

15.10 Den grønne kulturarven

Sted	Behov	Hvem
Hageanlegg	Det bør gjennomføres et større dokumentasjonsprosjekt i kommunen for å sikre kunnskapen om de forskjellige typene av hageanlegg. Prosjektet må også medvirke til å skape begeistring ovenfor eierne	Sør-Odal kommune, Innlandet Fylkeskommune, Fylkeskommunen Innlandet

	og inspirere til bevaring av anleggene.	
Skarnes stasjonspark	Det bør initieres et prosjekt som ser på mulighetene for å gjenskape noe av stasjonsparken for å styrke det kultur-historiske miljøet. Her bør man utgå fra de opprinnelige tankene og ideene som fans. Utforming av platt-former, utemøbler, beplantning og teknisk utrustning bør skje i samsvar med stedets kulturhistoriske verdier.	Sør-Odal kommune og Bane Nor

15.11 Kulturminner og friluftsliv

Sted	Behov	Hvem
Turstier og leder	Det bør utarbeides en strategi for hvordan turstiene og ledene i kommunene kan utvikles der kulturarven er en viktig del.	Sør-Odal kommune, grunneiere, Skogbrukerlagene, Bondelaget, DNT, Innlandet Fylkeskommune, Statsforvalteren i Innlandet.

Også de enkle skurene er også verdt å bevare. Foto: Hans Johnsson

16. Tilskudd til kulturminneverntiltak

Fylkeskommunale tilskudd til kulturminnevern

Hvert år gis det mulighet å søke om midler til kulturminneverntiltak innlandet. Tildeles i hovedsak til fredete bygninger men også til verneverdige bygninger og anlegg. Hvor mye som stilles til disposisjon hvert år avhenger av årsbudsjettet. Prioritering av søknadene tar utgangspunkt i fylkesdelplanen for vern og bruk av kulturminner og kulturmiljøer. Satsningsområder, verdier og prinsipper i denne danner grunnlag for vurdering av søknadene. www.innlandetfylke.no

Sparebankstiftelsen og Gjensidigestiftelsen

Disse to stiftelsene gir støtte til tiltak innen kunst, kultur og kulturminner og stimulerer til fysisk aktivitet. <http://www.gjensidigestiftelsen.no> og www.sparebankstiftelsen.no/

Fortidsminneforeningen- Kulturminner for alle

Kulturminner for alle er en tilskuddsordning som finansieres av Sparebankstiftelsen DNB og gjennomføres av Fortidsminneforeningen. Søknadsfrist 1. mars. Digitalt søknadsskjema der bilder, kostnadsoverslag og tilstandsvurdering skal legges ved.

www.fortidsminneforeningen.no/bygningsvern/kulturminner-for-alle/sok-penger/

Norsk kulturarv – ta et tak

«Ta et tak» er en aksjon som retter seg mot våningshus og driftsbygninger. Dette kan være verneverdig bebyggelse i byer og tettsteder eller bolighus i tilknytning til landbruk, fiske, reindrift eller jakt. Bygningen må anses å ha kulturhistorisk verdi, og det er en fordel med uttalelse fra antikvarisk myndighet eller registrering i SEFRAK. Norsk Kulturarv ønsker størst mulig geografisk spredning på tiltakene som får støtte. For å kunne søke må bygningen være eldre enn 100 år. Søknadsfrist 1. mai. <http://www.kulturarv.no/aksjoner/ta-et-tak-aksjonen>

Kulturminnefondet

Kulturminnefondet er et lavterskeltilbud og en rendyrket tilskuddsordning for private eiere av verneverdige kulturminner. Også frivillige lag og organisasjoner, enten de eier kulturminnene selv eller forvalter dem på vegne av andre Kulturminnefondet ble opprettet av Stortinget i 2002 og er direkte underlagt Klima- og miljødepartementet. For å få støtte må det opprettes en søknad

Et bilde kan være en viktig del av en dokumentasjon. Dette bildet viser den gamle røykstua på Lauvhøgda, Brandval Finnskog. Fotograf ukjent

via deres eier søke oss. Det er styret i Kulturminnefondet som forvalter midlene, og treffer vedtak om tildeling av tilskudd. Det er ingen søknadsfrist. Antallet søknader er over 1000 per år og for 2019 ble det fordelt over 100 millioner kroner. Fondet kan også gi støtte til kurs. Fondet har som mål:

bidra til å øke innsatsen fra eiere og næringsliv for å ta vare på kulturminner

bidra til bevaring og bruk av kulturminner og kulturmiljøer for opplevelse, kunnskap, utvikling og verdiskaping. Fondet gir støtte til prosjekter hvor det er samarbeid mellom offentlige og private aktører. www.kulturminnefondet.no

Spesielle Miljøtiltak i Landbruket, SMIL

Er en statlig tilskuddsordning som er en del av det årlige landbruksoppgjøret. Ordningen er endret og omfatter per i dag (2015) gårdeiere med driftstilskudd. Tilskuddsordningen forvaltes av kommunene og gir støtte til planlegging og gjennomføring av engangstiltak knyttet til blant annet istandsetting og skjøtsel av kulturminner og kulturmiljøer. Hver kommune har sin strategi. Søknad skjer digitalt: <https://www.altinn.no/skjemaoversikt/landbruksdirektoratet/tilskudd-til-spesielle-miljotiltak-i-jordbruket-smil/> Søknadsfristen er 1. april for begge kommunene.

Stiftelsen UNI

Stiftelsen UNI er en allmenn stiftelse som støtter tiltak som verner mennesker og kulturminner. Støtte til brannsikring står sentralt. Midlene til den økonomiske støtten kommer fra avkastningen på stiftelsens kapital. Søknadsskjema og mere informasjon finner du her:

www.stiftelsen-uni.no

Skattemessige fordeler

Eiere av hus som er regulert til bevaring kan også ha skattemessige fordeler ved at det i ligningen kan gis fradrag for vedlikeholdsutgifter, festeavgifter, eiendomsskatt m.v. Eierne av fredete eiendommer og bevaringsrelaterte eiendommer kan velge mellom prosentligning (fast sats for fradrag) eller direkteligning (fradrag for faktiske kostnader).

Brannsikringsfondet for Øvrebyen

Kongsvinger kommune har opprettet et brannsikringsfond for å stimulere beboere/gårdeiere til å brannsikre bygninger i Øvrebyens verneområdet. Området er særskilt definert i brannsikringsplanene av 12. mars 2010.

Fondet dekker inntil 30 prosent av kostnadene ved etablering av brannalarmanlegg/brannhindrende tiltak. Søkes det om tilskudd som skal legges til rette for vesentlig bruksendring til næringsformål kan det gis støtte på inntil 60 prosent.

Rådhuset, Kongsvinger. Ved restaureringen var bevaring av de verdibærende elementene i eksteriøret viktig å bevare.
Foto: Hans Johnsson

Tilskudd til brannsikring av tett trehusområder

Brannutsatte, tett trehusområder av kulturhistorisk verdi er en type verneverdig kulturmiljø som vi finner spredt over hele landet. Målet med ordningen er å sikre et utvalg trehusmiljøer og de 28 stavkirkene mot brann. Midlene går til tilskudd og drift av sikringsanlegg ved de 28 stavkirkene, og til brannsikring av utvalgte tette trehusmiljøer etter søknad. Det legges stor vekt på prosjekt som har overføringsverdi.

BESKRIVELSER AV KULTURMINNER OG KULTURMILJØER

Vedlegg til kommunedelplan for kulturminner
for Kongsvinger og Sør-Odal 2020-2030

KONGSVINGER
KOMMUNE

Sør-Odal kommune

17. Utvalgte temaer og verneområder

I vårt område har vi mange typer av kulturminner. Disse kulturminnene og kulturmiljøene har en rik tettsteds- og bygningshistorie og representerer et vidt spenn av utfordringer når det gjelder kulturminnevern. Det er et mål å ta vare på kulturminner som bidrar til å fortelle områdets historie. I denne delen av kulturminneplanen for Kongsvinger og Sør-Odal omtales forskjellige kulturminner utfra forskjellige satsningsområder. Disse prioriterte satsningsområdene representerer et tverrsnitt av Kongsvinger og Sør Odals historie. I disse kulturminnene og satsningsområder hører også en beskrivelse av utfordringer og tiltak for dem for framtida.

- A. Automatisk fredete kulturminner
- B. Bygningsarv og kulturmiljøer i jord- og skogbruk
- C. Kulturlandskap
- D. Teknisk- industrielle kulturminner
- E. Tettsteder
- F. Møteplasser, institusjoner og kommunikasjoner
- G. Etniske minoriteter
- H. Krigs- og forsvarshistorie
- I. Grensa
- J. Den immaterielle kulturarven
- K. Den grønne kulturarven

Alle lokalsamfunn har kulturminner og kulturmiljøer som er verdifulle og som kan gi grunnlag for opplevelse, kunnskap og verdiskaping. Til tross for engasjement og interesse er det mange viktige kulturminner som forfaller, blir ødelagt eller blir fjernet. Økt kunnskap og bedre oversikt øker sjansene for å redde felles kulturarv.

En bygning har mye å fortelle. Ved å lære seg å tyde sporene lærer man seg mye om en bygning, som for eks. at denne bygningen sannsynligvis er flyttet. Badstua på Nordre Varaldskogen, Kongsvinger. Foto: Hans Johnsson

18. Automatisk fredete kulturminner

Menneskene kom til Sør-Odal og Kongsvingerområdet etter at innlandsisen trakk seg tilbake for ca. 10- 11 000 år siden. Det er langs vassdragene vi finner de første sporene etter våre forfedre. Vassdragene var viktige, ikke bare for bosettinga, men også for ferdsel i området. Glomma er helt sentral i denne sammenhengen.

Mesteparten av Kongsvinger og Sør-Odals kulturminner er knyttet til utmarksutnyttelse. Kullgroper er en type kulturminner som er knyttet til utmarka og som det finnes mye av. Disse kullgroperne er rester etter utvinning av kull som ble brukt i forbindelse med jernproduksjon av myrmalm. Det var en omfattende virksomhet som foregikk i utmarka. Jernproduksjonen i disse områdene kan ha pågått i flere perioder siden jernalderens begynnelse, men i henhold til de kullgroper og jernframstillingsanlegg som er datert gjennom arkeologiske utgravinger, synes jernproduksjonen i disse områdene i all hovedsak å ha foregått innenfor perioden ca. 900-1350 e.Kr. med en topp på 1100-1200-tallet. Under Svartedauen opphørte nærmest produksjonen. De mange levningene etter jernproduksjonen viser en omfattende virksomhet som går langt ut over lokalt behov. Jern må derfor ha blitt eksportert til andre områder.

Nede i Glomma-dalen har man på flere steder observert sjørbrent stein. Dette tyder på gammel bosetting. Denne sjørbrente steinen var en del av de såkalte kokegroperne. Man fyrte på steinen som ble varm. Kjøtt og fisk ble pakket inn i f.eks. blader eller never, og lagt inntil steinene. Disse ble dekt over med jord. Etter ei tid var kjøttet/fisken ferdig til å spises.

I yngre steinalder introduseres jordbruket og husdyrholdet i de østnorske innlandsområdene. De første bøndene dyrket bygg og hvete, senere også havre og andre kornsorter. De vanligste husdyra var sau, geit, ku og etter hvert også hest. Trolig var det innvandrende bønder fra Sør-Skandinavia som sto for den store omveltingen. Sjøl om jordbruket økte i betydning, ble det praktisert en blandingsøkonomi med åkerbruk, husdyr, fangst, fiske og sanking av spiselig ville vekster. Med unntak av spor etter bosetting langs innsjøene, er det hittil ikke funnet regulære hustufter fra yngre steinalder og bronsealder.

Langs strandsona i de små og mindre vassdragene er det funnet flere steinalderboplasser. Funnene her består av kvartsitt fra eldre steinalder, og funn av flint, ellers bare kvartsitt. Funnene er knivblad som ble satt inn i et skaft av tre eller bein og som ble brukt blant annet til kutting og skraping.

I Solør finnes det ikke så mange gravhauger fra vikingtid igjen. Endring av elveløp og nydyrking i løpet av flere hundre år har medvirket til at disse er blitt fjernet. Eldre dokumentasjon gir en klar antydning om at hver gård, iallfall gjennom vikingtida, hadde et eget gravfelt. I Solør synes det for gårdene langs Glomma å ha vært vanlig å ha begravelseplassen rett ned for gården og langs elvebredden. Her kunne haugene ses fra elva, som også på den tida var ei viktig ferdselsåre.

Furulund, Kongsvinger

Ved Furulund har det i eldre tider vært ei kirke. Kirkestedet skal ha eksistert fra middelalderen fram til reformasjonen da kirka ble nedlagt. I 1648 ble kirka revet på grunn av bygningens tilstand. I området rundt kirka er det påvist ca. 130 graver. I forbindelse med undersøkelser foretatt av NIKU av området i 2016 ble det påvist et langhus. Langhusene var kombinasjonsbygninger for både mennesker og dyr. Bygningstypen har i eldre tider trolig vært vanlig forekommende. Langhus var tidligere vanlige. I langhusene holdt man dyr i den ene delen av bygningen og bodde i den andre. Langhusene var i bruk fra bronsealderen til ut i vikingtida. I

forbindelse med veiutbygginga gjennom Sør-Odal har man også funnet spor etter langhusene. Vest for Kongsvinger sentrum ved gården Grønnerud har man også funnet spor etter langhus. Kirkestedet er automatisk fredet og har Askeladden ID11732.

Verneverdi

Området har stor tidsdybde og viser høye kulturhistoriske verdier.

Utfordringer

Området har behov for tilrettelegging med informasjonstiltak i samarbeid med grunneieren og fylkeskommunen.

Liermoen, Kongsvinger

Liermoen ligger sørøst for gården Lier. Området karakteriseres av åpne flater som brukes til golfbane med mellomliggende furumoer med undervegetasjon av mose, lyng og reinlav. Området er relativt kupert. I området er det påvist flere typer av kulturminner blant annet kullmiler, tjæremiler, tjærerenne, hulvei og ulvestue. I samarbeid med grunneier er området lagt til rette for formidling og det er mange som benytter turmulighetene som finnes.

Området er tilrettelagt for publikum, de forskjellige kulturminnene er skiltet og området har et stort stisystem. Det er i dag forskjellige grupper som bruker området.

Verneverdier

Området har stor tidsdybde og kulturminnene som er påvist i området, viser at det har vært brukt i lang tid med litt forskjellige utnyttelsesmåter.

Utfordringer

For å sikre de kulturhistoriske verdiene bør det utarbeides en skjøtselsplan for hele området i samarbeid med grunneier, Granli Il og Kongsvinger Golfklubb

Oppstadområdet, Sør-Odal

I forbindelse med at Statens vegvesen varslet oppstart av ny reguleringsplan for oppgradering av eksisterende vei og etablering av nyanlegg for parsellen fra Slomarka til Akershus grense ble det foretatt arkeologiske undersøkelser i området. I 2012 ble det foretatt omfattende kulturminneregistreringer innenfor planområdet. Det ble gjort betydelige bosetningsfunn på strekningen mellom Slomarka og Oppstadåa hvor det ble registrert 9 bosetnings-aktivitetsområder, 8 kokegroplokaliteter og 4 kullfremstillingsanlegg.

Nedgraving id 212019-4. Bildet er tatt mot nord. Foto: Harald Auset. Fra Rapport fra arkeologisk registrering i Forbindelse med reguleringsplan for E16 Slomarka – Akershus grense Sør- Odal kommune. Hedmark fylkeskommune 2014.

Ved gården Ting-Os har vi en lokalitet med 10 enkeltminner som består av kokegroper, nedgravinger og stolpehull. Lokaliteten befinner seg på Os-jordet. Terrenget består av flat dyrket mark. En av nedgravningene som ble registrert, ble etter analyse av kullprøver datert til folkevandringstid. Dvs.390- 540 e.kr.

Verneverdier

Området har stor tidsdybde og kulturminner som er påvist i området, viser at også dette området har vært brukt i lang tid, men litt forskjellig utnyttelse.

Utfordringer

For å øke forståelsen for den eldste bosetninga i området, og de kulturhistoriske verdiene bør området tilrettelegges for informasjonstiltak i samarbeid med grunneiere og fylkeskommunen.

Bygdeborgen på Varder, Sør-Odal

Bygdeborgene har til felles at de ligger på strategiske steder i naturen som er lett å forsvare samtidig som de gir et godt overblikk over det omkringliggende landskapet. De er plassert på høyder, knauser eller berg og oftest er det bratte skrenter på flere kanter, slik at borgen bare er tilgjengelig fra ei side. På de stedene hvor det var lettest å komme opp ble det bygd murer. Enkelte ligger ved viktige ferdselsårer, mens andre kan ligge på holmer eller øyer. I noen tilfeller ble murene forsterket ved at det ble bygd opp en palisade av tre.

Det fins to hovedtyper bygdeborg:

1. Anlegg som omslutter et stort areal, og som kan nås forholdsvis raskt. Disse ble etablert i førromersk jernalder.
2. Anlegg med mindre areal, og som er lokalisert i mer utpreget (nåværende) utmark, etablert i yngre romertid og folkevandringstida.

Borgene varierer i form og størrelse. I sin enkleste form har borgene en enkelt mur eller voll mens andre har mer kompliserte løsninger med flere murer i ulike systemer. De største borgene kan ha en mur lengde på flere hundre meter, mens andre kan være mer beskjedne med et lite borgplatå og mur lengde på kun et par meter. Arealet innafor er som regel forholdsvis jevnt og ofte finnes det spor etter hustufter innafor borgområdet.

Det er knyttet stor usikkerhet til borgenes funksjon. Enkelte hevder at borgene er forsvarsanlegg til bruk i urolige tider. Andre hevder at de må ha vært tilfluktssteder for store gårdsbruk. En annen tolking er at de er militære anlegg, og at de ble brukt som utkikksposter der varder ble brent. Andre igjen mener at bygdeborgene kan ha vært brukt i kultisk øyemed. Det kan tenkes at bygdeborgene kan ha hatt to eller flere av de nevnte funksjonene.

De fleste bygdeborgene i Norge kan dateres til jernalderen, selv om enkelte er datert til bronsealderen. Bygdeborgene var i bruk fram til ca. 600 e.Kr. I Norge er det kjent ca. 400 bygdeborg, hvorav ca. 300 ligger i østlands- og agderfylkene.

Bygdeborgen på Varder ble oppdaget først i 1975 i forbindelse med registreringer til det da nye Økonomiske kartverket. Borgen dateres tilbake til jernalderen, men det er ikke umulig at den kan være yngre. Hvordan borgen på Varder så ut vet vi ikke.

Verneverdi

Bygdeborgene er automatisk fredete kulturminner. Bygdeborgene har høy verneverdi som et viktig kulturminne fra ei tid i vår historie som var preget av uro.

Utfordring

Området bør tilrettelegges med informasjonstiltak i samarbeid med grunneiere og fylkeskommunen.

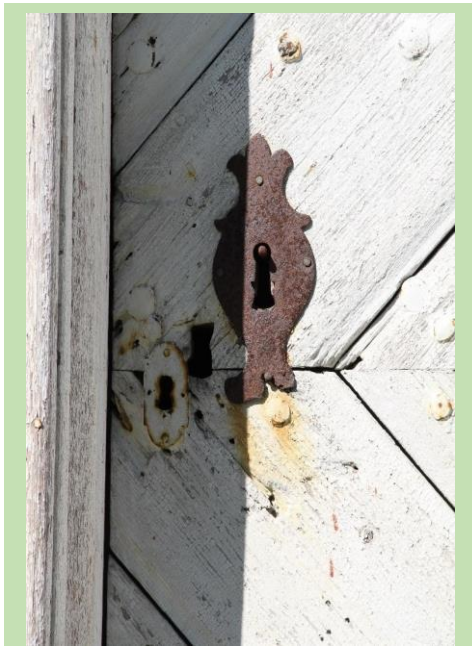
19. Bygningsarv og kulturmiljøer i jord- og skogbruk

Regionen har en rik bygningsarv med enestående bygninger knyttet til både jord- og skogeiendommer. Avkastninga fra korn og skog har gitt bygninger som minner oss om de gode årene. Den eksisterende bygningsmassen bidrar til å fortelle historia om området, og om hvordan nasjonale og internasjonale strømninger også har påvirket vår kulturarv. I området møtes den tradisjonelle norske bygdekulturen og den skogfinske kulturen. Disse kulturene har to helt forskjellige bakgrunner, den ene var stedsbunden, mens den andre hadde en nomadiserende karakter. Dette påvirket bebyggelsen. De skogfinske bosetterne som kom til Vinger og Brandval Finnskog på 1600-tallet var de første funksjonalistene, dvs. de hadde et funksjonelt syn på bygningsmassen. Dette gjelder også for bygningsmassen nede i Glommas dalføre, men her oppførte man bygninger som skulle stå i mange generasjoner. Dette preger stort sett bygningsmassen nede i dalførene.

Bygningsmassen forteller om et område med klasseskiller og påvirkninger fra forskjellige impulser, men også endringer i markedsforhold. En viktig faktor for hvordan vi har bygd og endret vår bygningsmasse er tømmerprisene og endringene av drifta i landbruket.

I perioden 1850-1920 var det gode tider for de som drev med tømmerhandtering, handel og skipsfart. Oppgangstidene fikk stor betydning for de enkelte eiendommene og skapte velstand på flere nivåer i lokalsamfunnet. Eierne av disse eiendommene hadde ofte framskutte posisjoner i samfunnet. Arkitekturen var en måte å manifestere seg på. De engasjerte derfor arkitekter til å

planlegge pompøse bygninger som svarte til tidas mote og komfort. I vårt område finner vi flere eksempler på bygninger som ble oppført i denne tida som et resultat av gode tømmerpriser. Hovedbygningen på Berger Østre er en av mange eksempler.

Kunnskap er nøkkelen til et godt gjennomført restaureringsprosjekt. Foto: Hans Johnsson.

I området har vi flere bygdetun som for eksempel i Austmarka, Odalstunet på Skarnes og Skineb i Brandval. På disse tunene finnes det bygninger som representerer bygge kulturen i forskjellige tidsepoker. Tunene er viktige ikke bare som tun og som viktige kulturelle ytringer i seg sjøl, men de har en bygningsmasse med høy verneverdi.

I Kongsvinger og Sør- Odal finnes det flere interessante og verdifulle gårdsmiljøer. Flere av disse representerer forskjellige tidsepoker, samfunnsmessige og sosiale forhold. Tidligere var det vanlig å frede/ verne enkeltbygninger. Men gjennom å bare frede/ verne en bygning mister man ofte helheten. Vi ser at det er flere interessante gårder i kommunen som bør gis

oppmerksomhet og der vernet om bygningene og miljøet bør styrkes.

Bygninger som er knyttet til tidligere næring er ofte truet. Dette gjelder ikke minst de bygningene som er knyttet til landbruket og skogbruket. Bygninger som er koblet til tidligere næringsutøvelse er som oftest også truet. I vår tid der forandringene er raske og omveltningene store, kan også næringer som er moderne og i drift i dag være framtidens kulturminner. Bygninger knyttet til etniske grupper er som oftest truet. For Kongsvinger sin del er den skogfinske kulturarven med sine helt spesifikke bygninger svært viktig. En stor del av den gjenværende skogfinske bygningskulturen i Norge finnes i dag på Brandval Finnskog.

Mange av de bygningene som er truet i dag, fantes det mange av tidligere. Et godt eksempel på dette er de mange smiene. De lå ofte et stykke fra gården på grunn av brannfaren, men i takt med forandringene innen landbruket trengte man ikke å smi hjemme, fordi landbruksredskapen ble en forbruksvare som man kjøpte. Smia mistet sin funksjon og ble forlatt. At de dessuten lå et stykke fra gårdstunet har ikke hjulpet situasjonen. Endringene skjer raskt i samfunnet og det er derfor viktig at enkelte bygninger/bygningstyper som trues får oppmerksomhet tidlig og sikres for framtida. Å finne en ny bruk for bygningene er også en måte å redde bygningene fra forfall. Vern gjennom bruk der man tilpasser en ny bruk til den gamle bygningen.

Viktige bygningstyper

I området har vi bygningstyper som det er få igjen av. Svalgangsbygninger og kjoner er to slike bygningstyper som det er få igjen av og som er truet og som trenger ekstra oppmerksomhet. Vi har videre valgt å løfte fram gårder som interessant bebyggelse og som forteller ei historie.

Svalgangsbygninger

Bygninger med to etasjer med svalgang i andre etasje var i eldre tider en vanlig hustype i Hedmark. De har kalles også for svalgangstuer, eller loftstuer. Svalgangsbygninger ble vanlig på Østlandet mot slutten av 1700-tallet. Sjølve bygningen er i tømmer, mens svalgangen er i reisverk. Det var en del slike svalgangsbygninger i Odalen, særlig i Bruvoll, i kretsen rundt Skjeppestad, men også andre steder i vår region. På gården Øst Nor har vi en svalgangsbygning. Grunnlaget for

Rolstad, Nordre, Brandval. En av mange svalgangsbygninger som dessverre er borte. Fotograf Nils Vigeland 1942. Digitalt museum.

mange svalgangsbygninger var stue i én etasje med akershusisk plan. Stua ble senere påbygd med en etasje, med svalgang og trapp. Det var vanlig med to rom i andre etasje med innganger direkte fra svala oppe. Rommene i andre etasje ble ofte brukt til oppbevaring av klær, eller ett av rommene ble innredet til soverom, eller gjesterom. I vår del av fylket er de fleste svalgangsbygningene store bygninger og svala er ikke alle ganger innbygd som vi ser ellers i fylket. Det er få gjenværende bygninger bevart i sin opprinnelige stand. De fleste er sterkt ombygd til tidsmessig bruk. Mange av de lite ombygde bygningene er i dårlig forfatning.

Verneverdi

Gjenværende svalgangsbygninger som har unngått større ombygninger opp gjennom årene, er sjeldne. Disse har derfor høy verneverdi utfra sin sjeldenhet, kunnskapsverdi og formidlingsverdi. . I kommuneplanens arealdel er det lagt hensynssone på Svalgangsbygningen på Øst Nor.

Utfordringer

Det er usikkert hvor mange svalgangsbygninger som er igjen og hvordan tilstanden er. Det bør gjennomføres ei registrering av gjenværende svalgangsbygninger i samarbeid med

landbrukskontorene, fylkeskommunen og Anno Museum Materialet fra registreringer bør ligge til grunn for å vurdere vern av bygninger og bygningsmiljøer til regulering til hensynssone bevaring

Kjoner

Kjone er en bygningstype som ble brukt til å tørke malt, korn og lin, men også til å røyke kjøtt. Denne måten å tørke på ble kanskje tatt i bruk allerede i vikingtida. Den østlandske kjona hadde gjerne to etasjer, med ovn i første og tørkeplass i andre. Varm luft kunne dermed strømme gjennom det som skulle tørkes. Ovn er murt opp uten mørtel, en så kaldt røysovn, med eller uten hvelv. De ligner på mange måter ovnene vi finner i badstuene på Finnskogen. Inne i kjona er det sotet og mørkt. Bygningene er for det meste smale og høye, ligger ofte i en skråning et stykke bort fra sjølve gårdstunet på grunn av brannfaren. Bygningene har ofte inngang i hver etasje, ofte fra gavlveggen. Vi har flere gjenværende kjoner på gårdene i distriktet vårt, sjøl om mange har gått tapt i løpet av årene. Jorunn Engen har gjennomført en registrering av bygningstyper for Hedmark fylkeskommune og Statsforvalteren i Innlandet i Hedmark. Det viser seg at det er ca. 30 kjoner igjen i Hedmark, hvorav 15 stykker ligger i Sør-Odal. Av disse er to flyttet på museum, Melstrømkjona til Norsk Folkemuseum på Bygdøy ved Oslo og Ullermoenkjona til Odalstunet.

En røysovn som har falt sammen. For å kunne bruke ovnen må denne mures opp på nytt. Foto: Hans Johnsson.

Verneverdi

Det er få gjenværende kjoner. Kjonene representerer en bygningstype som var vesentlig mer utbredt, men som nå har gått ut av bruk. Enkelte har fått en ny bruk, og i den forbindelse blitt sterkt ombygget. De få gjenværende bygningene anses derfor verdifulle på grunn av sjeldenhet, men også som gode representanter fra ei tid da differensiering og funksjonsseparasjon innen landbruket var vanlig. De gjenværende kjonene viser stor variasjon i utforming og størrelse, tilpasset de enkelte gårdsbrukene.

Mange kjoner er i dårlig forfatning og det er få som er i bruk. Kjonene har en verneverdi ut fra autenticitet, opplevelsesverdi og formidlingsverdi.

Utfordringer

Det er viktig at et representativt antall av alle varianter av kjoner blir sikret i samarbeid med grunneiere. Det bør iverksettes tiltak for de gjenværende kjonene for å sikre bygningene. Et utvalg av kjonene reguleres til hensynssone bevaring ut fra autenticitet, opplevelsesverdi og formidlingsverdi. Materialet fra registreringene legges inn i Riksantikvarens database for kulturminner, Askeladden. I samarbeid med Anno Museum utarbeides det et pedagogisk opplegg for formidling.

Kjonene ligger ofte i en skråning. Foto: Hans Johnsson

De store låvebygningene- enhetslåven

Den store røde låven er et karakteristisk innslag i landskapsbildet. Låven er uthuset som bidro til å modernisere landbruket fra 1850-tallet og framover. Det var i det store hamskiftet på 1800-tallet som skapte enhetslåven. Med låven ble også bonden enda mere innlemmet i pengesamfunnet. Låven ble ofte tilbygd, ombyggt og modernisert etter at kravene forandret seg over tid både hva gjelder teknologisk utvikling og landbrukspolitikken. Det var også de to sistnevnte som førte til at samme låven ble stående på sidelinja, tom for dyr og fôr og til liten eller til ingen nytte. Det er mange av disse monumentene som i dag står tomme. Tross alt er disse bygningene de viktigste bygningene i kulturlandskapet. Låven fins i mange ulike varianter, ikke bare når det gjelder størrelse. Den store låven kom til å erstatte mange bygninger som i eldre tider fantes på de forskjellige gårdsbrukene rundt omkring.

Ullernlåven er et godt eksempel på en stor uthusbygning som har fått en ny bruk. Foto: Hans Johnsson.

Verneverdi

Enhetslåven er en god representant for den teknologiske og landbrukspolitiske utviklinga etter 1850-tallet og fram til i dag.

Utfordringer

Disse landbrukets katedraler er truet av endret landbrukspolitikk og den teknologiske utviklinga. Bygningene er store og det er kostbart å ta hånd om dem. I samarbeid med landbrukskontorene i både Sør-Odal og Kongsvinger bør det utarbeides en strategi som stimulerer til vern gjennom ordinær eller alternativ bruk av

denne type bygninger.

Roverud gård, Kongsvinger

Roverud gårds historie går tilbake til 1600-tallet, men gården som vi ser den i dag stammer fra seint 1700tall. Hovedbygningen er en monumental toetasjes tømmerbygning som er kledd utvendig og med det for tida så karakteristiske hvalmede taket. Bygningens midtparti markeres av et inngangsparti. Bebyggelsen som vi ser den i dag ble oppført av sorenskriver Budde. Han kjøpte gården i 1798 og satte i gang en omfattende byggevirkksomhet, men det er senere eiere som har satt sitt preg på uthusbygningene, muligens er det Ola Bredesen Skara som kjøpte Roverud i 1868. Det var også han som så til at alleen til gården ble plantet.

Verneverdi

Bygningsmassen på Roverud er representativ for en embetsmannsgård og har høy verneverdi ut fra sjeldenhet, autentisitet og miljøverdi. Bygningsmassen er monumentalt oppført kring

gårdsplassen med våningshuset som fond. Alleen forsterker inntrykket av gården og er viktig for opplevelsen. I kommuneplanens arealdel er det lagt hensynssone på Roverud gård

Utfordringer

Det er store utfordringer med bygningsmassen. Manglende vedlikehold i en lang periode stiller krav om omfattende tiltak. Det bør tilrettelegges for et samarbeid med fylkeskommunen og eier for en plan for restaurering og vedlikehold.

Roverud gård. Foto: Hans Johnsson.

Øst Nor, Kongsvinger

Ved Nor i den nordre delen av Kongsvinger kommune ligger det flere gårder med interessante bygningsmiljøer og med bygninger med høy verneverdi. Gården Vest Nor er et romslig firkant tun. Her var det skysstasjon og gjestgiveri i sin tid. Allerede i biskop Eysteins Jordebok fra 1394 er gården beskrevet som det store godset på Nor. På grunn av gårdens høye verneverdier har gården blitt fredet. På nabogården Stollsnor, som ligger litt lengre sør har vi et gammelt stabbur. På gården Øst Nor har vi en gammel svalgangsbygning som er et godt eksempel på denne truede bygningstypen.

Verneverdi

Bebyggelsen på de forskjellige gårdene i området har høy verneverdi, både ut fra sjeldenhet, autenticitet og miljømessige verdier. I kommuneplanens arealdel er det lagt hensynssone på Øst Nor.

Utfordringer

For å sikre bygningsmassen på gårdene bør svalgangsbygningen på Øst Nor reguleres til hensynssone bevaring. Svalgangsbygningen på Øst Nor reguleres til hensynssone bevaring.

Øvre og Nedre Slåstadbråten, Sør-Odal

Øvre og Nedre Slåstadbråten ligger i et åslandskap, ikke langt unna Storsjøen og kommunegrensa til Nord Odal. Gårdene ligger vakkert i landskapet og den gamle veien går gjennom tunet. Bygningsmassen består av både eldre deler og litt nyere. Bebyggelsen på Nedre Slåstadbråten består av våningshus, kjone, låve med fjøs, stabbur, drengestue og en skåle. Våningshuset er oppført ca. 1850, restaurert 1936. Stabburet er fra 1888. Drengestua er trolig oppført omtrent på samme tid som våningshuset. Kjona kan dateres utfra lafteteknikken (sinklaft) til slutten av 1800-tallet/ begynnelsen av 1900-tallet. Bebyggelsen på Øvre Slåstadbråten består av hovedbygning fra 1876, låve, bryggerhus med såkalt fram-rom, stabbur, garasje og ei dokkestue. Gården var tidligere eid av lokalhistorikeren Hans Marius Trøseid som har bidratt til mange bygdebøker i bygdene.

Velkommen til Øvre Slåstadbråten.
Foto: Hans Johnsson.

Verneverdi

Bygningsmassen er på grunn av alder og betydning bevaringsverdig. Bygningene i seg sjøl forteller også mye om både ressursutnyttelse og om utviklinga innen landbruket. Gården er viktig også med tanke på at det gården som Hans Marius Trøseid var tilknyttet. Bygningsmassen er godt synlig i landskapet og er derfor en viktig miljøskapende del av landskapsbildet i området. På Nedre Slåstadbråten har vi også ei kjone som er viktig at det den blir tatt sikret for framtida.

Utfordringer

Bygningsmassen, særlig på Nedre Slåstadbråten har behov for sikring. Bygningsmassen sikres gjennom kommunale planer og byggesaksbehandling.

Nedre Slåstadbråten. Fotograf ukjent

Sandnes, Sør-Odal

Sandnes er vakkert beliggende langs med Glomma. Gården består foruten av våningshus av stabbur, låve, utekjeller, uthus, drengestue og en brønn. Bygningsmassen stammer fra 1700 og 1800-tallet. Gården ligger i et åpent kulturlandskap og er godt synlig.

Verneverdi

Bygningsmassen på gården oppviser høy grad av opprinnelighet. Videre har denne gård opprettholdt denne gamle byggeskikken med en funksjonsseparering, dvs. en bygning for hver funksjon. Gården har verneverdi ut fra sjeldenhet, autenticitet, miljøverdi, symbolverdi, representativitet og fysisk tilstand

Utfordringer

Bygningene er ikke i bruk og er tuet av forfall. Bygningstilstanden reguleres til hensynssone bevaring, og bygningstilstanden bør settes i stand etter antikvariske prinsipper i et samarbeid mellom fylkeskommunen, Anno museum –Odalstunet og eier

Sandes gård, Sør-Odal. Foto: Hans Johnsson.

Maarud gård, Sør-Odal

Maarud gård ligger lengst sørvest i Sør-Odal kommune på en langstrakt odde som stikker ut i Glomma. Maarud er første gang nevnt i skriftlige kilder i en skatteliste fra 1594. I løpet av de gode tidene i skogbruket på 17- og 1800-tallet ble eiendommen drevet med stor fremgang. I bygningsmassen kommer fremgangen i dag til syne i det ruvende stabburet og den store panelte hovedbygningen, som fikk et tilbygget en fløy med en meget vakker og harmonisk sal omkr. 1800. I 1910 ble Maarud kjøpt av Ole A. Stang som igangsatte omfattende restaureringsarbeider av gården som var preget av forfall. Tun anlegget og bygningsmassen gjennomgikk store endringer på 1920-tallet, noe som bla medførte at hovedbygningen ble tatt ned og flyttet til en mer hensiktsmessig plass i tunet. Samtidig ble det bygget en ny fløy og midtpartiet ble ominnredet. Salsfløyen ble imidlertid omsorgsfullt bevart og restaurert. En stor del av bygningsmassen på eiendommen og hagen ble tegnet av arkitekt Magnus Poulson på begynnelsen av 1920-tallet. De arkitektoniske grepene som ble foretatt gir anlegget et harmonisk nyklassisistisk preg. I 1923 ble hovedbygningen og et stort stabbur foreslått fredet. Fredningen ble bare gjennomført for stabburet, en ruvende variant av de velproporsjonerte storgårdsstabburene i Sør Hedmark. Slik anlegget fremstår i dag er det en meget god representant for 1920-tallets historisme.

Driften på Maarud er allsidig, med vekt på skogbruk, jordbruk. I tilknytning til gården utviklet også Maarud AS seg.

Firmaet startet i det små med produksjon av myke oster i den gamle garasjen som fremdeles står i tilknytning til gårdsanlegget og i 1972 startet produksjonen av Maarud potetgull så smått i de samme lokalene. Produksjonsutstyret er fremdeles på plass. På gården fins også ei gammel kjone.

Verneverdi

Stabburet på gården er fredet på grunn av de høye arkitektoniske verdiene. Dessverre savner gjenværende bygningsmasse på gården noen form for vern. Gårdens betydning for den industrielle utviklinga innen livsmedelproduksjon har vært betydende.

Utfordringer

Det er bare deler av gården som er fredet. Gårdens øvrige bygninger sammen med hagen reguleres til hensynssone bevaring ut fra representativitet for utvikling fra gårdsnæring til industrinæring.

Lysthuset på Maarud. Foto: Hans Johnsson.

Ting-Os, (Vestre Os) Sør-Odal

Gården har en sentral beliggenhet straks nordøst for Skarnes sentrum langs Oppstadåa. Gården

Våningshuset på gården som omgis av et hageanlegg.
Foto: Hans Johnsson.

er opprinnelig et gammelt tingsted og ryddet ca. 500 år f.Kr. De automatisk fredete kulturminnene øst for selve gårdstunet bekrefter at området har stor tidsdybde. Disse kulturminnene er en lokalitet med 13 enkeltminner med bosetningsspor. Det var tingplass på gården fram til 1730. Bebyggelsen på gården stammer hovedsakelig fra 1800-tallet og framover og gjenspeiler utviklingen innen både arkitektur og landbruk. Hagen som er i landskapsstil, anlagt omkring begynnelsen av 1900-tierallet og ligger ute på et nes ute i Oppstadåa. Enhetslåven som står langs gårdstunets østre del er av stor betydning for landskapsbildet.

Verneverdi

Bygningsmiljøet sammen med den automatisk fredete lokaliteten øst for sjølve gårdstunet gir gården usedvanlig lang kontinuitet. Bebyggelsen gjenspeiler arkitektonisk stilutvikling og utviklinga innen landbruket. Enhetslåven som står langs gårdstunets østre del er av stor betydning for landskapsbildet.

Utfordringer

Bygningsmiljøet og særlig låven langs gårdstunets østre del er viktig for miljøet i landskapet. Tiltak er nødvendig for å sikre bygningen for framtida. Bygningsmiljøet reguleres til hensynssone bevaring. I samarbeid med grunneier, fylkeskommunen og Anno Museum bør de automatisk fredede kulturminnene som ligger ute på jordene formidles.

Snekkermoen, Sør- Odal

Litt sør for Skarnes ligger Snekkermoen. Småbruket består av våningshus, fjøs med låve og ei bu. Under krigen var gården i skuddlinja og i dag finner vi derfor flere skuddhull i bygningen

Verneverdi

Bebyggelsen på gården er alderdommelig og gården representerer både småkårsforhold og krigshistorie.

Utfordringer

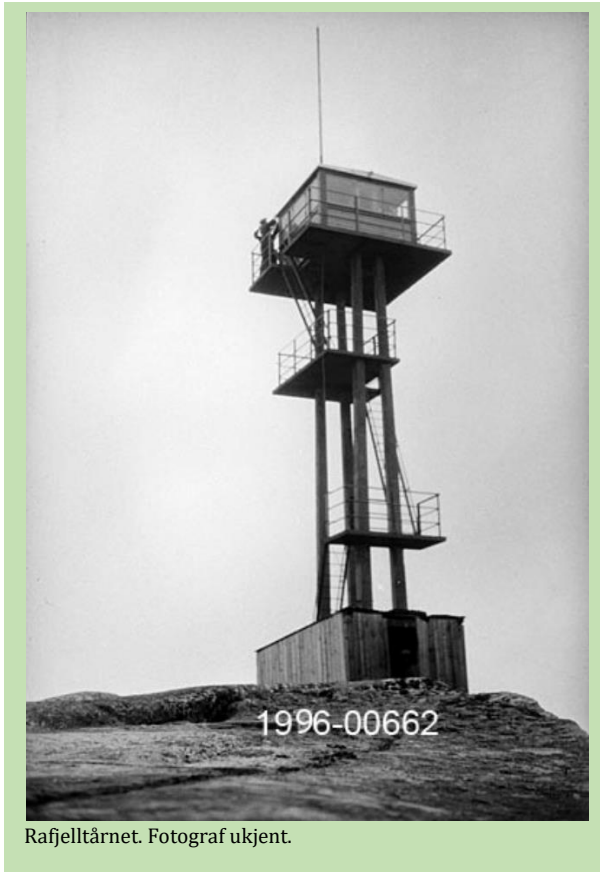
Gården har stått ubebodd i lengre tid og det er mange oppgaver knyttet til å sikre bebyggelsen mot fortsatt forfall.

Våningshuset, fasade mot nord og vest.
Foto: Hans Johnsson.

Rafjelltårnet

Tårnet på Rafjell skogbrannvakstasjon, ligger øst for innsjøen Nugguren i Brandval, Hedmark, 585 meter over havet. Det ble bygd 1934. Tårnet er utført i armert betong og står på ei bergflate. Det har fire loddrette bein eller pilarer som gir tårnet et rektangulært grunnplan.

Rafjelltårnet. Fotograf ukjent.

Rafjelltårnet var bemannet i tørkeperioder sommerstid og inngikk i den regionale brannberedskapen i regionen fram til og med 1977-sesongen. I 1935 ble det laftet ei tømmerhytte like ved tårnet, som overnattingssted for brannvaktene. Vakthytta ble ødelagt ved en brann i 1982. Femten år seinere fikk Hokåsen utmarkslag laftet ei ny hytte med tanke på friluftsfolk som har Rafjellet som turmål. Etter at skogbrannvaktholdet fra Rafjellet oppførte fikk tårnet i 1980 en ny funksjon som «mast» for politiets, tollvesenets og Røde Kors' radiokommunikasjon. Kongsvinger kommune har sammen med Innlandet fylke og staten beredskapsinteresser knyttet til Rafjelltårnet også i dag. Rafjelltårnet og radioberedskapen er fremdeles siste mulighet til kommunikasjon hvis andre tekniske installasjoner skulle bortfalle.

Verneverdi

Fram til slutten av 1970 tallet var branntårnene viktig for skogbrannvarsling.

Branntårnet har verneverdi ut fra sjeldenhet, autenticitet, symbolverdi, representativitet og fysisk tilstand.

Utfordringer

Det er viktig at et representativt antall av alle varianter av branntårn i Norge blir sikret i samarbeid eier, Riksantikvaren og fylkeskommunen. Rafjelltårnet reguleres til hensynssone bevaring ut fra sjeldenhet, autenticitet, symbolverdi, representativitet og fysisk tilstand.

20. Kulturlandskap og kulturmiljøer

Kulturlandskap er det landskap som er formet av menneskers liv og virke. Det kan også være et landskap som på forskjellig vis bærer i seg forestillinger om hva som påvirker mennesket. Stort sett er all natur rundt om oss kulturlandskap.

Kulturlandskapet favner både kultur og natur. Det er personlig og inkluderende fordi vi alle skaper vår egen opplevelse av landskapet på grunnlag av bruk, minner, assosiasjoner og kunnskap. Det er disse personlige erfaringene som gir landskapet dets kulturelle og sosiale verdier, i tillegg til de miljømessige og økonomiske verdiene.

Et viktig styredokument for arbeidet med kulturlandskap er *Den europeiske landskapskonvensjonen*. Konvensjonen ble vedtatt av Europarådets ministerkomité den 20. oktober 2000 i Firenze (Italia). Norge godkjente konvensjonen den 23. oktober 2001. Denne konvensjon innebærer at kulturlandskap er alt som mennesker oppfatter som landskap.

Formålet med den europeiske landskapskonvensjonen er å verne, forvalte og planlegge landskap og organisere europeisk samarbeid på disse områdene. Konvensjonen omfatter alle typer landskap; by- og bygdelandskap, kyst- og fjellandskap. Den handler om verdifulle landskap, ordinære landskap og om landskap som kan trenge reparasjon. Landskapet er i stadig endring. Konvensjonen tar ikke sikte på å hindre endringer men å påvirke endringene i en retning som folk ønsker. Konvensjonen legger særlig vekt på landskapet der folk bor og arbeider og der barn vokser opp.

I Kongsvinger og Sør-Odal har vi mange forskjellige kulturlandskap. Noen er felles andre er forskjellige. Et viktig felles kulturlandskap er det som er formet av Glomma og av menneskene som har brukt vassdraget og dets muligheter.

Kulturlandskapet langs Glomma

Glomma har formet landskapet. Avsetninger av sedimenter langs elva har gitt opphav til bosetting. Mange av bosettingene er gamle. Navnene på gårdene gir oss kunnskap om hvor gamle de enkelte eiendommene er, men også en god del om opphavet. Rasjonalisering innen landbruket og utbygging av tettstedene og store kommunikasjonsprosjekt påvirker kulturlandskapet. Kunnskapen om kulturlandskapet og dets verdier trenger å styrkes. Kunnskap må ligge til grunn i den videre planeringen.

Deler av kulturlandskapet Glomma. Foto: Hans Johnsson.

Verneverdi

Kulturlandskapet er variert i dalføret, og de kulturhistoriske verdiene er høye på sine steder.

Utfordringer

Et kulturlandskap er stadig i forandring. De verdiene som tilskrives et landskap er derfor også foranderlige. Kunnskapen om landskapets verdier bør ligge til grunn i den videre planeringen. Det bør initieres et interkommunalt prosjekt med hensikt å registrere og dokumentere Glommas kulturlandskap og dets verdier.

Flommen 1995

I juni 1995 var Roverud som så mange andre steder langs Glomma truet av flom. i Glomma. Riksvei 2 som er etablert på en voll langs elvebredden, var den eneste beskyttelse Roverud hadde mot vannmassene, men vannstanden var i ferd med å stige over veien. Uten vegvesenets samtykke til å bygge demning på riksveien brøt noen innbyggerne seg inn på et sandtak og tjuvlånte en anleggsmaskin. Jungeltelegrafene og nærradioen sørget for å skaffe ytterligere traktorer, lastebiler og gravemaskiner.

Resultatet ble en 3,2 kilometer lang demning langs veien, men om den ville holde var usikkert og for sikkerhets skyld ble flere hus evakuert. Skolen var for lengst stengt. Roverud ble reddet takket være denne innsatsen og det lokale næringslivet ga store pengegaver til lokalsamfunnet som takk.

Flommarkering ved Opstad kirke. Foto: Hans Johnsson.

Kulturlandskapet ved Nugguren

Nugguren er den siste innsjøen i Skasvassdraget og vannet renner ut i Glåma via Noret. Sjøen ligger på samme nivå som Glåma, og strømrretningen i Noret vil derfor snu ved flomgang i Glåma. Da avsettes det store mengder silt og leire ved Nuggurens nordende ved flomgang, og området klassifiseres derfor som naturtypen elvedelta. Mye av arealet er betegnet som *rik kortskuddstrand*, en sterkt truet vegetasjonstype. Dette gjør at området har nasjonal verdi. Langs sjøen har vi interessante bebyggelsesmiljøer. Dette sammen med landskapet gir et kulturlandskap med høye kulturhistoriske verdier. Ved Noret har vi interessant bebyggelsesmiljø med Stollsnor, Vest Nor og Øst Nor, men også i andre deler av sjøen. Ved gården Viker Nordre har vi en gravhaug og ved Skaare søndre og Botner finner vi interessant bebyggelse.

Verneverdi

Området rundt Nugguren har både høye natur og kulturhistoriske verdier.

Utfordringer

Områdets natur- og kulturhistoriske verdier bør synliggjøres. Området bør tilrettelegges for formidling av dets natur- og kulturhistoriske verdier i samarbeid med grunneier, fylkeskommunen, historielag og Anno Museum.

Kulturlandskapet ved Vingersjøen

Kulturlandskapet ved Vingersjøen. Foto: Hans Johnsson.

Øst for Kongsvinger ligger Vingersjøen. Der sjøen ligger i dag gikk i eldre tider Glomma. Vanligvis renner vannet fra sjøen ut i Glomma via Vingersnoret, men ved flom i Glomma flyter vannet den andre veien. Når vannstanden i sjøen når et visst nivå, overstiger det vannskillet sør for sjøen og vannet renner ned i Vrangselva og til Sverige. Det at ei elv deler seg i to løp som ikke samler seg igjen, kalles bifurkasjon. I nordenden av Vingersjøen er det et deltaområde av sedimenter fra Glomma. I dette området er det registrert 199 arter karplanter, hvorav 8 er rødlistet så som bleikfiol og evjeslirekne.

Det er også en rik og verdifull kryptogamflora på leirstrendene i nordenden av Vingersjøen. Her finnes 4 ulike kransalger hvorav to er nasjonalt sett svært sjeldne (*Nitella confervacea* og *N. gracilis*). I området ved Vingersjøen er det mange viktige kulturminner/ kulturmiljøer. Langs åsryggen mot øst ligger ei rekke gårder som er viktige kulturminner; Skinnarbøl med Ausbøl og skolelokalet, Nesteby, Gjøsegården, Skansgården og Overud. Gårdene som ligger på østsida av sjøen er gamle. Fra 1892 til 1904 tilbrakte Dronning Sophie ferien sin på Skinnarbøl. I området fins det derfor flere spor etter hennes opphold. Litt øst for Skinnarbøl har vi Dronning Sophies utsiktspunkt og langs Vingersjøen ridentien hennes. Langs Vingersjøen er det det kjent flere steinaldере lokaliteter (6 stykker), hovedsakelig langs den østre delen av sjøen. Vi har også 3 stykker gravrøyser fra bronsealderen langs Vingersjøen.

Verneverdi

Landskapet rundt Vingersjøen har høye natur- og kulturhistoriske verdier. Våtmarkene i nordenden av Vingersjøen vurderes å ha stor nasjonal verneverdi, og har trolig, nasjonalt sett, den mest verdifulle karplantelokaliteten i Hedmark. I kommuneplanens arealdel er det lagt hensynssone på kulturlandskapet ved Vingersjøen

Utfordringer

Området er attraktivt og det ligger sentrumsnært. Det er en risiko for at nye boliger kan bli bygd i området og som kan forringe de verneverdiene som området har. Helt i den nordre delen av området har vi Mensrudfeltet med nye boliger. For at denne lokaliteten skal sikres for fremtida, er det viktig at overløpet av Glommavann i vårflommen ikke reduseres (ved for eksempel flomforbygninger), samt at strandbeitet opprettholdes. Det bør legges til rette for en kultursti i området. Utarbeidelsen av denne må skje i nært samarbeid med grunneiere, historielag og Anno museum. Langs stien settes det opp informasjonsskilt..

Kulturlandskapet ved Strøm kirke

Ved Strøm kirke finner vi et helt kulturmiljø som i tillegg til kirka består av et flertall gårder deriblant prestegården. Ut fra lokaltopografi, gårdsgrenseløp og navnetyper bør i tillegg til prestegården også Øverstrøm, Melstrøm, Duåsen og trolig enkelte andre gårder regnes til opphavsgården i tida da kirka ble reist. Prestegården er fredet, men det er flere andre bygninger i området som har høye verneverdi. Området med sine gårder er kulturhistorisk interessant med flere verneverdige bygninger som viser en lang stedbundet kontinuitet. Bebyggelsen i området viser også forandringene i landbruket fra eldre tider til i dag.

Kulturlandskapet ved Strøm kirke. Foto: Hans Johnsson.

Verneverdi

Kulturlandskapet med bygningsmassen viser et område med lang kontinuitet. Verdiene er høye i området ut fra sjeldenhet, autenticitet, miljøverdi, variasjon, symbolverdi og representativitet med bygninger som er det få igjen av.

Utfordringer

Landskapet er i stadig forandring og det er viktig å sikre viktige elementer i landskapet. For å sikre områdets verdier, reguleres området til hensynssone bevaring.

Finnskogen- utvalgte kulturlandskap

Finnskogen, som har fått sitt navn etter de skogfinner som kom til området på 1600-tallet og som drev den særpregete og ekstensive jordbruksformen svedjebruk, med dyrking av rug på brent granskogsmark.

Landskapet er preget av skogkledde åser og lier med kulturelementene spredt som små øyer i landskapet. Skogfinnene bosatte seg på de stedene som var best med tanke på klima og vekstforhold. Avstandene mellom torpene er ofte stor. Ei rekke bruk på Finnskogen regnes som skogfinske selv om de mest karakteristiske bygningene mangler. Mange har fortsatt et karakteristisk preg ut fra landskaps- og tunforhold og en alderdommelig funksjonsoppdeling i småhus. Finnskogen har også en rik immateriell kulturarv i form av skogfinsk språk, person- og stedsnavn, folketro, tradisjoner knyttet til drift og håndverk m.m. Driftsformen gikk tidlig over til ordinært jordbruk, med dyrking av rotfrukter, poteter på små åkerlapper, samt slått og beite. Sporene etter svedjebruket er vanskelig å finne, men strukturen med dyrking på små åkerlapper i skogen fins fortsatt.

På Varaldskogen i den østre delen av Kongsvinger kommune fins en høy konsentrasjon av bevarte skogfinske bosetninger. Her finner vi også de begge to fredete anleggene Abborhøgda og Orala (Åranstorp), men også de to fredete bygningene på Nordre Varaldskogen. På Varaldskogen finner vi også et fredet skogsområde, Särkilamp. Her har Statskog fredet ca. 500 hektar myrmark med småvann og fin furubestand. Området er i det nærmeste uberørt skogsområde. Naturreservatet grenser opp mot Sverige, og på svensk side av grensen ligger et omtrent like

stort fredet område. I Varaldskogen ligger også Sikåa, et viktig teknisk industrielt kulturminne som du kan lese mere om under D.

I 2018 vedtok Landbruks- og matdepartementet og Klima- og miljødepartementet forslaget fra Hedmark fylkeskommune og Statsforvalteren i Innlandet i Hedmark at seks områder på Finnskogen skulle inngå i utvalgte kulturlandskap. Av disse seks områdene inngår Abborhøgda, som fra før er fredet i Statskogs verneplan, og Jammerdal, begge i Kongsvinger kommune.

Verneverdi

Finnskogen som helhet har stor verdi som det sentrale området for skogfinsk bosetting i Norge. Landskapet preges av skog og torp som ligger adskilte fra hverandre. Dette gjenspeiler den gamle driftsformen svedjebruket. Nyere bebyggelse som hytter har påvirket landskapet i liten grad. Området har stor tidsdybde knyttet til fornminner, svedjebruk, tidlig landbruk og setring og eldre og morderne skogbruk. De utplukkete områdene er representative for Finnskogen, og er unike i nasjonal sammenheng med særpregede skogfinske tun og smågrender med skogfinsk byggeskikk og spor etter drift. Skogfinnene har status som nasjonal minoritet i Norge. Finnskogen har i tillegg et stort formidlingspotensial (verdi).

Utfordringer

I studier gjennomført i Grue er det påvist at bygningsmassen på Finnskogen har blitt kraftig redusert. Mye av dette skyldes fraflytting, men også andre faktorer kan spille inn. Vår kunnskap om Finnskogens bebyggelse og kulturlandskap er mangelfull. For å øke kunnskapen om bygningsmassen i de utvalgte kulturlandskapene i Kongsvinger kommune og i de delene av Sør-Odal der vi har en skogfinsk bosetting bør det gjennomføres kompletterende registreringer. Registreringen skal gjennomføres med tilhørende tilstandsregistrering og legges inn i Riksantikvarens database, Askeladden.

Kulturlandskapet ved Jammerdal

I Jammerdal har vi flere viktige kulturminner som er knyttet til den skogfinske kulturen, blant annet flere røykstuer og ei badstue, men området er også artsrikt. Deler av området beites i dag, men landskapet trues, som de fleste andre steder på skogen, av gjengroing.

Verneverdi

Området har høye naturverdier og kulturhistoriske verdier. Her finner vil flere viktige bygningsmiljøer som er knyttet til den skogfinske kulturen. I området fins også et dyrkingslandskap med små åkerlapper som minner om svedjebrukets struktur.

Utfordringer

Det er få spor etter svedjebruk i dag, men vi finner strukturen med små åkerlapper. Som så mange steder på skogen trues disse av gjengroing. Den verneverdige bygningsmassen må sikres for framtida.

Tiltak

Bebyggelsen i området er til stor del registrert og lagt inn i Riksantikvarens

Landskapsbilde ved Jammerdal. Foto: Hans Johnsson.

database for kulturminner, Askeladden. De bygninger/ eiendommer som ikke fins i databasen bør registreres for å kunne gi bedre oversikt for forvaltninga og også gi støtte til eierne i forvaltninga av bygningsmassen. Det bør også lages et skiltprogram i nært samarbeid med grunneiere for å påvise besøkende verdiene som fins i området. For å sikre områdets verdier, reguleres området som hensynssone bevaring.

Kulturlandskapet rundt Abborhøgda

Selve gårdsbebyggelsen og gårdstunet ble fredet etter Kulturminneloven §15 av Riksantikvaren og et større omkringliggende område er fredet etter Kulturminneloven §19. Miljøet omfattes også av Utvalgte kulturlandskap i landbruket. På Abborhøgda fins det mange bygninger, og bygningsmiljøet viser lang kontinuitet av området. Kulturlandskapet holdes i hevd gjennom årlig slått.

Verneverdi

Bebyggelsen ved Abborhøgda gjenspeiler på mange måter utviklinga på Finnskogen, der eldre byggeskikk med røykstue og nyere våningshus står side om side. Det for Finnskogen så typiske mosaikklandskap med åkerteiger og skog er fortsatt tilstede. Området er artsrikt og viktig å verne om.

Utfordringer

Det er svært viktig at skjøtselen av området opprettholdes. Bebyggelsen på Abborhøgda har et stort behov for tiltak for å kunne sikres for framtida. Det bør lages et skiltprogram sammen med grunneier, historielag og Anno Museum for å vise besøkende. Verdier som fins i området.

Viberget, Kongsvinger

I den østre delen av Brandval Finnskog, øst for Øiermoen ligger gården Viberget, en gård med skogfinske aner. Viberget omfatter tre plasser som ligger på berget av samme navn. Berget heller i vest like ned til Øiermoen, i syd mot Øierås og Vittjärn og veien Øiermoen- Lekvattnet. Den øvre plassen var tidligere husmannsplass under Øieren, Nedre. Gården har alderdommelig bebyggelse med blant jordkjellere. Kulturlandskapet er fortsatt åpent, men begynner å gro igjen. Gården var tidligere husmannsplass under Nedre Øieren. I 2019 ble eiendommen kjøpt av Norsk skogfinsk museum.

Verneverdi

Bebyggelsen på gården er alderdommelig og representerer en viktig del av den assimileringa som den skogfinske bebyggelsen gjennomgikk i møtet med den norske- og svenske byggeskikken.

Utfordringer

Gården har stått ubebodd en lengre tid og det er mange oppgaver knyttet til å sikre bebyggelsen mot forfall.

Den gamle boligen på Abborhøgda, Kongsvinger.
Foto: Hans Johnsson.

Viberget sett fra oven. Foto: Knut Sørby.

Setermiljøer

Skogene har i vårt område blitt brukt i lang tid. I løpet av flere hundre år frem til ca. 1350 hadde en omfattende jernvinnehåndtering utviklet seg. I tillegg til disse levningene finner vi også omfattende spor etter jakt og fangst. Videre har utmarka blitt nyttet til skogsbeite, fôring og til setring. Opplysningene om sæter drift går tilbake helt til 1600-tallet, men det er mye som sier at denne måte å bedrive landbruk på har mye eldre aner. Bruken av utskogene har derfor lange tradisjoner.

Gårdene drev setring i stort omfang med opptil flere setrer per gård. Skogen var nærmest bygda oppdelt i ulike skogteiger. Det var også her som hjemseteren fantes. Denne ble brukt vår og høst. Lengre bort fantes seterskogen med sommerseter og i utskogen var fjernsetrene beliggende. Disse ble brukt i dårlige somrer med kaldt vær og dårlig dyrkingsforhold.

Bygningsmiljøet på ei sæter består som oftest av seterhus, fjøs og låve. Seterhusene som vi finner dem i dag består av et kombinert soverom, oppholdsrom og arbeidsrom med melkekammers, der melka og melkeproduktene ble oppbevart. Dette melkekammers var i eldre tider separert i en adskilt bygning. Fra ca. 1850 ble de nye seterhusene som ble oppført ble rommet inkorporert i selve seterhuset. Ofte var denne delen av bygningen lagt i den nordre, kjøligste delen av bygningen. De eldste seterhusene har inngangen på gavlen, mens de senere har inngangen på ene langsiden.

Fjøsset lå i nærheten av seterhuset og var som regel en enromsbygning med plass til kuene, der de oppholdt seg i båsene fra ettermiddagen til morgenen. Kalver kunne stå i egne båser i fjøsset eller ble holdt i et eget mindre kalvfjøs adskilt fra hoved fjøsset. Løa lå på et sted på setervangen der det var enkelt å frakte det tørre høyet fra. I tillegg til dette kunne det være mindre hus som skåler og andre bygninger på tunet.

Setervangen er arealet rundt setra som ble gjerdet inn og skjermet for beite. Slåtten pleide å skje seint på sommeren for å gi høgst mulig avling. Den seine slåtten førte til et fôr med et høyt innslag av urter og med et ekstra høyt mineral innhold.

Langs med Glomma har vi setrer på begge sider av dalføret. I den østre og søndre delen ble de gamle setermiljøene seinere etablert som skogfinske gårder. Koblingen mellom den skogfinske kulturen og seterulturen er derfor sterk.

Setermiljøene er truet. I forbindelse med a kyrne ble borte fra gårdene, en prosess som startet etter krigen kom også behovet av setrer å forsvinne. Enkelt setrer ble benyttet som skogshusvær men det var langt fra alle. Fra midten av 1800-tallet da det var mest setrer i regionen har antallet drastisk minnet. Dette har medført at bygningene har rast sammen og det åpne arealet grodd igjen. Det samme gjelder mange av de stier som fans i skogene som forband bygda med setrene.

Kunnskapen om seterulturen i distriktet varierer. I Sør-Odal har slekts- og historielaget gitt ut ei bok om setrer og seterliv i Sør-Odal. Denne boka gir et godt overblikk over de forskjellige setrene. I Kongsvinger fins kunnskapen, men materialet er ikke sammenstilt.

Verneverdi

I eldre tiden var sæter kulturen en viktig forutsetning for landbruket i distriktet. Det er både høye materielle og immaterielle kulturminner som er knyttet til sæter kulturen.

Utfordringer

Kunnskapen om setermiljøene i område er snart utryddet. De fysiske minnene etter denne del av vår kultur er snart borte og det er derfor svært viktig å igangsette tiltak som vil sikre kunnskap om denne. I samarbeid med landbrukskontorene og historielagene i området bør det gjennomføres en dokumentasjon og registrering av de gjenværende setermiljøene i begge kommunene. Materialet som bland annet Sør-Odal slekts- og historielag har utarbeidet kan legges til grunn. Registreringene bør legges inn i Riksantikvarens database Askeladden.

21. Teknisk industrielle kulturminner

I området har det vært en omfattende industriell virksomhet siden lang tid tilbake. Både bergverk gjennom Odals verk og gruvedrift peker seg ut, men mange er de vadmestamper, sagbruk, kverner, møller som ble etablert i hver enkelte vassdrag. Under 1500-tallet begynte man med tømmerfløting i Glomma, noe som kom å sette fart på tømmerhåndteringen i området. Vi har derfor mange kulturminner knyttet til tømmerfløting i vårt distrikt. For å få ut tømmeret var det viktig at ble oppført dammer der man kunne regulere vannstand, men på enkelte steder var dette ikke nok uten at man ble nødt til å bygge renner.

Kulturmiljøet Odals Verk

Odals Verk startet som en industrivirksomhet på slutten av 1600-tallet da Lars Robsahm fant jernmalm i grunnen på *Vallstad* gard, der Odals Verk ligger i dag, og i det som ble *Fossgruva* i Kongsvinger. Robsahm utnyttet fossekraft for å drive jernverket med stangjerns hamre. Vassdraget fra åsryggen mot Kongsvinger i nord ble demmet opp for å magasinere vann til å drive vannhjulene på verket. Resultatet av oppdemningene er Fløyta, Vallsjøen og Gjøralsjøen, samt flere mindre tjern i vassdraget.

Verket fikk en ny start i 1739 ikke bare takket vare nye eiere men også takket vare økonomiske oppgangstider og statlige privilegier. Privilegiene innebar at Odals Verk kunne pålegge bøndene innafor et område med en radius på fire mil, kalt «sirkumferensen», å bringe trekull mot rimelig betaling. De kunne dessuten pålegges å frakte varer til og fra verket. Bøndenes plikt til å levere kull til Verket var i perioder en kilde til sterk konflikt mellom bøndene og øvrigheten. Ingen sagbruk i dette området kunne produsere trelast annet enn til eget bruk. I prestegardenes og kronens skoger, innafor sirkumferensen, kunne jernverket fritt hogge tømmer til eget forbruk. Alle strømmer og fosser i sirkumferensen hadde jernverket førsterett til å bruke. I tillegg skulle verket slippe toll og skatter, og arbeiderne skulle slippe militærtjeneste.

Jernverksdrifta nådde sitt høydepunkt under Iver Hansen Neumann, som eide bedriften fra 1764 til 1823 (fram til 1774 sammen med broren Jacob). Et nytt tun ble satt opp ved utløpet til Fløyta. Der ble det oppført fire nye bygninger som er bevart fram til vår tid. Den viktigste av dem er hovedbygningen i to etasjer oppført i 1767 i en laftet tømmerkonstruksjon, kledd utvendig med panel. Huset er tegnet av Brede Rantzau. Bygningen regnes som et av hovedverka i 1700-tallets rokokkoarkitektur i Norge. Bygningen har Norges lengste svalgang, et høyt valmtak og kolonnaderekker i begge etasjene mot gardsplassen. I andre etasje finnes en praktfull festsal utstyrt med brystpanel, vakre dører, beslag og malte overstykker til dørene. Vest for hovedbygningen oppførte Neumann i 1799-1800 tre store mursteinsbygninger. Det første ble oppført i ubehandlet rødt tegl og fungerte som stabbur, kornlager og korntørke helt fram til 1981. De to andre murbygningene er gulmalte og dannet frittstående "fløyer" av hovedbygningen. Den ene var kontorbygning med en stor sal i andre etasje. Det andre inneholdt bryggerhus, landhandel, meieri og boliger for ansatte. Krutthuset er den eneste bygningen fra selve jernverksdriften som fortsatt er bevart.

Neumann anla i 1783 en spikersmie med en dekkhammer og to spikerhamre. Han ønska å drive spiker- og hesteskoproduksjon, men konkurransen fra Sverige var stor. Jernverket produserte foruten spiker også kanonrør og beslag til dører og vinduer. Viktigst var de rikt dekorerte vedovnene i støpejern. Fra Napoleonskrigene og utover gikk jernverksdrifta dårligere. Dette på grunn av bortfall av statlige privilegier og hardere konkurranse fra svenske og britiske jernverk. I 1835 ble jernverket nedlagt for godt. På Verket utviklet det seg et helt eget samfunn med selvstendig økonomi, eget forsyningssystem, egne rettsregler og eget skole- og fattigvesen. På Odals Verk var det også et eget skolehus og en skoleholder. I 1868 ble Odals Verk kjøpt opp av ei gruppe forretningsmenn fra Elverum, deriblant Helge Berger og Henrik Opsahl. Deres etterkommere eier Odals Verk i dag som et aksjeselskap med navnet *Aktieselskapet Odals Værk*.

Det gamle lysthuset på Odals verk. Foto: Hans Johnsson.

Etter jernverkstida

Etter det at jernverket ble lagt ned, ble det satset på andre virksomheter som sagbruk, mølle, teglverk, bryggeri og frørenseri. I alle tilfellene brukte man maskiner drevet av fossekraft. På den gamle jernverkstomta ble det på 1840-tallet bygd et brenneri som senere ble et bryggeri. Bryggerianlegget ble ombygd og utvida flere ganger, blant annet under ledelse av arkitekt Schüssler i 1877. Bryggeribygningen ble med sine fem etasjer et ruvende skue mellom Verkensåa og berget i øst. Rett ved sida av bryggeribygningen ble det i 1858 oppført et stort bindingsverkshus som romma skolestue, boliger, kornlager og bøkerverksted der man monterte og reparerte tønner. Huset fikk navnet Bryggerigangen fordi det opprinnelig gikk to lange ganger tvers igjennom bygningen. Gjennom disse gangene kjørte man med hest og kjerre for å slippe isblokker ned i den 400 kvadratmeter store kjelleren under Bryggerigangen og deler av bryggeriet. I kjelleren lagra man drikke fra bryggeriet før det ble solgt. Bryggeriet produserte limonade, vørterøl, bayerøl og bakkøl både for salg innenlands og for eksport, blant annet til Tyskland og Storbritannia. Produksjonen var på det meste én million flasker i året. I tilknytning til bryggeridrifta bygde man i 1898 distriktets første kraftverk for elektrisk kraft. Bryggeriet ble nedlagt i 1933. Et moderne sagbruk ble bygd på 1950-tallet og nedlagt i 1984. Etter dette har det ikke vært noen industrivirksomhet på Odals Verk.

Fra gardstunet og 300 meter vestover ble det på 1820-tallet anlagt en engelsk park, som blant annet inkluderte en dam med karpefisk. I parkanlegget øst for hovedbygningen ligger Verkets

Den mektige fasaden til hovedbygningen på Odals verk. Foto: Hans Johnsson.

mest særegne bygning – et kinesisk inspirert lysthus som kanskje ble oppført før Neumanns tid. På Odals verk finnes et tidlig eksempel på lysthus, sannsynlig det første i Hedmark. Den pagodeinspirerte bygningen er trolig også det første eksemplet i Norge på kinainspirert arkitektur i Norge. Odals Verk har i dag sju fredede bygninger. Edelløvtrær som lind og ask vokser ikke naturlig i Odalen, men ble planta i stor stil på eiendommen på 1800-tallet.

Verneverdier

Odals verk har høy kulturhistorisk verdi som et viktig industristed gjennom mange århundrene, men også for den betydning det har hatt for lokalsamfunnet. Bygningstilbygningen har også store

«Odals Verk dei kallar i Søre Odalen, er ein av landsens fagraste og beste gardar, og saa vel vaksi med hagar og lystskogar og veglundar at det er eit sant herresæte, like hugsamt å leva som døy paa. Verket er nedlagt, men det gamle gjæve stell paa hus og mark av dei gamle eigarane av tysk ætt, staar att og vert hegna om; og det er komi sagbruk og bryggjarverk saa det enno er leveveg for mange; og saa er det sæter for denne store eigedomsmannen, J. Bredesen, som paa den beste maaten sambind norsk og svensk med alle sine eigedomar paa baee sider av riksgrensa og sin handel langt inn i Sverige og gjennom vassdraget fraa riksgrensa alt ned til Gøteborg.» Aasmund Olavsson Vinje besøkte Odals Verk på vei til kongekroninga i Trondheim i 1860. I sin bok Ferdaminne fraa Sumaren 1860.

arkitektur- og kunstneriske verdier. Det har stor verneverdi ut fra sjeldenhet, autenticitet, miljøverdi, variasjon, symbolverdi, representativitet, og god fysisk tilstand

Utfordringer

En stor del av verket og dets bygningsmiljø er allerede sikret gjennom at flere bygninger (sju til antallet) er fredet, men det er viktig for forståelsen av virksomheten gjennom gjenværende bygninger og landskap at disse sikres. Ut fra sjeldenhet, autenticitet, miljøverdi, variasjon, symbolverdi og representativitet med bygninger bør et større område rundt verket reguleres til hensynssone bevaring, slik at forståelsen for verket og dets bygningsmiljø og kulturlandskap sikres for framtid.

Gruvedrifta i regionen

Fossgruva på Kirkhus i Kongsvinger, *Sæteråsgruva* på Sæter i Kongsvinger og *Grimslandsgruva* på Verket var de første gruvene i drift. Alle tre var i drift så tidlig som i 1707. Malmgangen i Fossgruva gikk i retning fra nordvest til sørøst, og fortsatte i dagen omtrent 200 lakter (favn, 2 meter). Langs denne strekninga var den avsenka elleve steder. Fossgruva var utvilsomt den viktigste gruva i jernverkets første driftsperiode.

På ett av disse stedene lå et stort malmbrudd som ble kalt *Storgruva*. Denne gangen hadde stor og ren malm. Fossgruva var utvilsomt den viktigste gruva i jernverkets første driftsperiode. I 1732 kom 91 % av malmen ved verket fra dette skurvet. 9 % av malmen kom fra Sætergruva. Grimslandsgruva og *Svarttjennsskurvet* på Verket ga veldig lite og dårlig malm. Malmvegen fra Kirkhus sørover til Odals Verk var omtrent to mil lang og gikk over skogen. Deler av veien er fortsatt synlig i dag.

Takket være økonomiske oppgangstider og statlige privilegier fikk Odals verk en ny start i 1739. I 1737 ble det oppdaga en god og bløt malmgang på *Spetalen* i Kongsvinger. Malmgangen gikk i retning fra sør til nord og lå åpent på fire steder. Gruvene på Kirkhus var i bruk igjen i 1739 under navnet *Ramsøygruvene*. Ramsøygruvene var titanjernmalmgruver. Driften ble igangsatt i 1708 og pågikk fram til 1874. Ved siden av de 10 gruvegangene er det også synlige hustufter. Gruva ved Svarttjennet ble også tatt opp igjen. I perioden 1764 til 1774 ble det oppdaga to nye malmganger. Den ene på Trauten i Nord-Odal og den andre på Pramhus i Eidskog. Da var også gruvene på Kirkhus og Spetalen i bruk. I 1755 fant man malm på bunnen av Storsjøen som ble den viktigste malmkilden sammen med Ramsøygruvene, Trautgruvene og Spetalsgruvene. I tillegg skaffa Odals verk malm fra Arendal.

Gruvene på Kirkhus var i bruk igjen i 1739 under navnet *Ramsøygruvene*. Gruva ved Svarttjennet ble også tatt opp igjen. I perioden 1764 til 1774 ble det oppdaga to nye malmganger. Den ene på Trauten i Nord-Odal og den andre på Pramhus i Eidskog. Da var også gruvene på Kirkhus og Spetalen i bruk. I 1755 fant man malm på bunnen av Storsjøen som ble den viktigste malmkilden sammen med Ramsøygruvene, Trautgruvene og Spetalsgruvene. I tillegg skaffa Verket malm fra Arendal.

Spetalengruvene

Det var trolig pilegrimene som først oppdaget malmforekomstene i Spetalen. Pilegrimsleden som de brukte gikk nemlig tvers gjennom det som vi nå kaller gruveberget. Pilegrimene kom både fra Tyskland og Sverige, og hadde lang tradisjon med gruve drift. De visste sikkert hva de skulle se etter. Det måtte ha ligget store malmlag i dagen, men det var i 1737 det ble oppdaget en god og bløt malmgang på *Spetalen* i Kongsvinger. Malmgangen gikk i retning fra sør til nord og lå åpent

på fire steder. Gruvene ligger på høgdedraget mellom Galterud og sjøen Bæreia. Det er fire-fem store gruver, den djupeste skal være 70 meter, i tillegg til mange mindre skjerp. Spetalsgruvene var blant de største gruvene i området. Totalt var det 25 gruver som aller er godt synlige, med alle skjerp og synker var det 60 stykker. De fleste er nå fylt med vann. Gruvedriften startet på 1600-tallet, kanskje før med primitive midler. Det er funnet rester etter en masovn (smelteovn) ved Galterud, som har meget gammel opprinnelse. Den siste ovnen ble bygd i 1870, men den er revet nå.

I tilslutning til gruvene ved det så kalte Amundstutorget ligger det en grå, nedslitt tømmerbygning med innebygget svalgang. Denne boligen er trolig en av de få gjenværende bygningene fra gruvedriften i Spetalen. Opprinnelig stod det to gruvearbeiderboliger her. Den andre ble revet og brukt i Holmengården i Kongsvinger. Et bryggerhus like ved inneholder en stor bakerovn, noe som kan tyde på at det bodde mange mennesker i nærheten. I følge bygdeboka for Vinger og Eidskog var det i 1875 tretten familier med til sammen 32 personer som holdt til i disse to boligene. Det er ved den gamle arbeiderboligen som nåværende veien oppover til gruvefeltet starter. Driften ved Spetalengruver ble avsluttet i 1877. Det ble foretatt en mindre prøvedrift i 1910 uten at dette førte til noe.

Verneverdier

Gruvevirksomheten er en viktig del av historia i regionen. Gruvevirksomheten var den gangen en høyteknologisk virksomhet. Gruvenæringa skapte økonomisk vekst i området som gjenspeilte seg i miljøene rundt om i bygdene. Gruvene har høy verneverdi ut fra, for distriktet, sjeldenhet, autentisitet, miljøverdi, symbolverdi og representativitet.

Utfordringer

Områdene der de gamle gruvene ligger gror igjen og det er ikke helt lett å finne dem igjen. Det er viktig at kunnskapen om gruvene og deres betydning for regionen formidles. Kunnskapen om de forskjellige gruvene trenger å styrkes. Det bør utarbeides et skjøtsel - og formidlingskonsept som tar for seg gruvemiljøene i distriktet i samarbeid med historielag og Anno museum. Gruvene og tilhørende miljøer reguleres til hensynssone bevaring.

Møller og sager

Vasskrafta har i årtider blitt utnyttet i næringsøyemed. Langs vassdragene ble det oppført både møller og sager, samtlige drevet av vasskrafta. I forbindelse med elektrifiseringa erstattet kraftstasjonene de mange møllene og sagene. Vassdragene var også viktige for tømmerhåndteringen. Så lenge det har vært dyrket korn, har det vært behov for å male det. De første kjente møllene var skubbekverner og enkle handkverner. Etterhvert ble det etablert bekkkverner langs mindre vassdrag. Kvernene var ei tidlig form for industriell virksomhet, og som tidlig gjennomgikk store tekniske forandringer med hensyn til størrelse og antall. De små bekkkvernene ble med tida utviklet til større møller med flere kvernsteiner. Mange kvernet ble også kombinert med vassdrevne sager.

Kongsvinger Mølle

I Glomma ikke langt fra Kongsvingerbrua finner vi ruinene etter ei mølle. Denne mølla ble oppført i 1882. Mølla var ikke i drift særlig lenge. I stedet ble det anlagt ei sag på samme stedet, med høvleri og trelastforretning på land like ved. Men det store saghuset ute i Glomma ble hetende Mølla så lenge det var til. En tragisk hendelse skjedde, da 5 smågutter som hadde lagt ut i båt fra Tråstadlandet, ble tatt av strømmen og omkom idet de ble ført under det store vannhjulet, som var hele 8 meter i diameter og veide 17 tonn. Tidlig på 1970-tallet ble huset tatt

av en flom, etter å ha stått ubrukt de siste årene. Høvleriet og trelastforretningen brant ned til grunnen i 1976. Glommas vannstand blir ofte målt på ruinene av mølla.

Verneverdi

De gjenværende ruinene etter Mølla er et viktig ledd i fortellinga om Kongsvinger som industriby og er regulert til bevaring.

Utfordringer

Glommas vassføring og is sliter på møllerruinene. Det er viktig at tilstanden for ruinene undersøkes jevnlig. Ruinene etter mølla er regulert til bevaring. Det bør utarbeides en vedlikeholdsplan for ruinene.

Kongsvinger mølle under flommen i 1934. Fotograf ukjent.

Mølla ved Nylend, Sør-Odal

Ved Nylend fins rester etter den mølla som hørte til Nedre Nordset. Møllebygningen ble revet og flyttet til Sander og bygd om til forsamlingslokale. Under 2. verdenskrig ble det oppført et lite hus i bindingsverk, kledd med låvepanel ikke langt fra den gamle mølla. Bygningen ble oppført av Georg Nylend og Hans Gullikstad som oppførte ei mølle for å kunne tjuvmale korn under krigen. Det ble lagd en dam ca.20-25 m ovanfor mølla. Terrenget er bratt, noe som ga god fart på vatnet som drev mølla. Gullikstad ordnet med møllesteiner og det var han sammen med Nyland som var møllerne. Her malte de korn seine kvelder og på nattetid under krigen. Det var viktig å kunne lure unna noen sekker korn. Under krigen måtte avlinga veies og meldes inn til okkupasjonsmaktene.

Verneverdi

Den vesle mølla har stor kulturhistorisk verdi ut fra autentisitet og miljøverdi. Mølla er et viktig teknisk industrielt kulturminne som de andre møllene i området, men også som et tidsdokument fra 2. verdenskrig med rasjonering og mangel på mat.

Utfordring

Bygningen trues av vegetasjon og den bør sikres slik at den fortsatt kan være et viktig kulturminne. Vegetasjonen rundt bygningen bør fjernes og eierne bør få hjelp med å søke midler til istandsetting. Bygningen reguleres til hensynssone bevaring.

Holmen mølle, Kongsvinger

Den eksisterende mølla (Holmen mølle) ble oppført på 1700- tallet, på et kvernsted hvor det har vært kvern i flere hundre år før Holmen mølle ble reist. Mølla ble drevet av vasskraft helt til like etter andre verdenskrig, da ble det installert elektrisk motor med tjuefem hestekrefter. Anker-familien var

Holmen mølle. Foto: Hans Johnsson.

eierfamilie på 1760-tallet, og da ble det oppført nytt både sagbruk og møllebruk ved Holmen med fast ansatte. I 1825, etter at Det Ankerske fideikommiss gikk konkurs i 1923, overtok Hans Jacob Gran sammen med Gunnar Larsmoen. I årene 1855 til 1866 ble både sag og mølle ombygd på nytt. I 1881 leide Carelius Larsmoen denne mølla. Han ombygde den til den konstruksjonen som den har i dag. I 1891 kjøpte Ole Thomassen mølla og sagbruket, og siden har den vært i eie av hans etterkommere. Under 2. verdenskrig var det mange som fikk matkorn fra mølla. I krigstiden måtte alt matkorn leveres til myndighetene. Men det var mange uten tilstrekkelig mat på Austmarka under krigen, og Adolf Møller malte illegalt for å hjelpe dem. Mølla lå sentralt i bygda og tyskerne kom ofte på inspeksjon, og blant innbyggerne fantes det farlige angivere. Adolf Møller bygde derfor et lite lager nede i kjelleren, den ble bygget inntil ytterveggen, så folk trodde at det var ytterveggen de så når de var der nede. Dette kornlageret ble aldri oppdaget av tyskerne. Adolf Møller sto for drifta fram til 1985. Dette året var det siste året det ble malt korn her.

Verneverdi

Mølla er sammen med andre typer av teknisk industrielle kulturminne tilknyttet vassdragsutnyttelse. Av alle de møllene og sagene som fans i distriktet, er det ikke mange igjen, slik at Mølla har en verneverdi ut fra sjeldenhet, autentisitet, miljøverdi, representativitet og god fysisk tilstand. Bygningsmiljøet er også et viktig kulturminne fra 2.verdenskrig. Mølla eies av Austmarka historielag som har virksomhet her om sommeren. Holmen mølle er regulert til bevaring.

Utfordringer

Mølla bør tilrettelegges for formidling av dets industri- og kulturhistoriske verdier i samarbeid med fylkeskommunen, historielag og Anno Museum.

Nordset sag, Sør-Odal

Nordsetsaga ble etablert mot slutten av 1700-tallet. Fram til 1951 var saga drevet med vasshjul. Det som gjorde at man gikk over fra vasskraft til strøm var at deler av vassrenna falt ned. Det var ei stor investering som krevde lange overveielser av eier Kristian Gjerstadberget. Saga drev både med handelsskurd, dvs. tømmer som skulle skjæres og selges videre og med bygdeskurd. Handelsskurd var det første man begynte med. Plankene ble lagd i store stabler med tak over slik at de skulle tørke. For bestemmelse av verdi/sortering av kvalitet var det offentlig oppnevnte skurdlastmålere som møtte opp. Disse sorterte lengde, tykkelse, kvalitet og samlet materialene i store kompakte hauger. Oppkjøpere av materialene vurderte dem.

Fra 1500-tallet og utover utviklet bøndene i Norge et flersidig næringsliv med blant annet sagbruk og møllevirksomhet. Bøndene drev hundrevis av sager. Sager i vårt distrikt er første gangen nevnt i 1616. Myndighetene gjorde alt for å stoppe bøndene i å drive sager og på Os tingstue ble Kongens bestemmelse lest opp. Et av resultatet av dette ble at to sager ble avdømt og avskaffet. Denne ene av disse sagene var ei sag på Slåstad. Den saga hadde den ene enden av damstokken på Nordset grunn men sjølve saga og den andre enden på damstokken lå på Slåstad. Grunnen til Kongens forbud i 1616 var at han ville samle sagbruk og trelasthandel hos byborgerne. Kongen var redd for at skogene skulle bli uthogd. Forbudet for saga på Slåstad ble opphevet et par år etterpå.

Interiøret, Nordset sag. Foto: Knut Ola Storbråten.

Verneverdi

Nordsetsaga representerer en viktig type industri som det en gang i tida var mange av. Saga representerer også en lang kontinuitet på stedet.

Utfordringer

Kunnskapen om alle sagene som en gang fans i distriktet er mangelfull.

Nordsetsaga reguleres til hensynssone bevaring. Et

samarbeidsprosjekt bør initieres for å samle inn og dokumentere sagene i distriktet i samarbeid med Anno museum og historielagene i kommunene.

Et vanlig syn ved Nordset da saga var i drift. Fotograf ukjent.

Slåstadmølla, Sør-Odal

Slåstad kvernbruk er nevnt første gang i 1661, men det var trolig kvern her før den tid. Kvernbygningen som er her i dag, ble oppført før 1800 og tilhørte de 4 Slåstadgardene til 1900.

Slåstad mølle. Foto: Knut Ola Storbråten.

Mølleren bodde i kvernstua, rett ovafor mølla. Denne bygningen stod til fram til på 1930-tallet. Mølla på Slåstad var viktig for et stort omland. Mange var avhengige av mølla for å få malt kornet sitt. Det var ei ventestue i mølla, kvennkammerset, der man satt og pratet mens man ventet på sin tur til å få malt kornet, men det var alltid en egen møller som hadde drifta. Det viktigste for drifta av mølla var å få samlet opp nok vann i dammen i Dølisjøen. Vannet ble styrt fram i ei renne fra ådammen ca. 70 meter fra vasshjulet. Denne dammen lå rett bak huset på Møllerud. Mølla, slik den står i dag, er i tre fulle etasjer, hvorav de to første er oppført i en laftet tømmerkonstruksjon. Den øverste etasjen som er oppført i bindingsverk, ble påbygd i 1885. I forbindelse med krigen ble mølla stengt etter anmeldelser av ulovlig maling av korn. Mølla kom aldri i drift igjen, for etter krigen hadde vassrenna delvis falt ned. Den hadde stått tørr siden 1942 og hadde råtnet opp. Til miljøet i dag hører foruten mølla også bruer. Kvennhjulet er borte men fundamentene er fortsatt der. Kverna har gjennomgått restaurering.

Verneverdi

Slåstad mølle er ei mølle med lang kontinuitet og historikk. Bygningen er vel bevart, selv om vassrenne og kvennhjulet mangler.

Utfordringer

Det er en stor bygning som er krevende hva gjelder vedlikehold. For forståelse av stedet er det viktig at det bedrives formidlingsvirksomhet av stedet. Bygningsmassen sikres gjennom kommunale planer og byggesaksbehandling. I samarbeid med Anno museum bør det utarbeides et formidlingskonsept av mølla med omgivelser.

Sikåa, Kongsvinger

Bedafors er Finnskogens eldste industrianlegg. Industrianlegget ligger langs Sikåa som renner mellom Varalden og Møkeren. Den industrielle virksomheten startet på 1690-tallet da en dam ble oppført her. Den første oppgangssaga sto klar allerede i 1703. Det var en omfattende virksomhet og kring virksomheten ble det etablert et helt industrisamfunn på stedet. I 1849 ble det i tillegg til oppgangssaga oppført et spikerverk. På 1870-tallet ble den industrielle virksomheten lagt ned. Da kom de flyttbare lokomobilene med dampmaskiner, og sagene kunne forlegges på mer tilgjengelige steder enn ved fossefall. Av den omfattende virksomheten som en gang fans i området er det i dag bare grunnmurer og rester etter bygninger. En av bygningene ble flyttet til Bygningsgutua på Austmarka etter nedleggelsen.

Verneverdi

Sikåa med Bedafors er et industristed med lang kontinuitet. Restene etter virksomheten representerer høye verdier over lang tid. I kommuneplanens arealdel er det lagt hensynssone for Sikåa området.

Utfordringer

Området er lagt til rette for besøkende med skilting. Det er en utfordring å sikre ruinene og å holde deler av landskapet åpent på grunn av gjengroing. Det bør utvikles et samarbeid med Statskog og Austmarka historielag for skjøtsel og bevaring av området.

Fløtningsminner

Tømmerhandteringa har i lang tid vært kjent. Vi har mange kulturminner i skogene som er knyttet til denne industrielle virksomheta. Det ble fløtet tømmer i Glomma helt fram til 1985. Tidlig på 1990-tallet ble det gjennomført et prosjekt for registrering av gamle fløtningsinnretninger i Hedmark. Prosjektet ble gjennomført som et samarbeidsprosjekt mellom Hedmark fylkeskommune og Statsforvalteren i Innlandets miljøvernavdeling. Ca. 1100 kulturminner og fløtningsminner ble registrert og det ble utarbeidet en handlingsplan for restaurering av ei rekke anlegg.

De viktigste kulturminnene knyttet til fløting er; dammer som skådammer (skjermer), tømmerkistedammer, nåledammer, lukedammer, settdammer og reguleringsdammer, golvringer, kanaler, faste lenseinnretninger, tømmerrenner, bygninger som bla. koier og staller. I vårt område ble det registrert 10 damanlegg i Sør-Odal og 2 i Kongsvinger kommune. Mange av disse kulturminnene har høye verneverdier og er viktige å ta vare på. Seteråa fløtningsanlegg i Sør-Odal og Møkeren i Kongsvinger er eksempler på slike anlegg.

Straks utenfor Skarnes har vi et fløtningsanlegg som har høye verneverdier. Det er ei brakke med uthus som ligger like ved Glomma ved Os, godt synlig fra veien. Dette anlegget som er svært autentisk, har høye kulturhistoriske verdier.

Fløterkoie med uthus ved Os, Sør-Odal. Foto: Hans Johnsson.

Verneverdier

Fløtningsanleggene i både Kongsvinger og Sør-Odal er viktige kulturminner som er knyttet til tømmerhandteringa. Flere av fløtningsinnretningene har høye kulturhistoriske verdier knyttet

til tekniske konstruksjoner og pedagogisk betydning. Det fins også flere anlegg der anleggene er komplette, med både damanlegg og bygninger på land.

Utfordringer

Det er store utfordringer med tanke på tilstand og vedlikehold av anleggene. Mange av anleggene er ikke skiltet og det savnes informasjon. Registreringene som ble gjennomført på 1990-tallet, er ikke digitalisert. Det bør undersøkes om det er mulig å få lagt inn disse i Riksantikvarens database for kulturminner, Askeladden. I samarbeid med grunneier, historielag og Anno museum bør et utvalg av fløtningsinnretningene skiltes og sikres.

Lier kraftstasjon, Kongsvinger

Kraftstasjonen ved Lier sto ferdig i 1904. Her var det først ei rørgate som gikk fra Gammeldammen. Etter at nydammen ble satt opp ble det to rørgater til kraftstasjonen.

Verneverdi

Lier kraftstasjon var blant de første kraftverkene som leverte strøm til Kongsvinger. Kraftstasjonen har lang kontinuitet og viser kraftstasjonenes betydning som en viktig moderniseringsfaktor for samfunnet.

Kraftstasjonen har verneverdi ut fra autentisitet, miljøverdi, representativitet og god fysisk tilstand

Utfordringer

I et produksjonslokale som en kraftstasjon skjer det alltid forandringer for å forbedre og få en mere rasjonell produksjon. Forandringer vil alltid skje, men på grunn av kraftstasjonens betydning for regionen vil det stilles krav til at det tas hensyn til bygningsmiljøets verneverdi og den framtidige forvaltninga. I kommuneplanens arealdel er det lagt hensynssone for Lier kraftstasjon.

Transformatorstasjoner

Det er mange minner knyttet til kraftproduksjonen i distriktet. I Kongsvinger kommune er det to transformatorstasjoner som det er viktig å løfte fram. Ved Skansgården ved Vingersjøen og sør for Roverud gård står disse monumentale bygningene, oppført i murstein og pusset utvendige. Transformatorstasjonen ved Roverud reguleres til hensynssone bevaring, mens den på Skansgården inngår som et viktig element i kulturlandskapet ved Vingersjøen. I tillegg til disse er det også en transformatorstasjon oppført litt senere ved Gylterud.

Spikset gardsteglverk, Sør-Odal

Ved Spikset er det et gardsteglverk. Bygningen som er oppført i naturstein med et laftet overbygg antas å være oppført på 1800-tallet. Teglverket er det eneste gjenværende av alle teglverk som har vært i drift i området. Det er den leirholdige jorden som ga opphav til denne virksomheten. Tidligere var det teglverk på blant annet Odals verk og på Galterud. På Odals verk ble det lagd både takstein og murstein. Bygningen som er i god stand, eies og forvaltes av Odalstunet.

Spikset gardsteglverk. Foto: Hans Johnsson.

Verneverdi

Bygningen har stor verneverdi knyttet til den eneste bygningen som er igjen av denne typen virksomhet i bygda og ut fra sjeldenhet, autenticitet, miljøverdi, symbolverdi, representativitet, og god fysisk tilstand

Utfordringer

Odalstunet har et formidlingsopplegg, men per i dag er det ikke noe skilt som forteller hva dette er for bygning eller hva slags type virksomhet som man har drevet her. Bygningen reguleres til hensynssone bevaring og i samarbeid med Odalstunet legges området til rette for formidlingstiltak

Torvstrøfabrikker

Ullern torvstrøfabrikk, Sør-Odal

Torv var tidligere brukt til strø i mange fjøs, men også til å fyre med. I eldre tider var det flere torvbedrifter i området, men det er bare et fåtall igjen. Produksjonen av torvstrø er fortsatt i gang i området under Nittedal Torvstrøfabrikk. Ullern Torvstrøfabrikk startet i 1939 og produksjonen var i gang fram til 1970-tallet. Fabrikkløkalet ligger helt inntil Rv 2. Bygningen er en enkel langstrakt bygning, oppført i bindingsverk, kledd med låvepanel. Taket er tekt med bølgeblekk. Ut mot riksveien er det satt opp reklame for bedriften.

Bygningen sett fra sør. Foto: Hans Johnsson.

Skilte er snart borte. Foto: Hans Johnsson

Verneverdier

Bygningen representerer en viktig del av den industrihistoria i området som har koblinger til landbruket. Bygningen har høye industrihistoriskverdi, men også sosiale verdier da mange mennesker var knyttet til bedriften på en eller annen måte. Bygningen har også stor verdi for kulturlandskapet. Den er et viktig landemerke.

Utfordringer

Bygningen er truet av veien og begynnende forfall. Bygningen reguleres til hensynssone bevaring som et viktig teknisk kulturminne og i samarbeid med Anno museum/ Odalstunet legges området til rette for formidlingstiltak.

Vinger torvstrøfabrikk, Kongsvinger

Langs Østre Solørvegen på Rustadmyra ble det i 1906 etablert en torvstrøfabrikk, A/S Vinger Torvstrøfabrik. Bak etableringen sto Per Valentin Winsnes Schøning og Andreas Hauge Ording. Fabrikken produserte torvstrø til husdyrstrø, isolasjonstorv til husbygging, jernbanematter mot telehiv og torv til fyringsanlegg. Jernbanemattene var et viktig produkt for fabrikken. Disse mattene ble brukt av NSB for å løse telehivsproblemer. I perioden 1937 til 1965 produserte Vinger Torv 144 188 matter til NSB. I nyere tid, med tilsetning av kunstgjødsel, var torven basis for ulike typer jordforbedring, huminal, til hagebruk..

I løpet av 90 år ble det totale torvuttaket på Rustadmyra cirka 705 000 m³. I løpet av disse 90 årene hadde man klart å fjerne det øverste laget på om lag 1 m.

En viktig fremgangsfaktor for bedriften var beliggenheten langs Solørbanen. Det ble anlagt et sidespor fram til fabrikkbygningen, som bestod av låve til torven, og magasin for torvballer. Maskineriet var drevet med damp. Bedriften hadde i sommertiden mellom 20–30 arbeidere, og var derfor en betydelig arbeidsplass i distriktet, spesielt under de harde 1930-årene. Det ble lagt ut skinneganger over Rustadmyra med samlet lengde på ca. 3500 meter, og i tillegg noen hundre meter flyttbare spor, i alt 40 tonn jern. Torven ble stukket en gang per år, når teigen var ryddet. Torvstykker ble lagt utover teigen eller i ranker 3–4 i høyden. Når vårsolen hadde laget en tørr skorpe på torvstykkene, ble de snudd. Etter videre tørk ble torven hesjet, kuvet eller båret i småhus.

Fram til 1915 var det 60 timers arbeidsuke. Gode torvstikkere kunne klare 2 til 3 m³ torv per time, men forholdene var ofte svært variable. Driften av Vinger Torvstrøfabrikk opphørte i slutten av 1990-årene, da virksomheten ble bortforpaktet til A/S Nittedal Torvindustri. Den søndre delen Rustadmyra er i dag opparbeidet til travbane.

Verneverdier

Torvstrøfabrikken er et unikt industrimiljø med en intakt produksjonslinje. Miljøet har høye industrihistoriskverdi, men også sosiale verdier da mange mennesker var knyttet til bedriften på en eller annen måte.

Utfordringer

Bygningsmassen sikres gjennom kommunale planer og byggesaksbehandling og i samarbeid med Anno museum/ Kongsvinger museum legges området til rette for formidlingstiltak.

Meieri, Slåstad, Sør-Odal

Gården Nedre Nordseth på Slåstad er en gård med gamle aner. Nordseth ble etablert mellom 800-1050 og er derfor den eldste i bygda. Bygningsmiljøet på gården gjenspeiler også dette. På denne gården ble det på 1800-tallet etablert et meieri i en av de mange tømmerbygningene. Bygningen står fortsatt og er en viktig del av bygningsmiljøet på gården. Meierivirksomheten var en viktig forutsetning for utviklinga av landbruket. Meierivirksomheten ble lagt ned en gang på 1900-tallet. Etter ei tid med forfall fikk gården i 1994 nye eiere som har restaurert gården slik den står i dag, med mange gamle bygninger bevart.

Verneverdi

Den gamle meieribygningen er viktig for forståelsen av den tidlige industrialiseringa med koblinger til landbruket. Både historia om meierivirksomheta og sjølve bygningen er viktig å ta vare på. Bygningen er utypisk som meieri da den er oppført i en laftet tømmerkonstruksjon. Bygningsmiljøet på gården har høye kulturhistoriske verdier på

Utfordringer

Bygningen og virksomheten er lite kjent.

Bygningsmassen sikres gjennom kommunale planer og byggesaksbehandling.

Det gamle meieriet på Nedre Nordseth, Slåstad, Sør-Odal. Foto: Hans Johnsson.

Kornsiloene på Kongsvinger og Skarnes

Silobygningene i Skarnes og Kongsvinger er viktige landemerker i landskapet. Silobygningene ble bygd på 1960-tallet og har etter hvert stadig blitt utvidet og forandret alt ettersom virksomheten har krevd det. Kornproduksjonen økte kraftig etter at staten la om landbrukspolitikken på 1970-tallet. Fjøsdrifta skulle ikke prioriteres i denne delen av landet. Silobygningene er oppført i betong og på begge stedene bedrives det utsalg av forskjellige varer. Særlig på høsten er det mye aktivitet ved siloene når bønder leverer kornet sitt.

Verneverdi

Bygningene er viktige bygninger i bymiljøet i både Kongsvinger og Skarnes som silhuetter.

Bygningene er også en viktig del av landbrukshistoria og som et svar på landbrukspolitikken de siste ca. 40 årene.

Utfordringer

Siloene er ikke truet som bygninger, men virksomheten kan endres over tid, noe som vil påvirke sjølve bygningsmassen. I arbeidet med å synliggjøre områdets kulturhistorie bør kornsiloene inngå som viktige element.

Kornsiloen på Skarnes. Foto: Hans Johnsson.

Kornsiloen på Kongsvinger. Foto: Hans Johnsson.

Spinneriet på Skarnes, Sør-Odal

Mellom bruene på Skarnes, på vestsida av elva ligger det en stor bygning. Denne bygningen er det gamle ullspinneriet, en bygning oppført i to og en halv etasje med et senere tilbygg mot riksveien. Bygningen er oppført på slutten av 1800-tallet og her ble det drevet spinnerivirksomhet med ull som råvare.

Virksomheten ble lagt ned en gang mot slutten av 1900-tallet. På 1960-tallet ble bygningen påbygd mot riksveien for å huse en møbelforretning som skulle inn. Butikken ble lagt ned på 2000-tallet og lokalet ble ombygd til et treningsstudio.

Verneverdi

Ullspinneriet er en av de få gjenværende bygningene som er knyttet til tidlig industriell produksjon. Bygningen har blitt utbygd mot riksveien, men bygningsdelene er tydelig avlesbare. Den gamle delen har mye av sitt opprinnelige preg. Det er mange som var tilknyttet bygningen og som har jobbet i de gamle lokalene.

Utfordringer

Bygningsmassen sikres gjennom kommunale planer og byggesaksbehandling.

Det gamle spinneriet, fasade mot elva. Foto: Hans

22. Tettsteder

Kongsvinger

I 1658 begynte arbeidene med å befeste Vingersberget. En militær bebyggelse, Leiret etableres for å huse folk som på en eller annen måte var knyttet til festningen. Beliggenheten for festningen var strategisk. Festningen ligger som et sentralt sperrefort, der den gamle innmarsjlinja fra Sverige krysser Solørveien og Glomma. I mer enn 100 år var Leiret utelukket koblet til den militære virksomheta på festningen, men i 1753 kom rettigheter for å bedrive handel i Leiren. Veiene og jernbanen har i ettertid styrket byens beliggenhet. Kongsvinger er festningens navn og da Leiret fikk byrettigheter i 1854, ble byen oppkalt etter festningen. På 1800-tallet vokser byen og mange viktige institusjoner som skole og sykehus der dagens lys. Under samme tid var Kongsvinger et viktig kraftsentrum under den nasjonale kamp for likestilling og kvinners rettigheter og byen oppfattes som et kulturelt sentrum i Norge. Jernbanens framvekst betydde mye for befolkningsveksten og i perioden fra 1855 til 1865 ble innbyggertallet i Kongsvinger fordoblet. Stasjonens etablering på andre siden av Glomma fikk byen å vokse sør for elva. En ny bydel så dagens lys.

Detalj fra reguleringskartet fra 1854 her med bebyggelsen i Leiret. I tillegg til det planlagte gatenettet finne også inntegnet skog og myr i terrenget ned mot Glomma. I følge lovvedtaket skulle Kongsvinger bli by når kart med grensene ble godkjent.

Bygrense og grensesteiner

Langs den gamle grensa mellom Kongsvinger by og Vinger var det utsatt 56 steiner for å markere grensa. Steinene står i mange tilfeller på privat grunn og per i dag blir det bevart bare på grunn av grunneiers gode vilje. Mange av disse steinene er fortsatt igjen men noen har blitt fjernet og noen ligger under jorda.

Verneverdi

Grensesteinene er viktige for forståelsen av utviklinga av byen og har en verneverdi utfra symbolverdi, sjeldenhet og autentisitet for byutviklingen.

Utfordringer

Kjennskapen og kunnskapen om disse steinene er mangelfull og må styrkes. Det foreligger ikke noe formelt vern for steinene per i dag. Grensteinene registreres og legges inn i Askeladden. Steinene bør reguleres til hensynssone bevaring.

Grensestein langs strandpromenaden ved gamle bybrua fra 1949. Foto: Stig Fonås

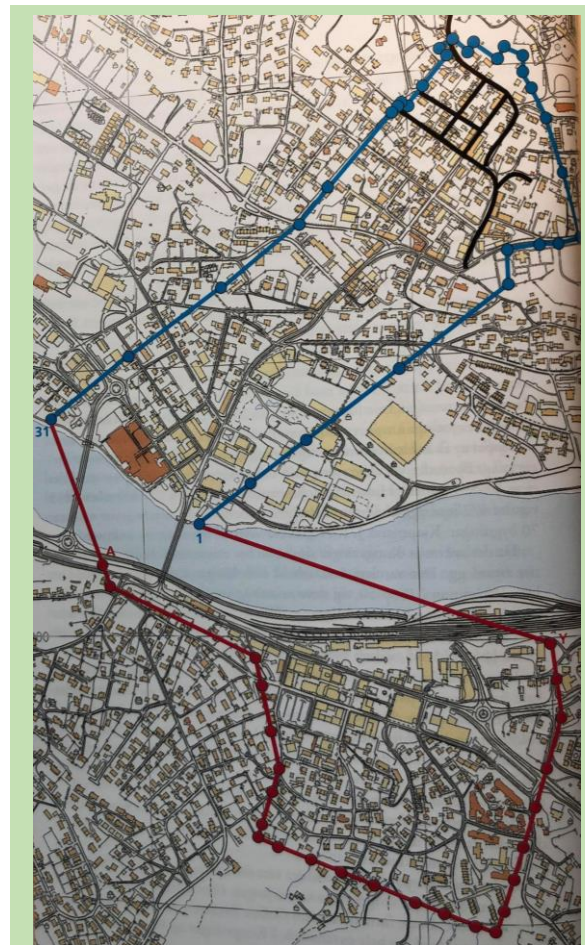
Samme grensesteinen. Foto: Stig Fonås

Øvrebyen

Øvrebyen i Kongsvinger ligger i tilknytning til Kongsvinger festning, mellom festningen og den nyere delen av Kongsvinger sentrum.

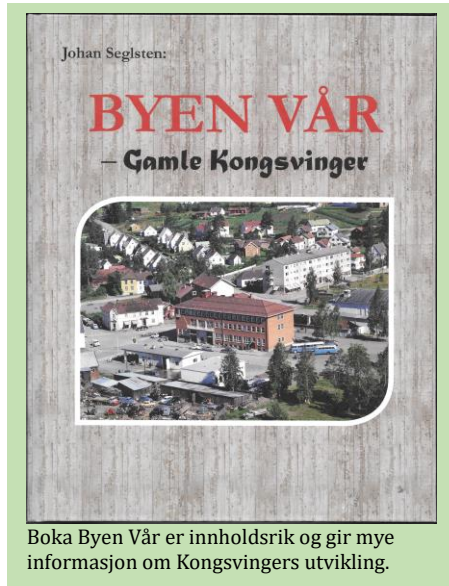
Bebyggelsen under festningen vokste fram på samme tid som festningen på slutten av 1600-tallet. Kongsvinger leir, "Leiren" (senere Øvrebyen) oppsto samtidig som de eldste bygningene på festningen ble oppført i 1682. Den første bebyggelsen besto av små anleggshytter og soldatboliger. Utbygginga skjedde i tråd med datidens planleggingsprinsipper med langgater og tverrgater, men også med hensyn som gjorde det mulig å skyte angripere.

I 1697 ble Vinger kirkested flyttet fra prestegården på Hov til sin nåværende plass. Kirka og Kirketorget med ekserplassen styrket bystrukturen knyttet til festningsanlegget. I første halvdel av 1800-tallet ble det meste av den eldre bebyggelsen revet og erstattet med større og mer tidsmessige boliger og uthus.

Bildet viser bygrensa med grensesteiner for Kongsvinger (blå og røde avgrensninga). Den blå linja viser bygrensa med grensesteiner (1-31) i 1854. Den røde linja viser bygrensa

Bebyggelsen består hovedsakelig av trehusbebyggelse fra 1700-tallet til 1800-tallet. Her finner vi flere gårdsanlegg med våningshus og gårdshus, hvorav flere er fredet. I 1975 ble bydelen regulert til Norges første antikvariske område. Det er mange interessante bygninger og miljøer i Øvrebyen. Rolighed (dagens Kvinnemuseum) er en av de mange. Denne sveitserstilsbygning, som ble oppført i 1857 har gjennomgått mange ulike faser, alt fra herskaplig bolig til legekontor,

prestebolig til snekkerfabrikk og rivningstruet rønne. Under krigen brukte tyskerne bygningen til forlegning. I Grønnerudgården, et kort stykke sør for Rolighed lå det første garnisonslasarettet. Dette ble etablert her etter at staten hadde kjøpt eiendommen i 1812.

Garnisonslasarett var det fram til 1856. I Øvrebyen lå også det første fylkessykehuset.

En stor mengde uthus som var knyttet til ulike virksomheter og et omfattende dyrehold, preger fortsatt byen og er viktig for forståelsen av Øvrebyen. De fleste bolighusene er tatt vare på og med en stor grad av opprinnelig detaljering. En del uthus blir i mindre grad tatt vare på. Her har vi også flere fredete anlegg.

Ei rekke kjente personer, som Jonas og Thomasine Lie, Dagny Juell og Erik Werenskiold, har hatt tilknytning til Øvrebyen og festningen gjennom oppvekst, tilflytting eller i forbindelse med yrkesutøvelse.

Etter 1840

Etter Napoleons krigens avslutning og Norges kamp for selvstendighet i 1814, mistet Kongsvinger noe av sin militærstrategiske betydning. Dette førte til økonomisk nedgang fram til cirka 1840. Men handelen vokste likevel gradvis. I 1842 søkte Kongsvinger derfor om å få tilkjent formell status som by og kjøpstad. Søknaden ble fremmet av Kongsvingers daværende postmester Ole Tommelstad i samarbeid med festningskommandant Wilhelm Sissener.

Festningskommandanten Sissener som opprinnelig het Guillaume (fransk for Wilhelm) Sissener var født i Brussel i 1779 og hadde vært soldat på Napoleons side i 1799, men rømte til Danmark og så til Norge. Wilhelm

Sissener hadde derfor viktige vennskap med maktpersoner i datidens Sverige/Norge, blant annet med kong Carl Johan, ettersom jo kongen også hadde vært en av Napoleons franske soldater under navnet Jean Baptiste Bernadotte. Wilhelm Sissener og Carl Johan var nære venner og når kongen var på statsbesøk i Kristiania, var Sissener til stede. Festningskommandant

Sissener var også venn av

Henrik Wergeland som han kjente fra sin tid i Eidsvoll før Sissener kom til Kongsvinger i 1837

Grønnegården. Foto: Hans Johnsson

som oberst og senere kommandant. Likevel fikk Kongsvinger i 1842 i første omgang avslag på søknaden om bystatus.

I 1852 søkte Kongsvinger på nytt om bystatus. Ti år etter kong Carl Johans død i 1844, godkjente kong Oscar (Oscar den første) i 1854 at Kongsvinger skulle få formell status som by og kjøpstad. Dette ga byen et oppsving både økonomisk og kulturelt. Kjøpstaden Kongsvinger omfattet ifølge en kongelig resolusjon bare et lite areal ovenfor Løkkegata. Byen var avgrenset av Hedmarkens første regionale avis

Hedemarkens Amtstidende ble grunnlagt på Kongsvinger noen få år før, i 1846. I 1856 ble det bygd bru over Glomma, noe som forbedret kommunikasjonene radikalt. I 1861 ble Storgata forlenget og nye tomter ble regulert og bebygd langs Storgata. I 1876 ble bygrensa utvidet og området rundt Kongsvinger stasjon ble innlemmet i byen.

Øvrebyen i nyere tid

1975 initierte Europarådet det europeiske bygningsvernsåret. I Norge tok Riksantikvaren nye grep og utarbeidet en plan for bevaring av Øvrebyen. Riksantikvaren i samarbeid med Kongsvinger kommune utarbeidet derfor en reguleringsplan som hadde som hensikt å sikre den verdifulle bebyggelsen. Norges første område regulert til bevaring hadde sett dagens lys. I tiden etter 1975 har det blitt utarbeidet byggeskikkveiledere for området. Denne skal gjøre det lettere for eierne til bygningsmassen å ta vare og utvikle bygningsmassen i tråd med vernekriteriene. Det har også blitt utarbeidet fargeplaner og brannsikringsplaner for området.

Verneverdi

Øvrebyen med Kongsvinger festning er et nasjonalt viktig kulturminne. Den er fortsatt sterkt preget av de omfattende byggearbeidene som foregikk i første halvdel av 1800-tallet da den eldre bebyggelsen, med for det meste små bolighus ble erstattet av større og til dels svært store boliger i 2 etasjer. Øvrebyen var det første bymiljøet Riksantikvaren gikk inn for å bevare etter Plan- og bygningslovens § 25.6 om spesialområde bevaring, men planen, som først ble stadfestet i 1975, ble ikke den første bevaringsplanen etter den nye paragrafen.

Utfordringer

Vi ser at uthusene som er svært viktige for Øvrebyen som formidler av de kultur-historiske verdiene er svært truet. Det skjer stadig ei fortetting i Øvrebyen. Det er svært viktig at denne underordner seg eksisterende bygningsmasse. Bestemmelsene for Øvrebyen justeres slik at de kulturhistoriske verdiene sikres. Bygningsmassen sikres gjennom kommunale planer og byggesaksbehandling.

NB!-registrert

NB!-registeret er en database over byer og tettsteder i Norge med kulturmiljøer som har nasjonal interesse. Registeret omfatter 75 byer der sporene etter 1000 års byhistorie er kartfestet. De historiske byene og tettstedene opplever nå et omfattende utviklingspress som følge av den sterke urbaniseringen som preger dagens samfunnsutvikling. NB!-registeret angir områder hvor det må vises særlige hensyn i forbindelse med videre forvaltning og utvikling. Det innebærer ikke formelt vern at et kulturmiljø er med i NB!-registeret, men det gir et grunnlag for angivelse av nye hensynssoner iht. plan- og bygningsloven. Områdene kan også gi grunnlag for innsigelse ved nye arealplaner. Det kan heller ikke utelukkes at noen NB!-områder bør fredes eller at det finnes objekter i disse som på sikt kan vise seg å måtte sikres etter kulturminneloven. I Kongsvinger inngår Øvrebyen i NB!-registrert og omfatter i stort sett det område som er regulert til hensynssone bevaring.

Festningsgata sett fra Aamodtgården. Foto: Hans Johnsson

En av de mange uthusene i Øvrebyen, viktige kulturminner. Foto: Hans Johnsson.

Jernbanen kommer, jernbanebyen etableres og kulturell oppblomstring

I perioden fra 1855 til 1865 ble innbyggertallet i Kongsvinger fordoblet. I 1862 kom jernbanen til Kongsvinger. Dette var den andre jernbanelinjen i Norge. Kongsvingerbanen var første toglinje som ble drevet av de nyopprettede statsbanene (selskapet som senere ble kalt NSB). Kongsvinger var her et viktig knutepunkt fordi det lå langs reiseruten mellom Stockholm og Kristiania. Jernbanebygninger langs Kongsvingerbanen ble tegnet av arkitekter som Heinrich Ernst Schirmer, Wilhelm von Hanno, men særlig av byggmester og arkitekt Günther Schüssler som tegnet Kongsvinger stasjon og en rekke privatboliger i Kongsvinger, deriblant villaen Rolighed i Øvrebyen hvor Dagny Juel vokste opp (i dag ligger Kvinnemuseet her). Frederik Daniel Werenskiold var på 1850-tallet kommandant på festningen og hans berømte sønn, maleren Erik Werenskiold ble født i Eidskog i 1855 men vokste opp i Kongsvinger.

På midten av 1800-tallet ble også andre kjente personer som pianisten Erika Nissen, og forfatterkonen Thomasine Lie født i Kongsvinger.

De opplevde byens oppgangstider, og i Øvrebyen vanket byens sosietet med rike bønder, handelsmenn og byens embetsmenn og deres koner. Forfatteren og advokaten Jonas Lie flyttet dit og gifte seg med sin kusine Thomasine. Jonas Lie som var en av landets store dikterhøvdinger inviterte flere ganger Bjørnstjerne Bjørnson til Kongsvinger. Fiolinisten Ole Bull holdt også konserter i byen. Gjennom den skandaleomsuste Dagny Juel fikk også Kristiania-bohemene en viss tilknytning til Kongsvinger på dette stadiet.

Vinger sparebank. Fotograf ukjent.

Stasjonsvirksomheten har etterlatt seg mange spor på sørsida av byen. De er ikke bare de bygningene som har en direkte kobling til virksomheten som stasjonsbygning, perronger, verksteder og lokstall osv. men også de bygningene som indirekte har en kobling som for eksempel hoteller og spisesteder for reisende. Disse bygningene er viktige for forståelsen av området. Disse bygningene er viktige for helheten og forståelsen av området.

Kongsvingers nordside (nord for Glomma) har vært preget av offiserer og handelsborgerskap, mens stasjonssiden av byen (sørsida) har hatt sine jernbanefolk, med sans for organisering og

solidaritet har skapt kooperasjon, Røde kors, baptistkirke og sparebank. Disse tingene har preget de to delene av byen.

Det gamle rådhuset i Vinger ble etter sammenslåingen mellom Kongsvinger og Vinger, hotell Vinger. Fotograf ukjent.

Verneverdi

Bydelen har mange viktige og arkitektonisk viktige bygninger. Disse bygningene bidrar til å fortelle bydelens framvekst også med tanke på organisering og solidaritet. I kommuneplanens arealdel er det lagt hensynssone for Glommengata 15 Sparebankbygget (Sparebank 1 Østlandet).

Utfordringer

I videreutviklinga av stasjonssida er det viktig å ha et bevisst forhold til bydelens særpreg som også skiller denne fra Øvrebyen og Midtbyen.

Flere bygninger i området har høy arkitektonisk kvalitet og historisk verdi.

Byen mellom Øvrebyen og Midtbyen

Området mellom Øvrebyen og Midtbyen begynte å bebygges på 1860-tallet. Kongsvinger kretsfengsel med sine mur fasader, og bygningene langs Storgata var blant de første. Disse har en større skala og bygningene er i de fleste fall oppført i mur med pussede fasader. Flere av disse bygningene var også leiegårder. Langs sidegatene som for eksempel Eiler Baanruds gate og området øst for Storgata var skalaen mindre og bygningene tilkom litt senere. Her finner vi fine eksempler på sveitserepokens bebyggelse.

Verneverdi

Bebyggelsen i området har høye arkitektoniske verdier og oppviser høy grad av autenticitet, miljøverdi, variasjon, symbolverdi og representativitet. I kommuneplanens arealdel er det lagt hensynssone på bygningsmiljøet i Eiler Baanruds gate.

Utfordringer

Området ligger sentrumsnært og tomte utnyttelsen er lav, noe som gjør at området trues av foretting og rivning.

Eiler Baanruds gate, bebyggelse som reguleres til hensynssone bevaring. Foto: Hans Johnsson

Viktig sted i likestillingskampen

Kongsvinger ble på 1880-tallet et viktig til kraftsentrum under den nasjonale kamp for like-stilling og kvinners rettigheter. Her bodde og drev Anna Stang pikeskole i Øvrebyen i 17 år. Anna Stang (født 1834) var en av Norges første og fremste kvinnesaksforkjempere. Hun var første kvinnelige leder i Norsk Kvinnesaks-forening og ledet foreningen fra 1885 til 1886. På hennes private pikeskole på Kongsvinger gikk Dagny Juell som barn. Anna Stangs aktive rolle i likestillingskampen var nok knyttet til hennes manns politiske virksomhet. Anna var gift med statsminister Jacob Stang som var Norges statsminister i Stockholm i 1888-1889. Jacob Stang var minister i Jacob Sverdrups regjering i 1884 da kampen mot embetsmannsstaten ble ført, og parlamentarismen ble innført ved at den avgjørende makt skulle ligge i Stortinget («All makt i denne sal»). Ekteparet inntok en radikal rolle i datidens modernisering av det politiske Norge. Anna og Jacob Stang var foreldre til Georg Stang som var forsvarsminister fra 1900 -1903 og ledet den militære opprustingen av Norge før unionsoppløsningen i 1905.

[Dagny Juell](#) (opprinnelig Juell) ble født i 1867 på Kongsvinger. Fra hun var 7 år til hun var 14 år gikk hun på den private skolen til kvinnesakskvinnen Anna Stang.

Dagny Juell ble etterhvert en original og nyskapende forfatter som utga flere skuespill og dikt. I Kristiania var hun pianoelev hos Erika Nissen (som også var fra Kongsvinger). I Kristiania kom hun inn i den radikale bohemkretsen hvor Hans Jæger, Edvard Munch, Vilhelm Krag og Nils Collett Vogt var sentrale aktører.

Da hun flyttet til Berlin i 1892, begynte hun å vanke i kunstnerkafeen «Den sorte gris» («Zum Schwarzen Ferkel») hvor August Strindberg, Edvard Munch, og den polske dikteren Stanislaw Przybyszewski var blant gjestene. Dagny Juell giftet seg i 1893 med Przybyszewski. Dagny Juell ble portrettert i helfigur av Edvard Munch samme år, i 1893. Dagny Juell ble skutt i Tbilisi i Georgia i 1901, bare 34 år gammel.

I perioden 1893–1898 bodde ekteparet Juell og Przybyszewski ofte i Kongsvinger og pendlet mellom denne byen og Berlin. Gjennom ekteparet kom en rekke av Kristiania-bohemens kjente kunstnere på 1890-tallet til Kongsvinger. s Johnsson.

Midtbyen

I og med at grensa for byen ble utvidet i 1876 og som innbefattet sørsida av Glomma og den nylige etablerte jernbanestasjonen ble det også viktig og etter hvert bebygges området mellom Øvrebyen og stasjonsområdet sør for Glomma. På kartmaterialet fra 1700-tallet ser vi enkelte gårder og veifar i området for Midtbyen. Senere ser vi at området langsomt begynner å bebygges, særlig langs Storgata som fører opp i den mot festningen. Men det er først senere delen av 1800-tallet og på begynnelsen av 1900-tallet at området bebygges.

I reguleringa fra 1900-tallet ble tomter utparsellert og et rutenett ble utviklet. Villaer med store hager og uthus ble oppført. Villaene ligger i hovedsak langs veiene med uthusene inne i hagen som for eksempel i Parkvegen, eller som Fjellgata der uthusene utgjør skillet mellom eiendommene.

I de senere årene er flere villaer med uthus blitt revet, men også eldre innslag som bygningen som lå tett inntil Haftungården ble revet.

Verneverdi

De fleste i bygningene i området er ombygd, i større eller mindre grad. Verneverdiene ligger derfor i hovedsak på strukturene mere enn på enkelte bygninger. Mindre tomter med innslag av grøntstrukturer er verdibærende elementer.

Følgende bygg regulert til bevaring

- Brugata 1 Mellandgården
- Brugata 3, Bogergården
- Brugata 9, Walbygården
- Brugata 16, Haugegården
- Brugata 8, Schøyengården
- Westbys sykkelverksted

I kommuneplanens arealdel er det lagt hensyssone på:

- Tommelstadgata 1, Bedehuset: Trebygning fra 1877
- Brugata 20: Trebygning fra 1901.
- Brugata 26: Trebygning fra 1906.
- Parkgata 9-11: Laftet trebygning fra 1911.
- Storgata 13-15, Telegrafan.
- Storgata 10: KOBBL-blokka. Murbygning fra 1947.
- Storgata 2, Gamle bankbygget:

Utfordringer

Midtbyen er under sterkt press. Området er sentralt beliggende i byen og utnyttelsesgraden av tomtene er lav. Dette gjør at det er mange som vil rive eksisterende bebyggelse.

Roverud

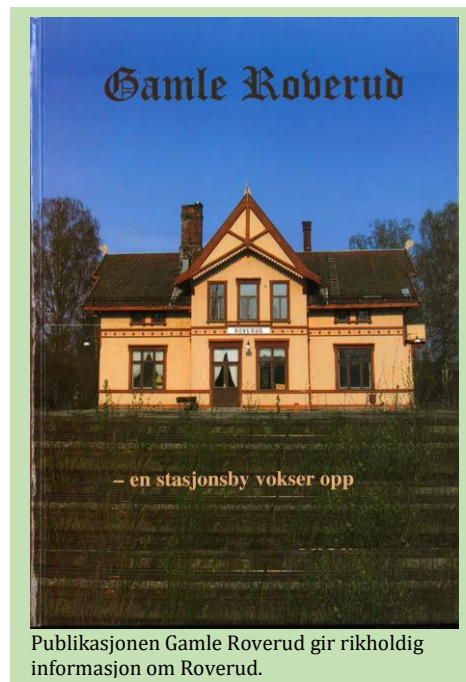
Området ved Roverud har gjennom historia vært av liten betydning, bortsett fra Berger kirke som i middelalderen ble bygd ved gården med samme navn. I 1651 tok Brandval lenger nord over som kirkested for området. Roverud gård som ligger langs med elvekanten er en av de eldste gårdene. I Roverud finner vi mange fine eksempler på utviklinga av byggeskikken. På Roverud gård finner vi et godt eksempel på empire, og på Berger straks utenfor selve tettstedet ligger de to Bergergårdene, hvorav den ene, Berger Østre er tegnet av Shüssler. Langs vei 205 gjennom tettstedet finner vi flere fine eksempler på sveitserstil. Helt i enden av strekningen av vei 205 inne i tettstedet finner vi en bensinstasjon oppført i funksistil.

Oppblomstringa for Roverud kom da det ble bygd ei bru i Kongsvinger 1855 og trafikken mellom Kongsvinger og Elverum begynte å gå på østsida av Glomma, men det var først med jernbanen og etableringa av veiforbindelse til Finnskogen Roverud ble et knutepunkt. Veien til Finnskogen kom blant anna til for å lettere kunne frakte ut tømmer. Veien som gikk til Svullrya over Berg ved Lundersæter ble bygd i 1866–1870, og omtrent tjue år senere sto veien mellom Lundersæter og Øyermoen klar. Etter hvert ble det etablert omlasting av tømmer fra Finnskogen. Dette gjorde at Roverud stasjonen under en lang periode var Norges travleste stasjon Roverud stasjon på Solørbanen var i virksomhet fra 1893, ble takket være veiene inn til Finnskogen en av Norges travleste stasjoner for lasting av tømmer. Anleggsarbeidet på jernbanen hadde i forveien gjort Roverud til et mylder av liv med mange kafeer og hoteller, og slik holdt det seg et stykke ut i det 20. århundre. Det er mye av dette vi fortsatt finner på Roverud.

I forbindelse med at passasjertrafikken på Solørbanen ble lagt ned skjedde ei omdanning av Roverud til bli en slags drabantby til Kongsvinger. Det skjedde på denne tida ei kraftig boligbygging med blant anna etableringa av boligfeltet Roverud Sør.

Trafostasjonen på Roverud. Foto: Hans Johnsson.

Publikasjonen Gamle Roverud gir rikholdig informasjon om Roverud.

Verneverdi

Bebyggelsen på Roverud gjenspeiler den utviklinga som stedet har hatt. Fra et viktig knutepunkt for kommunikasjoner og tømmerhandtering til et industristed med en god del mennesker som pendler inn til Kongsvinger. Bygningene som bidrar til denne fortellinga, er det, svært viktig at blir tatt vare på. I kommuneplanens arealdel er det lagt hensynssone for trafostasjonen.

Utfordringer

Bygningsmiljøet på Roverud er i forandring. Det har skjedd en god del oppussing av bygningsmassen langs riksvegen gjennom sentrum, noe som bidrar til å forbedre miljøet. Det er dog viktig at bygningene og bygningsmiljøet ikke forandrer karakter. Det er viktig at karakteren for Roverud sentrum bevares og utvikles

Skarnes

Skarnes var i eldre tider et viktig knutepunkt for området langs Glomma og videre opp mot Hedemarken. I forbindelse med etableringa av Kongsvingerbanen i 1862 utviklet Skarnes seg til et tettsted med tre hoveddeler; det egentlige Skarnes på neset på østsida av Glomma, Tronbøl sør for Skarnes og Korsmo på vestsida av elva. Tida for etableringa av jernbanestasjonen i 1862 innebar at bygningsmassen ble oppført som tilkommer oppføres i datidas moderne arkitektur, sveitserstilen. Bru over Glomma kom i 1880. Her finner vi fortsatt igjen mange fine sveitserstilsbygninger, hvorav noen er godt bevart.

Etterkrigstida innebar ei modernisering. Flere nye bygninger blir bygd i sentrum og flere gamle sveitervillaer blir revet for å bli erstattet av bygningen med høyere tomteutnyttelse. Flere av de nye bygningene er tidstypiske. De er også i mange tilfeller velbevarte. Bygningsmassen i de sentrumsnære områdene består i hovedsak av villabebyggelse. Disse villaene er viktige for identiteten av Skarnes. Disse er også i høy grad truet. I ei tid med alt mere pendling bla. inn til

Oslo, blir det et større press på omkringliggende tettsteder, der også boligprisene ikke er like høye som i hovedstaden.

Etableringa av to kjøpesenter i sentrum har medført at handelen i sentrum har blitt mere konsentrert. Etableringa av disse har forandret handelen, slik at det er mange tomme butikklokaler langs Øygardsvegen (vei175). Handelen er flyttet inn til de to kjøpesentrene.

Trekanten, Norges minste kulturhus

Trekanten er en liten bygning i Skarnes sentrum. Den trekantede utforminga på bygningen har trolig sammenheng med tilpasning til veinettet slik vi ser det i dag. Det eneste som ikke følger tomten er at det ble bygd en vegg mot den spisse enden mot jernbanen, og der fikk man plass til et vindu. Trekanten er egentlig en femkantet bygning, en pentagon, så navnet Trekanten har trolig sammenheng med tomten. Det er ikke funnet dokumentasjon som tilsier nøyaktig byggeår, men trolig er bygningen oppført ca. 1900. Bygningen er trolig den eldste bygningen som er bevart i Skarnes sentrum.

Skarnes sentrum. Bygningen til venstre er Trekanten. Fotograf ukjent.

Første eier av huset var trolig landhandler Johan H. K. Gleditsch. Han var da eier av eiendommen og det hadde vært landhandel på tomten fra 1878. Den opprinnelige tomten ble oppdelt etter en overenskomst mellom Chr. Tannes og Johan H. K. Gleditsch i 1882 for å få anlagt vei fra den nye brua som ble åpnet 1885. Derfor sto den lille trekantede parsellen ubenyttet. Etter eierskifte i 1910 ble neste eiere Magnus Brustad og Jørgen Borgen. Aksel Agnæss kjøpte eiendommen i 1912 og solgte til Sør-Odal kommune i 1918. Fra ca. 1904 fram til 1920-tallet ble bygningen brukt av urmaker Nils Tobias for utsalg og verksted. I 1924 overtok baker Aksel Aarstad det lille forretningslokalet. Han hadde bakeri på Kampen og bakervarene ble daglig fraktet over til Trekanten. Bakeriutsalget var i drift i flere år etter krigen og flere husker at det var bakeriutsalg til 1954.

Slik så «Trekanten» ut i 1930.

(Foto: Emma Hansen)

Bildet ble tatt av Emma Hansen i 1930.

Etter at baker Aarstad la ned drifta skal Trekanten ha stått tom noen år. I 1961 flyttet urmaker Fulland sin virksomhet inn. Han hadde sitt virke der i 20 år fram til 1981. Så ble huset igjen stående tomt, men det ble lånt ut til foreninger som trengte lokale for loddsalg o.l. I midten av 80-tallet etablerte brukskunstnerne Liv Mæhlum, Mari Lilleberre, Aud Mæhlum og Astrid

Mæhlum Aas-Eng seg i bygget. De pusset opp og satte bygget i stand. I 1989 overtok Karin Harestad lokalet med sin brukskunst. Hun også holdt bygget i hevd med vedlikehold. Hun la ned sin forretning i 2011. Bygningen er nylig restaurert. Restaureringa av Trekanten ble støttet av Coop Øst.

I årene 1928-1929 tok Fellesbanken A/S kommunens eiendom som pant, og det ble avholdt tvangsauksjon. Søndre-Odalens Samvirkelag fikk eiendommen for kr. 57 500 og ble dermed også eier av Trekanten.

På bygningens bakvegg mot stasjonen ble Glåmdalen slått opp daglig til på 1950-60 tallet. Her kunne alle få med seg de lokale nyhetene. Og på en stolpe

Festiviteter. Fotograf ukjent.

like inntil Trekanten hang et lite skap med glassdør, en liten hammer lå under. Ved brann ble glasset knust med hammeren og det ble trykt på alarmknappen. Brannsirena kunne høres over hele Skarnes.

Eiere av Trekanten i 2011 var Coop Romerike. De hadde ikke noen forretningsmessig nytte av Trekanten lenger. Tekket være Gudmund Nabben ble bygningen sikret og restaurert. Nåværende eier er Coop-Øst. I 2012 ble Trekanten åpnet som Norges kanskje minste kulturhus. Plassen utenfor, kalt Samvirkeplassen, var også et sentralt samlingspunkt i tidligere tider.

bygningen ferdigrestaurert. Foto: Hans Johnsson.

Verneverdi

Bygningen har som den eldste bygningen i Skarnes høy verneverdi, ikke bare på grunn av alder men også på grunn av bygningens viktige sosiale funksjon, sjeldenhet, autenticitet og miljøverdi-

Utfordringer

Det er viktig at bygningens kvaliteter videreføres og sikres for framtida. Bygningen sikres gjennom kommunale planer og byggesaksbehandling.

Strandveien, Skarnes

Langs Glomma, øst for sjølve sentrum, ligger ei rekke eldre bygninger som danner et helhetlig bygningsmiljø. Bygningsmassen langs veien består både av gamle gårdsbruk som for eksempel Skarnes gård, men også større villaer der mange er fra første halvdel av 1900-tallet. Skarnes gård er av særlig interesse da gården har gitt navn til tettstedet. Miljøet viser organisk framvekst og har stor variasjon både hva gjelder arkitektur og bygningstyper. Vegetasjon som hekker og trær er viktige for miljøet. Det samme gjelder gamle stakitter og gjerder.

De blå skiltene er viktige for å synliggjøre kulturminnene. Foto: Henriette Eriksen.

Verneverdier

Bygningsmiljøet har stor tids dybde og har stor variasjon. autentisitet, miljøverdi, symbolverdi, representativitet og en god fysisk tilstand

Utfordringer

Området er sårbart for forandringer og området reguleres til hensynssone bevaring. Bygninger og miljøet bør sikres gjennom kommunale planer og byggesaksbehandling

Skarnes gård. Foto: Hans Johnsson.

Kampen, Skarnes

Øst for sentrum ligger et bygningsmiljø med varierte bygninger fra forskjellige tider. De eldste bygningene er fra begynnelsen av 1900-tallet og mange av bygningene er relativt små. Husene står tett og miljøet har en organisk framvekst. Miljøet er sårbart for forandringer, både hva gjelder arkitektur, men også skalaen på bebyggelsen. Vegetasjon som hekker og stakitter er viktige for miljøet.

Verneverdi

Verneverdiene er knyttet til bygningsmiljøets variasjon og tids dybde. Bygninger og miljøet bør sikres gjennom kommunale planer og byggesaksbehandling

Utfordringer

Bygningsmiljøet er sårbart for forandringer. Området bør ut fra dette reguleres til hensynssone bevaring.

Kampen. Foto: Hans Johnsson.

Sander

Langs Glomma, mellom Skarnes og Kongsvinger, ligger Sander. Her vokste et lite samfunn opp i forbindelse med at jernbanen ble etablert og at stedet fikk en jernbanestasjon. I det gamle våningshuset på gården Sander startet eieren landhandleri i 1876 (Årstadbutikken) og skole tilkom. Sander ble et viktig krysspunkt i sin tid. Her har vi også ei gammel stålfagsbru over Glomma som i sin tid erstattet ei ferje. Under 2.verdenskrigen var det trefninger i området. Bebyggelsemiljøet er godt sammenholdt og velbevart

Sander med Årstadbutikken til høyre. Foto: Hans Johnsson.

Stasjonsbygningen ved Sander. Foto: Hans Johnsson.

Verneverdi

Sander er et velbevart lite samfunn med høye verneverdier som er koblet til handel og kommunikasjon. Bygningsmassen har gjennomgått få forandringer over tid.

Utfordringer

Sander jernbanestasjon er fra før fredet men det er viktig å koble stasjonen sammen med det øvrige bygningsmiljøet som også har høye verneverdier. Området nærmest jernbanestasjonen reguleres til hensynssone bevaring.

23. Møteplasser, institusjoner og kommunikasjoner

Prestegårdene

I kirkens omgivelser finner vi ofte prestegårder. En prestegård eller prestegard er et gårdsbruk i tilknytning til et presteembede. Mange av prestegårdene har sin historie tilbake til middelalderen og et benefisert gods. Det benefiserte gods var viktig for å sikre prestene underhold. Prestegårdene har således vært både bosted og inntektskilde for prestene. Det betydde at prestene også hadde ansvar for gårdens drift, som regel gjennom en forpakter. I 1821 ble det benefiserte gods, også kjent som prestebolgodset, lagt til Opplysningsvesenets fond.

Ideen bak etableringen av prestegårder var at den lokale presten kunne skaffe seg nødvendige inntekter fra driften. Inntekten ble ikke minst brukt til den opplysningsvirksomheten som senere utviklet seg til allmueskolevesenet og folkeskolen, forløperen til dagens moderne grunnskole. Gjennom inntektene fra, eller med utgangspunkt i, prestegårdene var Opplysningsvesenets fond også med på å finansiere starten på høyere utdanning i Norge. Universitetet i Oslo mottok tilskudd helt frem til 1960-tallet fra fondet, i tillegg til at mye av universitetet er bygget på tidligere prestegårdsgrunn.

Ordningen med at prestene fikk lønn basert på avkastning fra prestegårdene, varte helt til Prestegårdsloven av 1955 trådte i kraft. Siden har prestene blitt lønnsmottakere, men bortforpaktning av gårdsbrukene var fortsatt det vanlige, samtidig som presten fortsatte å bo i presteboligen. Nå er det få prestegårder som fortsatt er i Opplysningsvesenets fond, Ovf. Siste prestegård ut var Brandval prestegård på Roverud som ble solgt for kort tid siden. I vårt område har vi flere prestegårder. I Sør-Odal finner vi prestegårdene Strøm og Njust og i Kongsvinger finner vi Brandval prestegård, Rolighed og Hov (Hov bofellesskap. Av alle disse prestegårdene er Strøm prestegård fredet. Ingen av disse prestegårdene er i bruk som prestebostad.

Kirkene

Kristendommen ble innført av Olav Haraldson, omkring 1021-1022. Det var med voldsmakt den nye religionen ble innført. Mengder med jordegods ble lagt under Olav Haraldson og halvbroren Harald Hardråde i forbindelse med at motstand mot den nye ordningen ble slått ned.

De eksisterende kirkene som vi finner i bygdene langs Glomma i dag er hovedsakelig fra 1600-tallet. Vi vet at det har vært kirker langt før disse. Kirkestedene har med tida blitt forandret, mye på grunn av at Glomma har skiftet løp. I vårt område har vi flere gamle kirkesteder som Øyset kirkested, Berg kirkested og Furulund i Kongsvinger kommune. Vi vet også at de første kirkene som ble oppført var stavkirker. Reformasjonen bidro til å forandre liturgien og kirkenes utforming og ikke minst kirkesognenes utstrekning og inndeling. Befolkningsveksten medførte at kirkene etterhvert ble for små. De gamle ble revet og erstattet av nye og romsligere.

Strøm prestegård som er fredet. Foto: Hans Johnsson.

Kirker – vernestatus

Automatisk fredete kirker

Alle kirker og byggverk som er oppført før reformasjonen i år 1537 er automatisk fredet i henhold til kulturminneloven (kml) § 4 første ledd bokstav a). Det samme gjelder kirkegårder fra middelalderen i.h.t. kml § 4 første ledd bokstav j). Disse kirkene og kirkegårdene har også en automatisk fredet sikringssone på fem meter i ytterkant av kirkegårdsmuren med hjemmel i kml § 6 første ledd.

Vedtaksfredete kirker

Noen kirker er fredet gjennom eget vedtak (vedtaksfredet) med hjemmel i kml § 15 første ledd. Alle inngrep i disse må omsøkes gjennom dispensasjonsvedtak, og det kan bare gis dispensasjon til mindre vesentlige inngrep etter kml § 15a første ledd.

Listeførte kirker

Ei rekke utvalgte kirker fra 1538 og fram til i dag er erklært verneverdige og oppført på egen liste (listeført). Disse kirkene er underlagt forvaltning etter det såkalte «Kirkerundskrivet» (Rundskriv T3/2000 «Forvaltning av kirke, kirkegård og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø») fra Kirkedepartementet. Endringer av disse kirkene i Kongsvinger og Sør-Odal kommune skal godkjennes av Biskopen i Hamar etter faglig tilråding fra Riksantikvaren, i henhold til Kirkerundskrivets punkt 2.1.

Strøm kirke, Sør-Odal kommune

Strøm kirke. Foto: Hans Johnsson.

Strøm var et naturlig stoppested i eldre tider da ferdselen hovedsakelig foregikk på Glomma. Her ved Strøm er det en foss og man måtte gå i land. Kirkestedet ved Strøm er derfor gammelt. Her har det vært kirke helt fra 1020, da den første kirka, som var viet til Hellige Olav, ble oppført. Denne kirka ble erstattet av mange trekirker på 11-1500-tallet. Dagens kirke er ei korskirke i rød teglstein fra 1857. Kirka har to kirkeklokker, ei fra 1600 og ei fra 1991, støpt av Nauens klokkestøperi. Klokkene har inskripsjonen «Gloria in excelsis deo». Kirkas glassmalerier forestiller henholdsvis de tre vise

menn som tilber Jesus barnet på Marias fang, og Jesu dåp i Jordan. Kirkas inventar er fra 1700-tallet og framover. Strøm prestegård ligger vest for kirka og omfatter flere bygninger; hovedbygningen som er fra 1818, forpakterboligen som er fra 1830-1840, bryggerhus fra 1920, driftsbygning fra 1924, stabbur fra 1791, sommerfjøs og ei smie. Samtlige bygninger er fredet.

Ullern kirke, Sør-Odal kommune

Kirka er oppført i 1868 og er restaurert i 1951. Kirka er ikke den første på samme sted. Det er trolig den 4. eller 5. i rekka av kirker på samme sted. Den første kirka på stedet ble sannsynligvis oppført omkring 1100. Denne kirken ble etterfulgt av ei ny kirke på stedet. Når denne kirka ble

oppført er usikkert, men i 1622 blir den revet og erstattet av ei ny trekirke på samme sted. Og etter litt over er hundre år (i 1728) blir ei ny kirke bygd. Kirka er fredet.

Oppstad kirke, Sør-Odal kommune

Oppstad er et kirkested fra 1200-tallet. Slik som mange andre steder har det vært mange kirker på samme sted. Nåværende kike er fra 1725 som en laftet tømmer korskirke, kledd utvendig med panel. Kirka er oppført i en sparsommelig form av barokk med få vinduer og et slankt spir. Tårnet er fra 1624. Kirkeklokkene ble laga i 1855 av den kjente klokkemakeren Anders Skibakk i Elverum. Altertavla ble utskåret i tre i 1940 av

Oppstad kirke. Foto: Hans

Dagfin Werenskiold. Under restaurasjonsarbeidene i 1875 ble kirken «radikalt forbedra», men i 1930-åra kom både døpefonten i kleberstein og krusifikset uten armer, som begge er fra år 1300 under middelalderen, tilbake fra kirker som sto på stedet tidligere. Fram til svartedauden i 1349 var det en egen prest i Oppstad som bodde på garden Oppstad. Etter pesten opphørte ordningen, men på 1700-tallet fikk bygda residerende kapellan som også fikk drive garden Oppstad.

Fra 1880 ble Nordnust brukt som kapellangard og den ble siden kalt *Prestegarden*. I 1972 ble det bygd prestebolig for kapellanen sørøst for Nordnust. Ved Oppstad kirke fant man i 1965 ei hellegrav med murte vegger i stein med heller. Oppstad kirke er fredet.

Ullern kirke. Foto: Hans Johnsson.

Vinger kirke, Kongsvinger kommune

Den første kirka i Vinger var oppført på Hov (Vinger prestegard) på østsida av Glomma en gang før 1227. Kirka var trolig ei stavkirke og viet til døperen Johannes. På Vinger møttes pilgrimsveien som fulgte Glomma vestfra pilgrimsveien nordover fra Eidskog og Sverige og fortsatte nordover mot Nidaros. Kirkas plassering nede ved Glomma gjorde den utsatt for flom.

Framveksten av en bebyggelse tilknyttet Kongsvinger festning på vestsida av Glomma gjorde at kirka ble liggende på «feil» side av elva. Det var risikabelt å krysse elva når isen var utrygg. Grunnet dette, og de stadige oversvømmelsene, ble det i 1697 igangsatt oppføring av ei ny kirke nedenfor festningen. Grunnsteinen ble nedlagt 4. eller 7. juni av festningskommandant Johan Nicolai Møllerup. Kirka ble vigslet 6. januar 1699 av biskop Hans Rosing. Den nye kirka lå høyt over elven og kunne ikke trues av flom i Glomma. All kirkevirksomhet ble flyttet dit fra den gamle kirka, som forfalt og ble revet innen 1730. Det opprinnelige navnet på kirka er *Vår frelsers kirke*.

Kirka er hovedkirka i Vinger og står i dag ved Øvrebyen. Kirka fikk det løk-kuppelforma klokketårnet i 1855. Vinger kirke var lenge brunrød, men ble malt hvit i 1868–1869. Plassen foran kirka var lenge ekserserplass, men er nå parkeringsplass for de som skal besøke kirka eller kirkegården. Kirka er listeført.

Vinger kirke. Foto: Hans Johnsson.

Lundersæter kirke, Kongsvinger kommune

Lundersæter kirke er ei lafta langkirke fra 1868. Dagens kirketårn ble bygd i 1954. Det nye tårnet ble bygd ut fra kirka mot vest, og slik at tårnfoten ble innredet som våpenhus. Tårnet ble tegnet av arkitekt Ola B. Aasness, og byggmester var Mentz Sæter. Det er betydelig større enn det gamle. I nær tilknytting til kirka er det en gammel gravplass. I forbindelse med at veien skulle gruses opp forbi stedet på slutten av 1800-tallet benyttet de et grustak ved siden av der kirka er i dag. Etter hvert raste det ut noen hodeskaller fra toppen av grustaket, en gammel gravplass benyttet av de første finner i området var gjenfunnet. Kirka er ikke fredet.

Lundersæter kirke. Foto: Hans Johnsson.

Austmarka kirke, Kongsvinger kommune

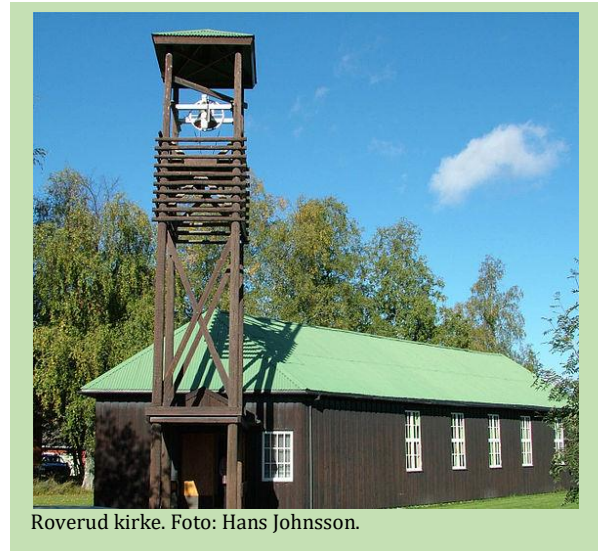
Austmarka kirke. Foto: Austmarka historielag.

Austmarka kirke er oppført 1858 og er ei langkirke. Kirka er plassert lengst nord på Rinda som er en én kilometer lang morenerygg sørover fra kirken. Kirka er oppført i tømmer og har ca. 470 sitteplasser. Kirka er sognkirke for Austmarka. Arkitekt var tømmermester Bielenberg. Opprinnelig var kirken ikke panelt utvendig. Panelet har tilkommet senere. Kirkeklokkene er fra 1897 og ble gitt av skomakermester Lars Eriksen fra Vastaberget. Kirka er ikke fredet eller listeført.

Roverud kirke, Kongsvinger kommune

Roverud kirke ligger midt i Roverud sentrum, Bygningen er opprinnelig en ombygd kino oppført i 1924. Virksomheta som kino gikk dårlig. Virksomheta ble lagt ned og på begynnelsen av 1930-tallet ble kinoen solgt og ble konvertert til misjonshus. Roverud indremisjonsforening skjenket sitt misjonshus til Roverud kirkeforening i 1964. Det ble foretatt ei større ombygging, og kapellet ble innviet av biskopen den 7. april 1969. Det har vært betegnet som kirke siden 1988.

Etter hvert valgte misjonsforsamlinga å selge bygningen. Klokketårnet er reist uavhengig av resten av kirkehuset og består av fire snorrette, slanke furuer med et klokketak på toppen. Kirka kan betegnes som ei arbeidskirke. Kirka er ikke fredet.

Roverud kirke. Foto: Hans Johnsson.

Brandval kirke, Kongsvinger kommune

Brandval kirke ble oppført i 1651 som ei upanelt korskirke med relativt korte korsarmer. Kirka var opprinnelig ei annekskirke. Vesttårn og sakristi ble bygd til i bindingsverkskonstruksjon under utbygginga i 1876-77. Ved oppføringa av kirka er det trolig at man gjenbrakte materialer fra Berger og Furulund kirker. Materialene i kirka er dermed gamle. Brandval kirke er det eldste stående kirkebygget i Glåmdalen. Taket i hovedskipet har krysshvelv av tre, mens sideskipene har tønnehvelv. Hvelvene er konstruert av treribber og bord. Brandval kirke er den eneste kirka fra 1600-tallet i Norge der krysshvelv av tre er bevart. Under en restaureringa

1839 fikk kirka tegltak og under ei ombygging i 1876-77 fikk den ny kledning. Johan Heinrich Günther Schüssler, som også står bak mange andre viktige bygg i

Kongsvingerområdet i denne perioden, var arkitekten bak ombygginga. Under ombygginga ble mye av interiøret utbyttet, men det gamle interiøret ble ikke kastet og kunne derfor settes tilbake på plass under restaureringa i 1966-1967. Kirka har mange fine gjenstander. Klebersteinsdøpefonten er det eldste inventaret i kirken. Den har

stått i ei av de eldre småkirkene i Brandval. Den er fra Middelalderen og laget mellom 1175 og 1250. Den har sannsynligvis tidligere stått i Berger eller i Furulund kirker før den ble satt inn i kirken på 1870-tallet. Brandval kirke, i motsetning til Roverud kirke, har en kirkegård. Brandval kirke er listeført.

Brandval kirke. Foto: Hans Johnsson.

Verneverdi

Kirkene har høy verneverdi som ulike representanter for forskjellige sentrale stilarter.

Utfordring

Det vil bli en utfordring for kommunene når listeføringsrundskrivet over verneverdige kirker forsvinner i forbindelse med utskillelsen av Kirken fra den Norske stat. Noen av kirkene vil bli fredet, andre må kommunene regulere til hensynssone bevaring.

Bygninger i offentlig eie

I Kongsvinger og i Sør- Odal finnes det bygninger som det offentlige, det vil si kommunene har oppført som for eksempel rådhus, skolebygninger og aldershjem. Disse bygningene er med og bidrar til å fortelle om hvordan samfunnet har utviklet seg. Noen av de bygningene som kommunen selv har oppført, har vi valgt å gi plass i denne planen. Det er også viktig at kommunene som eiendomsbesitter viser veien med god forvaltning av eiendommene der de kulturhistoriske verdiene respekteres.

Kongsvinger rådhus

I 1946 ble rådhuset ødelagt av brann. Det gikk verst ut over kinofløyen med de kommunale kontorene, som ble totalskadd. I brannen ble også en stor del av kommunenes arkiver ødelagt. Forskjellige alternative plasseringer ble vurdert, men etter hvert ble det vedtatt at det nye rådhuset skulle bygges på den gamle tomta. Den gamle kjelleren med svømmebasseng ble gravd vekk og kjelleren ble utvidet. I det gamle rådhuset var det en kinosal. Dette mente rådhusarkitekten S. Narve Ludvigsen som tegnet nybygget å være uheldig. En kino skulle ligge i tilslutning men ikke i samme bygget. I første etasje hadde staten sikret seg lokaler til Kongsvingers postkontor, i andre etasje fikk kommunens administrasjon kontorplass og i tredje etasjen ble byens nye bibliotek etablert.

Bygningen som ble oppført, er en murbygning i tre fulle etasjer. Bygningens hoved fasade vender mot torget med to entreer. Bygningen er oppført i en tilbakeholdende modernistisk arkitektur, men viser også veien til den arkitekturen som ble vanlig på 1950-tallet. Bygningens utsmykning er influert av renessansens italienske rådhus. Et godt eksempel på dette er døra der ordføreren kan snakke til folket. Influensene gjenspeiles også i rådhuseteatrets arkitektur, men her ser vi tilbake til antikkens arkitektur med søyler og mesaninetasje Det er brukt gode materialer ved

Rådhuset, fasade mot Storgata. Foto: Hans Johnsson.

Detalj av fasade. Foto: Hans Johnsson.

oppføringa av bygningen, som for eks. granitt som vindu- og dørromramminger, noe som setter premisser for den videre forvaltninga av bygningen.

Verneverdi

I kommuneplanens arealdel er det lagt hensynssone for Rådhuset og Rådhus-Teatret.

Utfordringer

Det er viktig at bygningens verneverdier respekteres ved restaurering og ombygginger. Bygningsmassen sikres gjennom kommunale planer og byggesaksbehandling.

Rådhus – Teatret

Bygningen er tegnet av samme arkitekt som for rådhuset og ble åpnet for publikum den 22. desember 1951. Salen hadde da 636 sitteplasser og 125 ståplasser. Det hadde lenge vært et ønske om å skaffe byen og distriktet et stort og godt lokale. Bygget kostet 1,1 millioner kroner å bygge og forårsaket stor diskusjon rundt bruken av midler til et slikt bygg. Høsten 2001 ble det foretatt en omfattende rehabilitering av Rådhus-Teatret. Amfiet ble bygget om, slik at det nå har 477 sitteplasser. Ved rehabiliteringen ble det nytt kinoteknisk utstyr, og ny scenerigg. På minuttet 50 år etter byggingen ble Rådhus-Teatret gjenåpnet etter rehabiliteringen..

Verneverdi

Bygningen med Rådhus-Teatret er en god representant for 1950-tallets monumentale bygg. Bygningen har høye arkitektoniske verdier. Bygningen er et viktig signalbygg i datida og nåtida i bymiljøet og det er mange som føler sterk tilknytting til bygningen. Stallen er en også en viktig bygning for miljøet. Fasaden til Rådhus-Teatret er regulert til bevaring.

Utfordringer

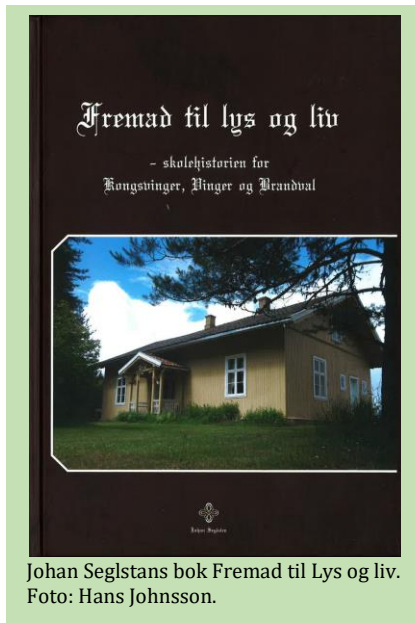
Bygningen har gjennomgått flere moderniseringer siden den ble oppført, nå sist for ca. 10 år siden. Det er viktig at bygningens verneverdier respekteres ved restaurering og ombygginger, ikke bare utvendig men også innvendig. Bygningsmassen sikres gjennom kommunale planer og byggesaksbehandling.

Skolene

1739 den 23. januar underskrev Kong Christian VI loven om allmueskolen på landet i Norge. En eller annen form av undervisning har dog vært der bestandig. Etter at kristendommen ble innført i Norge, sørget kirkas folk for opplæring i religion. I forbindelse med reformasjonen 1537, brøt det gamle katolske undervisningssystemet sammen og det var først mot slutten av 1500-tallet at undervisning i kirkas regi kom i gang på nytt.

I 1629 skrev biskop Glostrup at klokkerne på landet i tillegg til den undervisningen som skjedde om søndagen, også en gang i uka skulle undervise ungdommen i barnelære. Dette virket meget positivt, men i praksis skjedde det ikke, da mange bygder manglet klokkere. År 1739 ble det vedtatt en skolelov. Innføringen av konfirmasjonen medførte større krav til kunnskap. Skoleloven av 1827 fastsatte at det skulle være minst en fast skole i hvert prestegjeld, noe som fikk stor betydning for utviklinga av skolevirksomheta. Skolebygningene vi har i kommunene bidrar noe til fortellinga om hvordan utviklinga av kunnskapssamfunnet har vært og hvor raskt denne utviklinga har gått.

Skolebygningene forteller ikke bare om utviklingen av kunnskapssamfunnet, men også hvor viktig disse bygningene har vært for stedsutvikling og for den sosiale aktiviteten i området. Det er mange som kan si noe om den gamle skolen de en gang gikk i. Det finnes også en del litteratur om de gamle skolemiljøene.

Skolene i Kongsvinger

Skolene i Kongsvinger er meget godt dokumentert i Johan Seglstens bok *Fremad til Lys og liv*. Flere av de gamle grendeskolene ble solgt til private og bygget om til privatboliger, andre er overtatt av velforeninger og grendelag og benyttes som forsamlingslokale. Lundersæter skole benyttes i dag som Montesoriskole. Kongsvinger sentralskole er blitt en del av den nye Sentrum videregående skole, og står som et godt eksempel på en god arkitektonisk løsning med gammel og ny bebyggelse. Kongsvinger kommune vedtok i 2017 å bygge en ny felles ungdomsskole som erstatning for Holt og Tråstad ungdomsskole, og i tillegg flytte ungdomsskoletrinnet ved Roverud ungdomsskole til denne. Holt og Tråstad ungdomsskole ble vedtatt revet, og den nye Kongsvinger ungdomsskole (KUSK) er bygget på tomte til Tråstad ungdomsskole. Kun idrettshallen fra Tråstad ungdomsskole står igjen og er en del av den nye skolen. Den nye skolen er bygget i massivtre som en av de første i Norge.

Som en følge av sentrale retningslinjer og tegninger fikk man en gjenkjennelig skolearkitektur. Ofte ble det slik at det var størrelsen på skolene som var den viktigste forskjellen. Før fantes det skoler i hver skolekrets. Sentralisering og økonomirasjonalisering har medført at det i dag er få skoler igjen. Mange skoler har blitt lagt ned. Noen av de gjenværende skolene er viktige kulturminner som det er viktig å ta vare på for framtida.

Gamle Korsmo skole med ungdomskolen, Skarnes

Fra midt på 1800-tallet ble omgangsskolene erstattet med fastskoler. Sør-Odal fikk ikke den første fastskolen før i 1851, en ved klokkerskolen på Melstrøm og en i Slåstadgrenda. Sør-Odal var delt inn i 11 distrikt, de 9 øvrige distriktene hadde fortsatt omgangsskole. Vestre distrikt var området rundt Skarnes gård og til Lukmoen, og omkring Korsmo og Os til Sandnesmoen. Dette ble senere til Korsmo skolekrets. Denne kretsen fikk i 1885 nytt skolelokale på Sundbakken ved Oppstadåa, like nord for Os bru.

Folketallet på Skarnes økte kraftig rundt århundreskiftet og skolehuset på Sundbakken ble etter hvert for lite og umoderne. Den nye skolen ble oppført av Nils Tørrbakken og stod ferdig 6. desember 1923 og tatt i bruk fra 1924. Undervisningsdelen besto av klasserom og gymnastikksal med garderobeanlegg og fellesdusj. Gymnastikk-anlegget ble også brukt av fylkesskolen, som hadde eget bygg på andre siden av elva. Senere har først realskolen og deretter ungdomsskolen brukt lokalitetene helt til idrettshallen ble bygd.

Skolehuset hadde lærerleilighet med egen inngang i søndre del av bygget. I nordre enden ble det innredet pedell-leilighet (vaktmesterleilighet). I kjelleren holdt folkebadet til med

karbadenheter og badstue. Vaktmesteren var ansvarlig for varmtvann og badstue-temperatur. Til å begynne med fyrte man med kull og koks. Senere ble det skiftet til oljefyring. En egen kjellernedgang med skrålagt dobbelt-lem åpnet for koksbingen. Koksen ble tilkjørt med bil og tippet ned i kjelleren. Derfra måtte koksen håndmåkes inn i fyrkjelen. Fra denne kjelen ble det transportert varme til framhaldsskolebygningen og ungdomsskolen. Det var litt av en jobb å manuellfyre den store kjelen med koks og samtidig passe temperaturen, særlig når det var badedager. Tidligere vaktmester Kåre Austgård kan bl.a. fortelle om mange netter i fyrrommet. Behovet for folkebad døde ut og snart ble det svømmehall med egne fasiliteter. Det tomme folkebadet ble tatt i bruk som garderobe for fotballgruppa i Skarnes idrettslag.

Korsmo skole ble Skarnes sitt skolehus i 53 år. Våren 1976 ble skolelokalene tømt og lærere og elever flyttet til nye Korsmo skole, og den forlatte den gamle skolebygningen og tom ble den en god stund.

Arne Broen, som var både ordfører og skolestyreformann, uttrykte ønske om at bygningen skulle bli et sted for ungdomsaktiviteter. Denne ideen ble virkelighet 30 år senere. Det viste seg å være stort behov for en gammel skole. Øvrebyen videregående skole i Kongsvinger hadde nylig opprettet filialklasser på Skarnes, og de flyttet umiddelbart inn i 1976 i noen av de ledige lokalene. De ble leietagere helt fram til 1989. Filialtiden var over og Skarnes videregående skole oppsto i et nytt skolekompleks.

Ved siden av videregående skoles plassbehov hadde ungdomsskolen avlastningslokaler der. Den tidligere vaktmesterleiligheten ble base for valgfag i lyd og bilde med undervisningsrom og laboratorium/ mørkerom. Sør-Odals første datarom for grunnskolene ble også etablert i den gamle skolen for dataopplæring både for lærere og elever ved ungdomsskolen. I en periode hadde også Odal husflidslag sin vevstue i Korsmo gamle skole.

I 1990 ble gamle Korsmo omdøpt til «Skolenes Hus» fordi Sør-Odal pedagogisk senter etablerte seg her med kontor for leder, bibliotekar, diverse fagveiledere, og med møte- og kurslokaler. Skoledelen i folkebiblioteket ble overført til senteret. I andre etasje ble det første «datarommet» i ungdomsskolen etablert på slutten av 80-tallet med «TIKI-maskiner».

Gamle Korsmo skole. Foto: Hans Johnsson

Ungdomsskolen fra 1970-tallet. Foto: Hans Johnsson.

Verneverdi

Gamle Korsmo skole og de senere tilkomne delene er tidstypiske bygninger som gjenspeiler utviklinga av skolevirksomheten.

Utfordringer

I forbindelse med at kommunen har oppført ei ny skole rett ved sida av gamle Korsmo skole og den gamle ungdomsskolen har bygningene kommet ut av bruk. Dette truer bygningene som nå står tomme og har begynt å forfalle. Bygningsmassen sikres gjennom kommunale planer og byggesaksbehandling.

Skarnæs Amtskole/Funnefossgården, Sør-Odal

I 1899 vedtok Hedemarken Amtsting å opprette en fast amtskole i Søndre Odalen. Året etterpå ble skolen etablert i Tronbøl gård. Skarnes tettsted vokste etter at Kongsvingerbanen ble åpnet i 1862 og ble senteret i bygda og det var da naturlig å flytte Herredshuset til Skarnes. På den tida var Herredshuset i Søndre Odalen på Melstrøm. Det ble derfor vedtatt å oppføre et kombinert herredshus og amtskole (fylkesskole) på Skarnes. Bygningen ble oppført som en 2 etasjes

Funnefossgården. Foto: Hans Johnsson.

murbygning som sto ferdig i 1902. Første etasjes var skolelokale for Skarnæs Amtskole.

Herredsadministrasjonen holdt til i andre etasje. I kjelleren var det plass for vaktmesteren. Første kommunestyremøte ble holdt i huset i 1902.

Ved Gjennom et auksjonsskjøte i 1935 ble eiendommen overført til Fellesbanken AS og i 1941 overtok Funnefoss tresliperi og elektrisitetsverk eiendommen. Styret i Funnefoss kraftlag flyttet etter hvert inn i bygningen, derav navnet "Funnefossgården".

Under annen verdenskrig rekvirerte tyskerne bygningen og lagret beslaglagte radioer i 2.etg. Under den kalde vinteren i 1944 ble det fyrt så hardt at det begynte å brenne og hele andre etasje ble ødelagt. I brannen forsvant alle de beslaglagte radioene. Den øverste etasjen ble aldri satt opp igjen slik den var. Bygningen bærer fortsatt preg av denne delen av vår historie. Bygningen ble oppført igjen med ei leilighet i 2.etg som Funnefoss Kraftlag disponerte. Her bodde kontorsjef Hans Henrik Jacobsen m/fam.

Etter den 2. verdenskrigen kjøpte Det norske totalavholdsselskap gården Østre Os (Solbakken) og startet folkehøgskole der. Skarnæs Amtskole ble da lagt ned i 1946. Herredsadministrasjonen flyttet inn i Agnæs hotell etter brannen i 1944, en bygning som ble revet tidlig på 80-tallet for å gi plass til "Potten-bygget". Etter at Amtskolen og herredsadministrasjonen flyttet ut ble det både kino og bibliotek i bygget. Sør-Odal kommune tok over bygningen igjen da Funnefoss kraftlag gikk inn i Glåmdal Kraftlag. Etter hvert tok Sør-Odal kommune gradvis sjølve bygningen i bruk igjen, først med skolekontor og teknisk etat. Senere flyttet skolekontoret ut og landbrukskontoret inn. Da Sør-Odal rådhus ble bygd i 2009, flyttet den kommunale avdelinga ut og bygningen ble solgt til Gaustad Rør i 2011.

Verneverdi

Bygningen representerer en viktig del av Skarnes historie og forteller om samfunnsutviklinga generelt.

Utfordringer

Det er viktig at bygningens kulturhistoriske verdier sikres for framtida. Bygninger og miljøet bør sikres gjennom kommunale planer og byggesaksbehandling

Tjaberg skole, Sør-Odal

Skolebygningen er oppført i 1920 og var fram til 1954 grendeskole. Mellom årene 1962 og 1989 var skolen brukt som spesialskele, Tjaberg offentlig spesialskele for barn og ungdom med lærevansker. I forbindelse med dette ble den gamle folkeskolen sentralisert til Sander. Fra 1977 ble skolen interkommunal og drevet av kommunene Eidskog, Kongsvinger, Nord-Odal og Sør-Odal. Også fra andre østlands-kommuner kom det elever til skolen. Samtidig bytta skolen navn til Tjaberg skole. Drifta ved Tjaberg ble lagt ned først på 1990-tallet i forbindelse med HVPU-reformen. Forfatteren Magnhild Holke som skrev boka Trine Torgersen, var lærer ved skolen. Bygningsmiljøet består av to bygninger i en stram forenklet sveitserstilsarkitektur.

Tjaberg skole. Foto: Hans Johnsson.

Verneverdi

Skolevirksomheten er lagt ned men den gjenværende bygningsmassen representerer høye sosialhistoriske verdier og utviklinga innen pedagogikk.

Utfordring

Det er en stor bygningsmasse og det er viktig at bygningene blir bevart for framtida.

Øvrebyen videregående skole, Kongsvinger

Bystyret besluttet i 1875 enstemmig å opprette en kommunal middelskele. Skolen skulle erstatte borgerskolen, være 6 -årig og bygge på 3- allmueskeleklasse eller på privat forskoleundervisning. Dermed omfattet den elever fra tiårsalderen. Vinger, Eidskog, Brandval, Sør- og Nords-Odal kommuner besluttet å bevilge årlige tilskudd. Middelskolen ble dermed interkommunal. Middelskolen overtok ved opprettelsen i 1876 de lokalene som borgerskolen hadde benyttet. Elevtallet økte og etter at man hadde innredet drengestuebygningen vedtok bystyret i 1878 å reise en tidsmessig skolebygning. På grunnlag av arkitekt Nordans tegninger ble det bevilget 85 000 kroner til å reise det 43 meter lange bygget i 3 etasjer. Som byggmester ble tilsatt Günther Schüssler. Skolen ble innviet i juli 1880. Både middelskolen og allmueskolen kunne flytte inn samme høst. I perioden 1994–1998 ble skolen ombygd og rehabilitert, og fikk nytt undervisningsbygg, naturfagbygg og kroppsøvningsbygg. Skolen ble senere utvidet til å omfatte gymnas og heter i dag Øvrebyen videregående skole. Bygningen inngår i reguleringsplanen for Øvrebyen

Verneverdi

Den eldste delen av skolen, den 3 etasjes murbygningen fra 1880 har høy verneverdi og er en viktig del av Kongsvingers historie. Bygningen representerer også skolens utvikling.

Utfordring

Det er viktig at forandringer i virksomheten ikke påvirker bygningenes kulturhistoriske verdier.

Øvrebyen videregående skole. Foto: Hans Johnsson.

Skinnarbøl gamle og nye skole, Kongsvinger

Skinnarbøl gamle skole ble oppført i 1862 som skole for Jaren krets, men ettersom skolen ble oppført på gården Skinnarbøls grunn ble kretsnavnet fort endra. Bygget skal ha kostet 300 spd. Det var ikke før 1874 at tomte ble utskilt, Skinnarbøl skolejord. Jordveien besto av 10 mål jord som ble vurdert som mindre god. Dette var den første skolebygningen i Vinger kommune etter at skoleloven av 1860 stilte krav om faste skoler. Skolen hadde et værelse med plass til 30-35 elever samt lærerbolig med tre værelser og kjøkken. Leiligheta ble ikke noe særlig benyttet, men i 1928 ble hele den gamle skolen tatt i bruk som bolig. Da kretsen ble lagt ned, ble gamleskolen tilbakeført til eieren av Skinnarbøl. I 1989 ble det etablert et skolemuseum i lokalene.

Skinnarbøl nye skole ble oppført i 1924 og satt opp like ved den gamle. Det var i 1921 at Vinger herredstyre besluttet å bygge ny skole ved Skinnarbøl. Det var andre krav til skolelokalene som

Skinnarbøl gamle skole med uthuset i bakgrunnen. Foto: Hans Johnsson.

gjorde at herredstyret besluttet å bygge ny skole. Skolen kostet 31 700 kr å oppføre. Arkitekt var Nielssen og byggmester var Olaf Pettersen fra Hokkåsen. Også den nye skolen lå på Skinnarbøls grunn. Skolen hadde to klasserom i hver etasje, bad og skolekjøkken og sløydsl i kjelleren. Som en følge av sentralisering ble skolen lagt ned i 1964 og skolen ble solgt. Anno Museum holder sommerstid skolen åpen for visninger.

Verneverdi

Bygningsmiljøet har høy verneverdi både som representant for skoleutviklinga og også på grunn av sin autenticitet. I kommuneplanens arealdel er det lagt hensynssone for Skinnarbøl nye og gamle skole.

Utfordring

Det er viktig at en i samarbeid mellom Anno museum og historielagene tar vare på og skaper aktivitet i lokalene, og synliggjør den gamle skolehistorien.

Forsamlingshus/ bedehus

Forsamlingshusene kom som et resultat av en omfattende samfunnsforandring i siste halvdel av 1800-tallet. Husene gjenspeiler bredden av den folkelige organiseringa i forskjellige interessegrupper som disse endringene førte med seg- av både sosiale, politiske og kulturelle dimensjoner i samfunnet.

Allerede i begynnelsen av 1900 ble det bygd forsamlingslokaler. Flerbrukshusene vokste fram etter annen verdenskrig med samfunnssaler i tilknytting til grendeskolene. Bygningene er viktige for fortellinga om alle de foreninger og lag som har vært og fortsatt er viktige i samfunnet. Gjennom tidene har innbyggerne sett verdien av å ha møtesteder for å samles rundt alle slags ulike fellesskapsaktiviteter. Utfordringa er å kunne ta vare på dem for ettertida.

Menighetshuset/bedehus på Skarnes

Meningshuset ligger et kort stykke fra Funefossgården. Bygningen ble oppført kring i begynnelsen av 1900-tallet i en forenklet sveitserstil. Bygningen er inngjerdet av en stakitt. Bygningen har i det senere blitt renovert og den er i god stand. Bygningen er en viktig bygning for lokalmiljøet og for menigheta.

Verneverdier

Bygningen er representativ for de mange bedehusene som ble oppført både på bygda og i byene. Bygningen er en viktig del av bygningsmiljøet på Skarnes.

Menighetshuset på Skarnes. Foto: Hans Johnsson.

Utfordringer

Det er viktig at bygningens kulturhistoriske verdier er premissgivende for framtidig vedlikehold og restaureringer.

Avholdslokalet Skogtun, Skarnes

Det nåværende Avholdslokalet Skogtun er oppført i 1929, som en gjenreising etter at lokalet brant ned til grunnen samme år. Bygget er oppført i en stramm jugendstil. Bygningen sto en stund i fare for å bli revet, men ble reddet og gjennomgikk en totalrenovering på slutten av 1990-tallet. Renoveringen ble finansiert av andelsbrev og dugnad.

Avholdslokalet på Skarnes. Foto: Hans Johnsson.

Verneverdi

Bygningen er en viktig del av bygningsmiljøet på Skarnes.

Utfordringer

Det er viktig at bygningens kulturhistoriske verdier er premissgivende for framtidige restaureringer.

Hofoss bedehus, Kongsvinger

Hofoss bedehus ligger i et åpent kulturlandskap ikke langt unna Hokkåsen. Bygningen ligger høyt noe som gjør at den er godt synlig i området. Bygningen er oppført i sveitserstil på slutten av 1800-tallet. Bygningen har et påbygg mot øst. Det er trolig bygd en gang på 1950-60-tallet. Mot sør har bygningen et inngangsparti som trolig er oppført samtidig med selve bygningen.

Verneverdi

Bedehuset har høy kulturhistorisk verdi på grunn av autenticitet. Den har betydning i lokalsamfunnet. Bygningen representerer også viktige verdier knyttet til foreningsliv og som del av grendas historie.

I kommuneplanens arealdel er det lagt hensynssone for Hofoss bedehus

Utfordringer

Det er viktig at bygningens kulturhistoriske verdier er premissgivende for kommende restaureringer og vedlikehold.

Hofoss bedehus. Foto: Hans Johnsson.

Bedehuset, Tommelstads gate 1, Kongsvinger

På Tommelstads gate 1 i Midtbyen, Kongsvinger ligger det et bedehus som er oppført i 1877 i en tidstypisk sveitserstil. Bygningen er orientert mot Tommelstadsgate med hovedinngangen mot denne gaten. I bygningsmiljøet ved bedehuset er det et mindre uthus. Tidligere har det vært et hus til på eiendommen. Bedehuset er en bygning oppført i sveitserstil med gotiske detaljer.

Bygningen er oppført i tømmer og kledd med panel.

Bedehuset, Tommelstads gate. Foto: Hans Johnsson.

Verneverdi

Bygningen er et tidstypisk eksempel på et forsamlingshus. Som en offentlig bygning har denne hatt betydning for livet i byen. Bygningens hovedtrekk er bevart med hensyn til organisering, bruk og arkitektoniske uttrykk. I kommuneplanens arealdel er det lagt hensynssone for Tommelstadgate 1 – Bedehuset.

Utfordringer

Bebyggelsen i Midtbyen er under sterkt press og det er derfor viktig at sentrale bygg som Bedehuset ikke blir «inneklemt» mellom ny bebyggelse.

Kongsvinger kretsfengsel

Kongsvinger fengsel (de eldste delene) er ei av Norges eldste fengselsavdelinger. Kongsvinger gamle fengsel består av seks bygninger og har i dag 20 celler. Fengslet tilkom etter det at lov om fengselsvesenet ble vedtatt i 1857. I 1859 ble det besluttet at Kongsvinger kommune og fylket skulle gå sammen i ett fengselsdistrikt. Tomt til distriktsfengsel ble anvist i 1860 og fengselsbygningen ble oppført mellom 1861-63. Før fengslet ble oppført ble det leid lokaler hos gjestgiver Schulerud i en smie i Grønnerudgården, og i politibetjent Borgens gård. Etter loven skulle hvert fengselsdistrikt ha minst ett distriktsfengsel som kunne romme samtlige straffanger i distriktet. Arkitektene Schirmer og von Hanno utarbeidet typetegninger som mange av disse distriktsfengslene (1860-fengslene) er oppført etter. Typetegningene omfatter en cellebygning, en forbygning med rettssal og bolig, og en mellomgang som forbinder de to. Kongsvinger fengsel er ett av distriktsfengslene som ble oppført etter disse typetegningene.

Cellebygningen er bygd på tvers av forbygningen og har to etasjer. Forbygningen er en lang, enetasjes bygning, med en enkel, symmetrisk komposisjon, der to siderisallitter med gavler understreker komposisjonen. I dag er hele loftsetasjen innredet til bruk. Fengselet er bygd i

upusset rødt tegl, og har et enkelt nygotisk uttrykk. Mellomgangen mellom forbygning og cellebygninger er utvidet med besøksrom og legekantor. I 1996 ble fengslet utvidet med et nytt verkstedbygg.

Distriktsfengselet i Kongsvinger ble styrt av fogden i Vinger og Odalen fram til 1901, da politiassistenten i Kongsvinger overtok. I 1904 fikk fengselet betegnelsen "større hjelpefengsel" og i 1916 fikk fengselet status som "midlertidig kretsfengsel". Senere ble det Kretsfengsel fram til regionene ble opprettet i 2000 da det ble Kriminalomsorgen Kongsvinger fengsel.

Kongsvinger kretsfengsel. Foto: Hans Johnsson.

Verneverdi

Fengslet som er oppført etter typetegninger ble bygd etter at lov om fengselsvesenet ble vedtatt i 1857. Bygningen har en viktig del av oppbyggingen av det moderne Norge. Bygningen har også viktige arkitektoniske og sosialhistoriske verdier. I kommuneplanens arealdel er det lagt hensynssone for Kongsvinger fengsel

Utfordringer

Det er viktig at det blir tatt vare på de kulturhistoriske verdiene bygningen har og sikre dem for framtida.

Dansebaner

Rundt om i bygdene finnes det også mer eller mindre opparbeidete dansebaner. De fleste av disse gamle banene har dessverre gått tilbake til naturen.

Bergkollparken, Austmarka

I Kongsvinger er det kun dansebanen i Bergkollparken på Austmarkas som eksisterer. Bergkollparken var en meget attraktiv møteplass for dansegilde, og mange store orkestre fra Norge og Sverige optrådte her. Dansebanen har ikke vært i aktiv bruk siden på 1980-90 tallet, og er preget av manglende vedlikehold.

Buggebanen, Skarnes

I Sør-Odal fins det ikke noen bevart dansebane. Det eneste er minnet om Buggebanen på Skarnes. Denne dansebanen lå på Østerengbråtan i holtet bak Skogtun, sørøst for sjølve sentrum. Her finner en restene etter dansegolv og scenehuset. Området har vært mye livligere enn det er i dag. Plassen har hatt skytebane for luftgevær, kjøkken, kiosk, scene og dansegolv, men i dag

er mye av dette borte. Det er bare rester igjen. Banen ble lagt ned på 1960-tallet. Det har blitt ryddet i området og det fins tanker om å gjenskape deler av miljøet som en viktig samlingsplass i bygda.

Verneverdier

Områdene har verneverdier som et viktig møtested. Det er mange som fortsatt har minner knyttet til stedet.

Utfordringer

Det knytter seg mange historier til dansebanene, men lite eller ingen ting er dokumentert. Den generasjon som benyttet stedene er i ferd med å falle bort slik at det er viktig å få nedtegnet historien. Dette kan gjøres gjennom et samarbeid med historielagene.

Helsevesenet

Gjøsegården, Kongsvinger

På Gjøsegården ved Vingersjøen ble Nordens første sanatorium for tuberkulosepasienter etablert i 1894 av doktor Fredrik Julius Holst Jonassen. Jonassen var bara 28 år da han startet det lille private sanatoriet med plass til 8 pasienter. Bygningen som også ble kalt Slottet var opprinnelig en stor,

laftet loftsbygning fra 1700-tallet i to etasjer med tredelt grunnplan og svalgang. Før den ble ombygd til sanatorium, var ett av rommene i første etasje brukt til tingstue. Sanatoriet hadde seks enerom i hver etasje, og hvert

rom hadde vindu og dør ut til den langsgående verandaen i sveitserstil som gikk over begge etasjene og rundt hele bygningen, bortsett fra i andre etasje på vestgavlen, der det var felles utedo for pasientene. Bygningen fikk også påbygd en loftsetasje. Til anlegget hørte også et gårdsbruk med hage som langt på vei gjorde sanatoriet sjølforsynt med mat. Parkanlegget ga muligheter for fysisk aktivitet i naturskjønne omgivelser, som en del av behandlingsopplegget. Sanatoriet ble nedlagt i 1941, da var sykdommen på sterk tilbakegang i Norge. I dag er hagen og parken borte, det meste er omgjort til plen. Kunnskapen og kjennskapen til Gjøsegården som Nordens første sanatorium for tuberkulose er godt dokumentert i en egen bok av Kari Gjerstadberget.

Verneverdi

«Slottet» er omtalt som den mest spesielle bygningen på Gjøsegården med stor sosialmedisinsk og historisk dokumentasjonsverdi for den nyskapende behandlingen sanatoriet kunne tilby. Behandlingen pasientene gjennomgikk er fortsatt lesbar i bygningen, noe som gir store muligheter for formidling av datidas mest utbredte folkesykdom - tuberkulosen. Bygningen er fredet både etter §15 og §19. Dette innebærer at både selve bygningen og et omgivende areal rundt bygningen er fredet. Formålet med fredningen er å bevare kur bygningen «Slottet» som et arkitektonisk og kulturhistorisk viktig eksempel på et tidlig tuberkulosesanatorium i sveitserstil.

Utfordring

For å øke forståelsen for sanatoriets betydning bør det utarbeides et formidlingskonsept i samarbeid med for eksempel Anno museum

Skarnes sykehus og sykehjem

Vest for Skarnes sentrum ligger Skarnes sykehus og sykehjemmet. Disse to store bygningene utgjør en viktig del av Skarnes historie. Til sykehuset hørte også en leiegård liggende ved Os brua. I dette huset var det leiligheter for sykepleierne som jobbet på sykehuset. De tre bygningene ble oppført på omtrent samme tidsspenn, fra 1910-tallet til 1929. Bygningene ble oppført for å ivareta viktige samfunnsoppgaver og sees som viktige eksempler fra tida da man bygde opp viktige samfunnsinstitusjoner. Sykehuset ble lagt ned for ei tid siden, men etter renovering de siste årene har bygningen fått nye funksjoner/oppgaver innen samme feltet. Her har blant annet hjemmesykepleierne sine kontorer.

Sykehjemmet med tidstypisk gavlparti for det sene 1920-tallet. Foto: Hans Johnsson.

Verneverdi

Bygningene sammen med leiegården ved Os brua, er viktige kulturminner fra tida med nye, viktige samfunnsfunksjoner. I tillegg har de de tre bygningene høye arkitektoniske verdier som det er viktig å sikre for framtida.

Utfordringer

Det er viktig at bygningens verneverdier respekteres og gjøres etter antikvariske prinsipper ved istandsetting.

Sykehuset etter bygningen ble pusset opp. Foto: Hans Johnsson.

Tidligere leiegården for sykepleierne. Bygningen ligger ved Os bru. Foto: Hans Johnsson.

Kommunikasjoner

Veger og bruer

Mobiliteten og trafikkmønstret har forandret seg mye gjennom de siste 150 åra. De eldste vegene fulgte vassdragene og mye av varetransporten gikk på vinterstid med hest og slede.

Den første ferdselsåren i området var den Wingerske kongeveien. Denne veistrekningen er med i "Nasjonal verneplan for veger, bruer og veg relaterte kulturminner". Vegene har alltid vært ei naturlig ferdselsåre. Allerede i 871 dro Harald Hårfagre her og i 1405 ble vegene benyttet av Erik av Pommeren som kom for å la seg hylde som konge. I 1653 er det skriftlig belegg for at det var en stor vei som var framkommelig med artilleri mellom Magnor og Glomma. Wingerske Kongevei var i bruk som hovedvei fram til 1857 da det kom en ny vei på strekningen. Veien gikk fra Glomma ved Tråstad sundet gjennom Vinger og Eidskog og over til Magnor. Tråstad sundet ble avløst av den første Kongsvinger bru, antagelig i 1856 (Skougaard) Brua ble bygget ca. 1,5 kilometer nedstrøms fra fergestedet. I og med bygginga av brua mista fergestedet sin betydning.

Den første vegene i Hedmark som kunne kjøres med hest og vogn var vegene mellom Kongsvinger og Elverum. Denne ble brukt allerede i 1685 av kong Christian V. I distriktet har vi også andre viktige veger som Dragonvegen som forbandt Kongsvinger med Odals verk og Malmveien der det ble fraktet jernmalm til Odals verk. Ved Vingersjøen finner vi også Dronning Sophies ridesti.

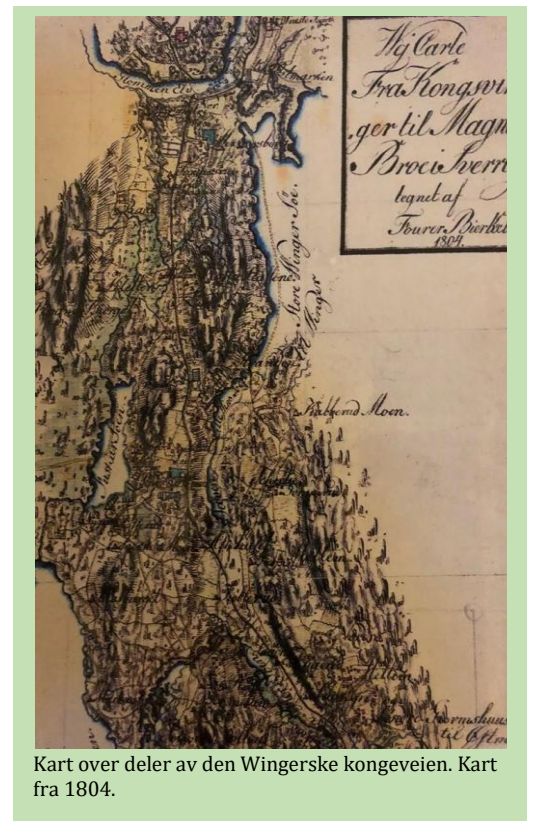
Den Wingerske kongeveien

Den Wingerske kongevei var hovedferdselsåren mellom Christiania og Stockholm og gikk via Kongsvinger. Veien ble gjort kjørbær for hest og vogn på slutten av 1700-tallet etter en forordning gitt av den dansk-norske kongen Christian IV (1596-1648). Utviklinga i næringslivet og i militær- og postvesenet krevde bedre og mer framkommelige veier. Fragmenter av veistrekningen fins fortsatt. Ved Lier går veien sørover ned mot Eidskog. Veiløpene for kongeveiene fulgte oppgatte stier og oldtidsveier, og de kan være beholdt som traseer for våre dagers riksveier eller fylkesveier. Deler av kongeveier er i dag blitt turstier og vandringsruter i naturterreng. I begynnelsen av 1800-tallet hadde Norge et relativt godt utbygd veinett. Da Norge fikk ny veilov i 1824, ble kongeveier og landeveier slått sammen under fellesbetegnelsen hovedveier, mens de mindre delene av veinettet ble kalt bygdeveier.

Verneverdi

For kulturminnevernet oppfattes bevarte etapper av kongeveier som verdifulle fragmenter av et historisk veinett, lovfestet allerede i landets eldste landskapslover.

Disse ble til i forhistorisk tid. Magnus Lagabøter sammenfattet i 1272 de eldre lovene til Europas første landsomfattende lovverk, Magnus Lagabøtes landslov. Ved sedvane var bøndene pålagt ansvar for å holde veiene ryddet, og de var i realiteten landets eneste «veimestre». Alle endringer av innarbeidet veiløp ble straffet, og disse rettsforholdene hadde vært grunnlaget for vedlikehold av veier siden uminnelige tider. Ifølge

Kart over deler av den Wingerske kongeveien. Kart fra 1804.

kulturminneloven må derfor alle bevarte etapper av kongeveier betraktes som automatisk fredet dersom de er inntegnet på kart fra 1600-tallet eller på annen måte er dokumentert.

Kongeveiene hadde stor betydning for all kommunikasjon – for reisende, for varetransport og for spredning av nyheter og kulturimpulser. Langs veiene ble det på gårder i passende avstand opprettet skysstasjoner hvor reisende kunne få mat og nattelosji. Her kunne de til faste takster bytte hest eller leie skyss for neste etappe av reisen. Langs veier med stor trafikk av turister kunne skysstasjoner og gjestgiverier utvikle seg til hoteller.

Utfordringer

Det er bare mindre deler av Kongeveien som er bevart. Det er derfor svært viktig at de gjenværende delene bevares. I samarbeid med Statens vegvesen der den Wingerske kongeveien er et prioritert kulturminne bør det utarbeides skilter og legge til rette for at enkelte deler av veifaret kan brukes.

Bruer

På 1800-tallet ble ei rekke mindre trebruer erstattet med steinhvelvbruer. Vi finner flere eksemplarer av disse i dag. Helgeneset bru ved Roverud, Kongsvinger er ei gammel hvelvbru av naturstein oppført i 1853. Brua er trolig den siste av denne typen som ble oppført. Ei anna bru er Volla bru ikke langt unna Tjaberg. I nærheten av Volla ligger også Fulusagen bru. Begge er oppført i stein med hvelv. Alle disse steinhvelvbruene er klassifisert som bevaringsverdige, men de er ikke fredet.

Skarnes bru oppført 1885. Foto: Hans Johnsson.

Volla steinhvelvsbru på Sander. Foto: Henriette Eriksen

Verneverdier

Bruene representerer en viktig del av kommunikasjonshistorien og er viktige for forståelse for utviklinga av veinettet i distriktet. Bruene er også gode eksempler på godt steinhandverk, noe det ikke er så mye av i området.

Utfordringer

Kunnskapen om den tidige kommunikasjonshistoria trenger å løftes fram. Bruene sammen med vegene er en viktig del av denne forståelsen. I samarbeid med Statens Vegvesen, Anno Museum og historielagene bør bruene tilrettelegges for formidlingstiltak.

Skysstasjon

En viktig del av kommunikasjonshistoria er de mange skysstasjonene som fans langs vegene. Her kunne man skifte hest eller vogn, ofte kombinert med et gjestgiveri der reisende fikk mat og overnatting. Skyssvesenet i Norge går langt tilbake i tid, og ble opphevet ved lov av 25. mai 1951. Skysstasjonene fantes over hele Sør-Norge. På 1800-tallet var det graderte skyssgårder: Faste skysstasjoner hadde hester som sto klare, som i Sverige, mens tilsigelses-stasjoner måtte skaffe hester når reisende hadde bruk for dem, ofte med to-tre timers ventetid. Ofte var det mer enn en dagsreise mellom de faste stasjonene, til de reisendes irritasjon. Man kunne klage skriftlig på skysstasjonen i dens postbok, men klager ble sjelden fulgt opp med særlige sanksjoner, i motsetning til i Sverige. I vårt område har vi noen skysstasjoner som er bevart.

Korsmo gård, Sør-Odal

Gården Korsmo var fra 1600-tallet en «skyss-skaffer» og i 1837 ble datidas eier Amund Korsmo antatt og beskikket til også å drive gjestgivergård og herberge. Han ble også pålagt å ta imot tatere. Disse ble innlosjert i «Loffen» på nedsiden av vegen. Dette opphørte i 1921/1922, mens skysstasjonen var i virksomhet fram til 1927. Korsmo har også vært postgård. Gården har omfattende bebyggelse og mange av bygningene har gjennomgått få forandringer.

Verneverdi

Våningshuset med tilhørende bebyggelse har stor tids dybde og gården som skysstasjon har hatt en stor betydning for lokalsamfunnet.

Utfordringer

Trafikken langs Rv 2 skaper utfordringer. Bygninger og miljøet bør sikres gjennom kommunale planer og byggesaksbehandling

Bensinstasjoner

En viktig forutsetning for bilismens framvekst var bensinstasjonene. De tidligste stasjonene i utviklinga av bilismen var oppført i en funksjonalistisk stil som skilte seg kraftig ut fra omgivende bebyggelse. Stasjonene kom å stå for det moderne, det nye som skulle komme og hvem kunne tror at bilismen skulle komme til å revolusjonere måten å leve på som den har gjort?

Bensinstasjonen på Roverud

Bensinstasjonen med den gamle butikken. Foto: Hans Johnsson.

Butikken ble oppført 1932-1933 av Albert Aanmoen. Trolig ble bensinstasjonen oppført kort tid etterpå. I omgivelsene til stasjonen på Roverud finner vi bygninger oppført i sveitserstil der de bærende konstruksjonene tydelig skulle vises fram. Funksjonalismens formspråk tenkte noe helt annet. Arkitekturen for bensinstasjonen var noe helt nytt. Det fins anledning til å tru at bensinselskapene hadde sine egne typetegninger da vi finner denne typen av stasjoner som den på Roverud på andre steder rundt om i landet, som for eksempel den freda bensinstasjonen på Grimsbu i Folldal. De fleste av de tidligste stasjonene ble oppført i den tidlige

funksjonalismens formspråk, med runde former. Bruken av betong var i og for seg ikke noe nytt men de ga den nye arkitekturen en viktig dimensjon og karakter. Bensinstasjonen på Roverud var trolig en BP-stasjon. På stasjonen var det to pumper med glassbeholdere. Bensinen ble pumpet opp for hånd. Når den første glassbeholderen var full, slo de over en spak og det første glasset ble tømt, mens det andre ble pumpet fullt. Fundamentene til glassbeholderne er borte, men miljøet er til tross for dette godt bevart.

Verneverdier

Stasjonen representerer et bygningsmiljø med høye verneverdier. Stasjonen med sin særegne arkitektur er et viktig innslag i bygningsmiljøet på Roverud.

Utfordringer

Bygningen er ikke lengre i bruk, Allerede tidlig på 1950-tallet ble stasjonen lagt ned og etter nedleggelsen har bygningen ikke vært i bruk. Bygninger og miljøet bør sikres gjennom kommunale planer og byggesaksbehandling.

Bensinstasjonen, fasade mot vegen. Foto: Hans Johnsson.

Jernbanen

Jernbanen fikk stor betydning for området. Økonomien vokste og optimismen spirte. Jernbanen åpnet muligheter og var en viktig lokaliseringsfaktor for meieriene i området og etableringen av kornsiloene på 1950-tallet. Jernbanen endret også her bosettingsmønstret og skapte muligheter for ny industri, som sagbruk og annen treforedling. Post kunne sendes mye raskere enn før ut i verden og transporten av varer inn og ut av regionen kunne skje mye enklere.

Da jernbanen kom, var den ikke bare viktig som ferdselsåre, men den bandt også sammen forskjellige typer av kommunikasjoner som for eks. ved Nor i Kongsvinger. I eldre tider fans ved Nor et stoppested for dampbåten som trafikkerte Glomma.

Kongsvingerbanen

Kongsvingerbanen ble åpnet den 3. oktober 1862 av Kong Karl XV med stor festivitas. Jernbanen var på denne tida Norges andre normalsporjernbane (hovedbanen Oslo-Eidsvoll åpnet 1854 og finansiert i hovedsak med privat kapital fra Storbritannia). Den første statlige jernbanestrekning forband Lillestrøm med Kongsvinger. Banen ble elektrifisert i 1951. I Kongsvinger ble

Kongsvingerbanen forbundet med Grensebanen mellom Kongsvinger og Charlottenberg i Sverige.

Langs banen fins det flere viktige stasjonsmiljøer. Stasjonene mellom Lillestrøm og Kongsvinger var tegnet av Wilhelm von Hanno og Heinrich E. Schirmer. Stasjonene langs Kongsvinger banen har ei rekke tidlige bygninger oppført i sveitserstil Stasjonene langs strekningen Lillestrøm-Kongsvinger er derfor oppført i Nasjonal verneplan for kulturminner i jernbanen. Stasjonene er forslått vedlikeholdt slik at det historiske elementene ivaretas på en best mulig måte. Stasjoner langs strekningen er; Disenå, Skarnes, Sander; Galterud, Kongsvinger og Granli. Stasjonene ved Sander, Skarnes og Kongsvinger er tegnet av Schirmer/ Hanno, men stasjonen ved Galterud er regnet av Due. Stasjonen ved Disenå brant ned i 1953 men en ny ble oppført i 1954, tegnet av NSBs egne arkitekter.

Kongsvinger stasjon. Foto: Hans Johnsson.

Solørbanen

Solørbanen (Kongsvinger-Flisa) ble åpnet av Kong Oscar II i 1893 på Flisa stasjon. Hele Solørbanen åpnet i 1910 og forbandt Elverum i nord med Kongsvinger i sør. Nedgangstidene på 1880-tallet førte til ei økning av utvandringa. Jernbaneutbygginga i Norge var delvis et tiltak for å stoppe den omfattende emigrasjonen til USA.

Planene om å bygge Solørbanen hadde vært drøftet helt siden begynnelsen av 1870-tallet, men det var først på 1890-tallet at Stortinget vedtok jernbaneutbygginga mellom Kongsvinger og Flisa. Etter en byggeperiode på 26 måneder sto banen ferdig, den 1. november 1893 da den ble offisielt åpnet av den svensk-norske kongen Oscar II og prins Eugen. Det var stasjoner på tre steder i Kongsvinger kommune, Roverud, Brandval og Nor. Stasjonen ved Nor ble revet i 1970. Stasjonen ved Roverud ble tegnet av Due og er fredet.

Roverud stasjon. Foto: Hans Johnsson.

Nor stasjon på Solørbanen. Bygningen er dessverre revet. Ved Nor kunne man bytte til dampbåt. På den andre siden av veien var det også en butikk. Fotograf ukjent.

Verneverdier

Stasjonsmiljøene langs Kongsvingerbanen, Grensebanen og Solørbanen har høye kulturhistoriske verdier. Miljøene er viktige både ut fra loka og regional, men enkelte også ut fra et nasjonalt perspektiv.

Utfordringer

Roverud stasjon og Sander stasjon er fredet og båndlagt ved Lov, mens flere er regulert til bevaring. De stasjonsmiljøene som per i dag savner formelt vern bør sikres gjennom kommunale planer og byggesaksbehandling

Båttrafikken

I eldre tider var det en omfattende båttrafikk langs Glomma og andre vassdrag som Storsjøen. Dampbåten Solungen var kanskje den mest kjente passasjerbåten. Dampbåten Solungen ble levert fra Akers mekaniske verksted og satt sammen i Brandval og satt i rute på Glomma mellom Norfossen i Brandval og Eidsfossen i Våler. Båten gikk i fast trafikk og den kunne ta opptil 60 passasjerer. Båten hadde betegnelsen "åpen passasjerbåt" og var utstyrt med benker langs sidene. Det fantes også to lugarer på akterdekket. Båten ble satt i trafikk i 1861, men trafikken ble ingen suksess. Det ble en økonomisk fiasko. Jernbanens utbygging påvirket virksomheten negativt. Båten gikk i trafikk fram til 1884.

I Storsjøen traffikerte Odølingen de mange bryggene. I sjøen fans også varpebåter som var viktige for tømmerfløtinga.

Verneverdi

Det finnes flere rester av brygger langs Glomma og i Storsjøen. Bryggene formidler vassdragenes viktige funksjon som ferdselsårer og er minner om rutetrafikken.

Utfordringer

Det mangler per i dag en oversikt over de bryggene som fantes/ finnes etter båttrafikken langs Glomma og i Storsjøen. Det bør gjennomføres en registrering av de bryggene som fantes/finnes igjen langs Glomma og i Storsjøen. De eksisterende bryggene bør settes i stand. I samarbeid med grunneiere bør man se på muligheten til å gjøre bryggene tilgjengelige for publikum. Bryggene bør også tilrettelegges for formidlingstiltak.

24. Etniske minoriteter

Skogfinsk kulturarv

På 1500 og 1600- tallet skjedde in kolonisering av granskogområdene i Skandinavia. Inn i Norge og nordover i Sverige spredde skogfinnene seg på jakt etter granskog av god bonitet. Koloniseringa begynte på 1570-tallet og pågikk i nærmere 100 år. Hvorfor skogfinnene begynte å bevege seg vestover er ikke helt klart, men ei forklaring kan være at det ble mangel på jomfruelig granskog for svedjebruk i området Savolax og Karelen i nåværende Finland, der

skogfinnene opprinnelig kom fra. Det var de jomfruelige granskogene som ga best avling av den spesielle rugen, svedjerugen som skogfinnene dyrket.

Den skogfinske koloniseringa kjennetegnes av etappevis etablering, men disse var adskilte fra hverandre. Bak dette forholdet fantes det skogfinske svedjebruket, kravet på mark, arbeidsorganisasjon og husholdningsstruktur. En annen begrunnelse for den hoppende etableringa var naturgeografisk betinget og var uavhengig av tidligere bebygde områders oppdeling eller utforming. I områder med setersystem ble disse grenseområder eller soner for kontakt mellom skogfinner og svensker/nordmenn. Kombinasjonen av svedjebruk og dens biprodukt, beitemark, var en grunn til samhandling mellom skogfinner og nordmenn/svensker. På Finnskogen tyder mye på at setrene ble drevet parallelt med skogfinnenes svedjebruk. Svedjebruket skapte gode muligheter for beite for buskapen og med skogfinnenes hjelp kunne bøndene ha flere dy.

I 1999 ratifiserte Stortinget Rammekonvensjonen om beskyttelse av nasjonale minoriteter. I 1993 ratifiserte Stortinget Den europeiske pakten om regions- eller minoritetsspråk. Som nasjonale minoriteter i Norge regnes jøder, kvener, rom/sigøynere, romanifolk/tatere og skogfinner. Gjennom å ratifisere disse avtalene har staten påtatt seg et spesielt ansvar for å legge til rette for at de nasjonale minoritetene skal kunne tas vare på, styrke og videreutvikle sin kultur. Kultur- og kirkedepartementet har ansvar for oppfølging av minoritetsspråkpakten, mens ansvar for oppfølging av rammekonvensjonen ligger i Kommunal- og moderniseringsdepartementet.

Finnskogen natur- og kulturpark og et framtidig verdensarv område?

Tankene om at Finnskogen Finnskogen Natur & kulturpark ble formelt etablert den 28.05.14 og stiftelsen eies av kommunene Kongsvinger, Grue, Åsnes, Trysil og Torsby, samt støttes av Norsk skogfinsk museum og Torsby Finnskogcentrum i Lekvattnet. Formålet med etableringen er å øke Finnskogens attraktivitet for besøk, bosetting og bedrifter gjennom et grenseløst og langsiktig samarbeid omkring ivaretaking og videreutvikling av levende grender, skogfinsk kulturarv og et bærekraftig næringsliv.

En natur- og kulturpark er et verktøy for å skape utvikling og bosetting i et definert, geografisk område. Parken bygger på et lokalt/regionalt engasjement for egne natur- og kulturverdier. Arbeidet består i å ta vare på og utvikle natur- og kulturverdier på en bærekraftig måte. En natur- og kulturpark må ikke forveksles med en nasjonalpark, som har strenge vernerestriksjoner. I en natur- og kulturpark går kommuner, fylke(r), organisasjoner og næringsliv sammen i en langsiktig (10 år) og forpliktende park - og partnerskapsavtale med formål om utvikling, bosetting og verdiskaping.

Natur- og kulturparker er godt utviklet i en del europeiske land, f.eks. Frankrike og Sveits. I flere av disse er nærliggende byer definert som portaler inn til parken. I Norge er det per juni 2014 kun 5 etablerte regionalparker, inklusiv Finnskogen Natur & kulturpark, men flere er i gang med etablering. Ved opprettelse av Finnskogen Natur & kulturpark vil dette bli den første i sitt slag i Sverige, i tillegg til at den blir Norges første grenseoverskridende park.

Finnskogen Natur & kulturparks rolle er å koordinere, drive nettverksbygging og være en pådriver i utviklings-, markedsførings- og stimuleringsarbeidet. Finnskogen Natur & kulturpark skal ikke overta oppgaver som allerede naturlig ligger under kommunal eller regional forvaltning.

På den svenske sida av riksgrensa har Värmlands museum startet opp arbeidet med å få etablere et verdensarvområde på Finnskogen. Hittil har Värmlands museum på svensk side oppsummert statusen for Finnskogen i en rapport som ble publisert for noen år siden. På norsk side har Finnskogen Natur- og kulturpark gjennomført en studie av de norske forutsetningene. Studien har gjennomgått de krav som UNESCO stiller. UNESCO er den organisasjonen under FN som beslutter og vedtar nye områder som er viktige for kulturarven. Värmlands museum har siden høsten 2018 intensivert arbeidet med å få etablert verdensarv på Finnskogen. Arbeidet er grenseoverskridende og involverer alle organisasjoner med interesse i Finnskogen.

De skogfinske bygningstypene

Den skogfinske bygningskulturen skiller seg fra den bygdenorske på flere måter. For det første beholdt skogfinnene sine røykovner og videreutviklet teknikken helt fram til ut på 1900-tallet. Røykovnen er en viktig premiss for røykstueene, badstueene og riene. Den skogfinske byggeskikken skiller seg også ut på den måten at bygningene nok ikke er ment å stå evig. Kanskje har dette noe å gjøre med skogfinnenes tidligere nomadiserende tilværelse. Tømringsteknikken i

Den gamla røykstua på Løvhaugen, Brandval Finnskog. Den er dessverre revet. Fotograf ukjent.

bygningene vi finner på Finnskogen er enklere enn den nede i bygda. Selvfølgelig kan det være en mengde av faktorer som spiller inn, men bygningene er de facto enklere oppført. Dette er noe som også gir den skogfinske byggeskikken dens karakter. Samtlige skogfinske bygninger er viktig utfra et kulturarvsperspektiv. Av særlig interesse er bygninger som er helt spesifikke for denne kulturen som f.eks. røykstua, badstua, ria og kokkhuset, som alle hadde sine spesifikke funksjoner. Disse bygningene viser også materialbruk og handverksteknikk.

Bygningskultur endrer seg gjennom tidene, så også den skogfinske bygningskulturen. Den skogfinske viser både push and pull-effekter. Det vil si at deler av kulturen endrer seg, mens andre står igjen som viktige markører fra eldre

tider. Et godt eksempel på dette er røykstua og røykstue-rommet. Ei røykstue er oftest en inkorporert del (rom) i en bygning med flere andre rom som f.eks. i en midtkammers bygning, der selve røykstua er nesten halvparten av hele bygningen. Sjelve røykstuerommet ble gjennom tidene forandret i svært liten grad, mens andre deler forandret seg mere. Når skogfinnene velger å integrere peisen i husene, var dette noe nytt man ikke hadde noen tradisjon for. Vi kan derfor se at peisene kunne være plassert litt hvor som helst i de andre delene av bygningen.

Verneverdi

Den skogfinske kulturarven er i stor grad knyttet til den immaterielle kulturarven. For skogfinnene var det ikke den materielle kulturen som lå i fokus. Det var svedjebruket og fortellingene om kulturen som var viktig. Mange av disse fortellingene er også med i det finske nasjonaleposet Kalevala.

De skogfinske bygningstypene som røykstuer, badstuer, rier og kokkhus er bygninger som er viktige fysiske spor etter den skogfinske kulturarven. Bygningene er til tross for sin materielle bakgrunn viktige markører som belyser og bidrar til å berette fortellingene om denne unike kulturarven. Andre bygninger som tidligere var vanlige nede i dalførene, ble igjen på Finnskogen som en historisk reminisens.

Utfordringer

Bygningsarven som er koblet til den skogfinske kulturarven er truet. Studier fra Grue Finnskog viser at 17 % er tapt i løpet av 30 år. Dette er langt over statens målsetting om et årlig tap av bygninger med kulturhistorisk verdi om maksimalt 0,5 %. Vi ser gjennom senere tids registreringer av den skogfinske bygningskulturen at mange bygninger har stort behov for vedlikehold og restaureringstiltak. Kunnskapen om bebyggelsen på Finnskogen er på mange måter mangelfull og det er få miljøer som på en eller annet måte er vernet. Fraflyttinga skaper også utfordringer. Det er mange bygninger som går tapt på Finnskogen, enten blir de revet eller stående tomme og øde. For å styrke den skogfinske bygningskulturen, er det

Badstua på den skogfinske gården Orala som er under fredning. Foto: Hans Johnsson.

viktig at arbeidet med å restaurere/ sikre bygningsmassen prioriteres.

Deler av interiøret i røykstua på Abborhøgda. Foto: Hans Johnsson.

I Sør-Odal er det kjent to grender med skogfinske aner, Finnholdet og Lisethsætra. Disse områdene bør registreres i samarbeide med historielaget og fylkeskommunen for å se om en finner spor etter den skogfinske kulturen. Registreringene legges inn i Riksantikvarens database, Askeladden.

Gårdene Abborhøgda og Orala (Åranstorp) i Kongsvinger kommune ligger i et LNF-område uten detaljregulering. Et framtidig tiltak vil være å regulere disse områdene til hensynssone bevaring, slik at dette harmoniseres med fredningsvedtaket.

Kulturminner knyttet til romanifolket/ taterne

Siden 1500-tallet har tatere/ romanifolk vært en del av det norske samfunnet. Første gang vi hører om «detfremmede folket i Skandinavia» var i 1505. Det var i forbindelse med at et følge oppsøkte den danske kong Hans. I 1511 dukket det opp et nytt følge. Trolig var det folk fra denne gruppen som slo seg ned i Stockholm året etter og etter hvert kom de også til Norge.

Språket til de norske taterne heter romani eller mere korrekt norsk romani. Det som primært kjennetegner romanifolket/taterne er deres livsform som reisende. Reisingen har både vært viktig del for folkets økonomiske tilpasning og en grunnleggende del av deres identitet. Folkegruppa har vært utsatt for assimilering- og fornorskingsprosesser fra norske myndigheter. I dag er de fleste tatere bofaste.

Taterarbeid fra Sør-Odal. Foto: Hans Johnsson.

Folkegruppa har tradisjonelt livnært seg med å selge varer som husgeråd, veggtepper, tørklær, klokker, og håndverkstjenester som blikkenslagerarbeider til folk på bygdene. Hest og vogn (gig, karjol), håndkjerre eller slede (spisslede eller breislede) var vanlige transportmidler i innlandet fram til begynnelsen av 1950-tallet. Bak på vogna lå lærskeppa og kaffekista. I lærskeppa ble det oppbevart sengetøy og klær. I kaffekista ble kaffekjele, kaffe- og sukkerboks, tørrmat samt bestikk, oppbevart. I 1951 ble det forbudt for taterne å bruke hest og taterne begynte å bruke håndkjerre, sykler og etterhvert også bil. I 1920-

årne ble det vanlig å bruke telt sommerstid, men allerede på 1950-tallet ble campingvogna mere og mere vanlig. Fremdeles langt inn på 1980-tallet var det taterne som reiste rundt og solgte ting som bl.a. duker og teppe.

Romanifolket/tatere har vært et reisende folk. Dette har medført at det finnes få faste kulturminner knyttet til denne minoritetsgruppen. Kulturen har en rik immateriell kulturarv. Musikk, sang og kunsthåndverk er viktige kulturuttrykk i romani-/taterkulturen.

Slette, Kongsvinger

Av de mere faste verdifulle kulturminnene er møteplasser og sletter der de slo leir. I distriktet er det flere steder hvor de holdt til. Ved Langtjernet, ikke så langt fra grensen til Eidskog v/Åbøen, lå det en plass som ble kalt Støvelbakken, like ved Posteringen. Her slo de seg ofte ned. Stedet ble brukt av mange familier i sommerhalvåret fra ca. 1940- til 1960-tallet. En spesiell hendelse var en gang på 1950-tallet da det oppstod et kraftig slagsmål på sletta, og en mann ble hardt skadd. Han greide å ta seg bort til et hus i nærheten, hvor han spurte etter vann. Her døde mannen av blodtapet.

De hadde også for vane å slå seg ned på ei slette ved Snarbrua der det senere ble bygget en betongfabrikk. Alle disse stedene ligger langs fylkesveg 202.

Taterne var å finne på noen av disse plassene til langt inn på 1960-tallet. I vårt område finns det flere slike sletter, men mange av de er borte. Kunnskapen om alle disse plassene er mangelfull og arbeidet med å synliggjøre taternes sletter og andre typer av kulturminner er et viktig arbeid.

Oleaberget, Sør-Odal

Oleaberget er en plass i Sør-Odal som ble brukt av taterne. Navnet Oleaberget kommer fra at det bodde ei der som hette Olea Berg her. I følge tradisjonen var stedet en viktig møteplass også mellom folk i bygda og taterne. Det er mange som i dag fortsatt husker hvordan det var. Området er noe gjengrodd.

Et bilde fra en av treffene mellom bygdefolket og taterne. Fotograf ukjent.

Verneverdi

Slettene er de vanligste kulturminnene etter taterne/romanifolket. Disse er viktige markører. På grunn av sjeldenheten av kulturminner knyttet til gruppa har disse slettene høy verneverdi.

Utfordringer

Av kulturminner etter taterne/romanifolket er slettene de vanligste. De er ikke i bruk lengre, og derfor truet på grunn av gjengroing. I samarbeid med grunneier bør man

ser om det er mulig å rydde/ tynne skogen og kratt. Det bør settes opp opplysningsskilt og gjøres avtaler om fast vedlikehold.

25. Krigs- og Forsvarshistorie

Kongsvingerregionen har ei lang militærhistorisk fortid og spanner fra Kong Christian IVs regentperiode fram til i dag. Den strategiske beliggenheta mot grensa til Sverige har bidratt til dette.

Erfaringene fra Sjuårskrigen og Kalmarkrigen overbeviste Kong Christian IV om at Norge ikke kunne ligge så godt som forsvarsløst langs den lange grensa mot Sverige. Han besluttet å forsterke forsvaret langs grensa. Det er på denne tida at de aller fleste av forsvarsanleggene langs med store deler av grensa mot Sverige ble oppført. Det viktigste og som nav i dette forsvarsanlegg finner vi festningen i Kongsvinger som ble oppført mot slutten av 1600-tallet. I tilknytning til festningen ble det oppført ei rekke skanser og mindre forsvarsanlegg i tilknytning til festningen. Av de få lett framkommelige vegene mellom Sverige og Norge i eldre tider var vegen fra Värmland over Eda og Magnor til Christiania en av de viktigste. Fra militært hold ble denne framrykkingsveg vurdert som svært viktig, noe som gjorde at den var en del av flere forsvarsplaner. Etter Gyldenløve-feiden (1675–79) ble det igangsatt nye festningsprosjekter langs kysten og grensa mot Sverige. I 1681 approberte kong Christian V en plan for Kongsvinger Festning, etter tegninger utarbeidet av generalkvartermester Johan Caspar von Cicignon. Kongsvinger befestninger var sentrale i forsvarsplanene mot Sverige i 1905. I samband med uroa som resulterte i unionsoppløsninga, ble det bygd to fort i nærheten av festningen, Vardåsen og Gullbekkåsen. Fra denne tida blir betegnelsen Kongsvinger befestninger brukt. Stridsanlegga i Kongsvinger ble ikke demolerte etter unionsoppløsninga som mange av de andre grensefestningene. Ifølge Karlstad forliket fikk Norge lov til å holde festningene vedlike, men ikke utvide dem. Kongsvinger Festning representerer en tilnærmet ubrutt militær tradisjon fra 1680-åra og fram til i dag. Etter krigen er det Artilleriets befalsskole fram til 1959 og Akershus Heimevernsdistrikt 04 (HV 04) som har hatt kommando på festningen. Etter at Stortinget vedtok å legge ned HV 04 med virkning fra sommeren 2005, er det bare et kommandantskap på tre personer igjen av det militære nærværet.

Kongsvinger festning

Kongsvinger Festning ble oppført mot slutten av 1600-tallet ved ferjestedet over Glomma for å kontrollere en viktig hindringsetappe over Glomma. Hovedveien fra Stockholm til Christiania gikk over Eda, Magnor og Vinger. Ferjestedet ved Tråstad var det eneste brukbare på flere mil opp og nedover elva. En militær kontroll av denne delen av Glomma var derfor viktig for å kunne hindre en fiendtlig hærs framrykning mot Christiania.

Inne i kasemattene på festningen. Foto: Hans Johnsson.

Det første anlegget var Tråstad skanse på grunnen til garden Nordre Tråstad. Skansen ble oppført for å sikre overfarten over Glomma. Skansen ble etablert i 1658. I 1674 ble Vinger skanse oppført som var den første av befestningsverkene som skulle bli Kongsvinger Festning. Anlegget besto i hovedsak av et firkantet oppmurt tårn med en mur rundt og ei tørr grav utenfor.

Byggearbeidene for festningen startet i 1681 og ble avsluttet i 1689. Festningen ble etablert med egen kommandant oberstløytnant Georg Reichwein, og garnison i 1682. På 1700-tallet endret festningsområdet seg. Festningen med den uregelmessige stjerneformede delen utgjorde fortsatt den sentrale delen, men på festningen blir det nå oppført bygninger som var høyere og mer dominerende enn tidligere. Bygningene som ble oppført på 1700-tallet var mindre solide enn de eldste, og med sin høyde kunne disse lett bli et treffmål for kanonene. Nybyggene bidro til å endre festningsprofilen, fra et barokkanlegg til en militær depotstad.

Porten til ytre mur. Foto: Hans Johnsson.

I tida mellom 1808 til 1814 hadde festningen sin storhetstid. Da kongeriket Danmark-Norge i Napoleonstida ble involvert i krig med Sverige, ble man mer bevisst på at festningen kunne bli utsatt for angrep. I perioden mellom 1811–13 ble det derfor oppført tre nye skanser «Se til høyre», «Prins Fredrik» og «Norske Løve». De tre ligger samtlige vest for festningen. I krigsårene 1808–1814 ble festningen viktig og i denne perioden var den hovedforsyningsbase.

Den kulturelle påvirkningskraft fra utdannede offiserer (dannede personer som ifølge

straffesakene mot dem kanskje ikke var fullt så dannede når de ble beruset), og derav medfølgende selskapelighet i lokalsamfunnet, fikk betydning for distriktet. Med bygginga av ny kirke nedenfor festningen i 1697 etablerte man Kongsvinger som en festningsby. Festningens drift og mannskap var hoved nerven i det lille samfunnets eksistens, og da anlegget ble nedlagt som aktivt forsvarsverk i 1823, holdt samfunnet på å kollapse. Først da Kongsvinger fikk kjøpstadsrettigheter i 1854 begynte ei ny og positiv utvikling. Det militære nærværet på festningen, med egen kommandant, har hatt en betydelig påvirkning for lokalsamfunnet fram til i dag.

Glommalinjen hvor Kongsvinger festning inngikk, var et omfattende forsvarsverk i Norge som ble påbegynt på slutten av 1800-tallet. Det strakte seg 280 km langs vestsida av Glomma fra Halden i sør og opp til Kongsvinger i nord. Forsvarsverkets oppgave var å beskytte hovedstaden Oslo mot angrep, først og fremst fra Sverige. Grensebefestningene ble oppført som et resultat av at forholdet mellom Sverige og Norge hadde blitt svært anstrengt. Etter at Norges regjering i 1895 måtte gjøre retrett etter sabelrasling fra den svenske riksdagen, ble den norske forsvarsbevisstheten større.

Bak Glommalinjen sto Georg Stang, forsvarsminister (V), generalinspektør og sjef for festningsartilleriet. Glommalinjen besto av fire hoved festninger: Fredriksten (Halden), herunder Hjelmkollen fort Ørje, herunder Lihammeren og Ørjekollen fort, Aurskog (Dingsrud fort) og Kongsvinger, herunder Vardåsen, Astridfortet og Gullbekkåsen fort. I 1905 fikk de fire hoved befestningene, Fredriksten, Ørje, Urskog og Kongsvinger en viktig rolle i unionsoppløsninga. Sverige var lite begeistret for at Norge hadde festninger i nærheten av grensa til Sverige, og som pekte mot Sverige. Den svenske regjeringa framla som et krav at moderne norske festninger skulle fjernes. Under Karlstad-forliket ble disse festningene det store stridsspørsmålet. Statsminister Christian Michelsen deltok i forvirringen ved å unnlate ordet «moderne» og så å appellere til Frankrike og Russland for å legge press på Sverige om å ikke rive flere hundre år gamle norske festninger. Resultatet av Karlstad-forliket ble at Ørje og Aurskog ble revet, mens Fredriksten måtte fjerne de moderne tilbyggene, herunder Hjelmkollen fort. På Kongsvinger festning ble det ikke revet noe, men festningen kunne ikke bygges ut heller. Den fullstendige Glommalinjen ble imidlertid først utbygd etter 1907, og var operativ fram til 1930-tallet.

Hovedelementene i kulturmiljøet

Kongsvinger festnings hovedelement er dens halvbastion- og tenaljeformete mur som er tilpasset terrenget og de festningsteoretiske forutsetningene for et slikt byggverk. Anlegget er i hovedsak tenaljeformet (= «knipetangs formet»), med tilløp til regularitet gjennom utforminga av Prins Georgs bastion og Prinsessens bastion som halvbastioner. Mellom dem er det en rett kurtine mur (vollmur), det eneste vollparti av denne typen på festningen.

Anlegget innafor festningsmurene består i dag av 10 bygninger, med provianthuset som den eldste. Alle bygningene er oppført i mur, overveiende granitt- og naturstein, bortsett fra Kommandantboligen som er en panelkledd bindingsverksbygning. Den nye kaserna er den eneste som er oppført med overveiende bruk av teglstein. Taket ble endret fra halvvalm til saltak omkring år 1900. Kommandantens stall- og fehus og Den gamle kaserna ble ombygd innvendig under den tyske okkupasjonen. Bygningsmassen representerer derfor festningen slik den så ut på 1940- tallet.

Utenfor sjølve festningen, i den dekkete vei, har det gjennom åra stått forskjellige bygninger, men i dag er det bare ytre vakt, laboratoriet og krutthuset fra 1811 som er tilbake. Disse bygningene står i det ytre rimelig uforandret, men er innvendig ombygd slik at de kan tilfredsstille dagens krav til oppholds- og arbeidsrom. I den dekkete vei er det også to poterner (overdekkete underjordiske ganger). Disse fører til to brønner som skulle sikre vanntilførselen under beleiring. I festningsmurene er det sortiporter som gjorde det mulig å slippe ut fra festningen hvis den ble overmannet, eller foreta utfall mot en fiende som var i den dekkete vei.

To viktige skanser er «Tråstad skanse» oppført i 1658, og Nor skanse- «Prestegårdsskansen», oppført som en redutt i 1718. Tråstad skanse hører til de eldste bevarte skansene i Norge og er et av de første anleggene ved Vinger. Prestegårdsskansen ble oppført under den store nordiske krig som en enkel jordskanse på østsida av Glomma, men med stor betydning for forsvaret av ferjestedet og veien ovafor og nedafor skansen. Utafor den dekkete vei, men innafor det som er festningsområdets avgrensning, ligger det fire skanser som alle er oppført i perioden 1810 – 1815. Den nærmeste, «Skjærskansen» (opprinnelig «Prinds Christian Augusts Batteri»), ligger

rett utenfor den dekkete vei. Der ligger også en av de tre brønnene som forsynte festningen med vann. De øvrige skansene «Se til høyre», «Norske løve» og «Prins Frederik» ligger sør og nord for Skjærskansen. Samtlige av disse er viktige for kulturmiljøet.

Verneverdi

Kongsvinger festning med forterreng er fredet gjennom egen fredningsforskrift av 19. november 2009 (Forskriften er gjengitt på www.lovdata.no under følgende link: FOR-2009-11-19-1470).

Kongsvinger festning er et unikt anlegg. Festningen med si historie, bygninger og omgivelser har stor betydning både militærhistorisk, bygningshistorisk og i den nasjonale historia. Rikshistorisk har festningen framstått som suverent vern mot en fiende fra øst, hvilket da også avspeiler seg i at den aldri har vært angrepet eller beleiret under de mange feider og kriger mellom Danmark-Norge og Sverige. Den tyske okkupasjonen fra 1940–1945 er den eneste gangen utenlandske tropper har hatt festningen under sin kommando, men da var festningens rolle som forsvarsverk for lengst over. Lokalhistorisk er festningens betydning også svært stor fordi den og «Leiren» (Øvrebyen) dannet grunnlaget for den moderne Kongsvinger by.

Utfordringer

Det er viktig at det fortsatte arbeidet med å bevare og utvikle festningen og festningsområdet fortsetter og at det fins økonomiske muligheter til dette arbeidet. Arbeide for å utvikle Kongsvinger festning til et nav for forsvarshistorie i området. Hele det fredete området bør reguleres til hensynssone bevaring, slik at det harmoniseres med fredningsvedtaket.

Vardåsen og Gullbekkåsen

Litt nord for sjølve festningen ble Vardåsen og Gullbekkåsen fort oppført i perioden 1901–1903. De ble oppført for å styrke det norske forsvaret forut for unionsoppløsninga i 1905. Fortene hadde to fastmonterte 12 cm Schneider Canet-kanoner med en rekkevidde på 10 km, samt flere mindre feltkanoner, og var omringet av skyttergraver og piggrådgjerder. Bygningene som mannskapene holdt til i ble reist inne i tunneler sprengt ned i berget.

Ved forhandlingene i 1905 krevde svenskene at alle moderne festningsanlegg langs grensa skulle legges ned. Etter forhandlinger ble man til slutt enige om at anleggene ved Kongsvinger kunne bestå mot at de ikke ble utvidet. Fortene ble likevel påvirket av den generelle nedrustninga av det norske forsvaret i åra før andre verdenskrig og i 1939 ble hovedskytset demontert.

Fortene fikk allikevel en betydning under krigsårene. Den 14. april 1940 ankom den svenske fenriken Gösta Benckert Kongsvinger med et kompani bestående av 131 Finlands-frivillige, blant dem flere nordmenn, blant dem «Shetlands-Larsen» og Max Manus. Benckert ble dagen etter utnevnt til kaptein og gitt kommando over de gamle feltkanonene. Troppene på Vardåsen fikk i oppdrag å hindre tyskerne i å ta seg fra Sør-Odal og falle Kongsvinger i ryggen, noe som ville sperre rettetten for de norske troppene vest for Kongsvinger. Utpå dagen fikk Benckert sammen med de norske avdelingene beskjed om å slå rettet, men Benckert ville bli til han i det minste hadde sett fienden. Hans ønske om å bli ble innfridd, men de norske styrkene uskadeliggjorde kanonene før de dro slik ordren var. De Finlands-frivillige forsøkte å gjøre kanonene i stand igjen, men kunne bare finne ett sluttstykke. Benckerts styrker gjorde hard motstand mot det tyske angrepet på formiddagen den 16. april med kun to kanoner som benyttet det ene tilgjengelige sluttstykket annenhver gang. Likevel måtte Benckert se seg nødt til å oppgi stillingen og flykte nordover da det viste seg at forsøket på å sprengte brua over Glomma var mislykket.

Etter krigen ble tvillingfortene på Vardåsen overgitt. Naturen og pøbler fikk herje fritt, og fortene begynte å forfalle. I 1946 ble det opprettet en radiopeilestasjon på toppen av Vardåsen, og man hadde tanker om å restaurere anleggene i 1948. Det ble bare med tankene.

Gullbekkåsen skulle likevel ha fremtida foran seg. I 1952 begynte man å bygge en radarstasjon som stod klar i 1955. Fra 1957 til 1962 var anlegget sektor operasjonssenter. Deretter ble stasjonen omgjort til opplæringssenter, fra 1972 kalt Luftforsvarets kontroll- og varslingskole. 1. august 2002 ble denne skolen flyttet til Mågerø. I løpet av 2003 ble Nye Kongsvinger fengsel bygd der militærleiren lå.

Verneverdi

De gjenværende delene av de to fortene er viktige for forståelsen for Kongsvingers militære betydning i et nasjonalt perspektiv.

Utfordringer

Deler av anlegget er fredet og er derfor sikret. Deler av området bør tilrettelegges for formidling.

Glommalinjen

Forsvarsverket Glommalinjen ble påbegynt mot slutten av 1800-tallet. Linjen var 28 mil lang, og gikk på vestsiden av Glomma fra Kongsvinger til Halden. Hensikten med Glommalinjen var å beskytte Oslo mot angrep fra Sverige. Glommalinjen var landets største landforsvarslinje.

Georg Stang, forsvarsminister og sjef for festningsartilleriet tok initiativet til denne Glommalinjen. Festningene og linjen ble opprustet fordi unionsforholdet med Sverige ble svært anstrengt. Etter at flere norske regjeringer i 1893- 1895 ikke fikk gjennomslag for å innføre et eget norsk konsulatvesen, ble kampen for nasjonal sjølvstendighet og norsk forsvarsvilje større.

Glommalinjen besto av fire hovedfestninger: Kongsvinger festning, inkludert Vardåsen og Gullbekkåsen fort, og Fredriksten festning (Halden), inkludert Hjelmkollen fort Ørje, inkludert Lihammeren og Ørjekollen fort (Aurskog). Glommalinjen besto til slutt av 12 militære batterier.

Befestningskomiteen leverte i 1901 sin innstilling med «Forslag til strategiske forsvarsfronter til dekning av Kristiania med tilhørende distrikter og disse fronters fortifikatoriske forsterkninger». Her skrev komiteen: «Muligheden af et angreb paa Norge endog forud for et angreb paa Sverige er ikke længere udelukket, og tør det være overmaade vanskeligt at forudsige noget om, hvorvidt et saadant angreb kun kan blive at betegne som sekundært».

Under unionsoppløsningen I 1905 spilte Kongsvinger festning, Fredriksten, Ørje og Aurskog en viktig rolle i forhandlingene. Den svenske regjeringa var ikke begeistret for at Norge hadde festninger mot grensa, og krevde at moderne norske festninger skulle fjernes. Under forhandlingene om Karlstad-forliket i 1905 skapte Norges daværende statsminister Christian Michelsen forvirring ved å unnlate ordet «moderne» og håpet deretter å få Frankrike og Russland til å legge press på Sverige om å ikke rive flere hundre år gamle festninger. Resultatet av Karlstad-forliket ble at svenskene aksepterte at på Kongsvinger festning skulle ingen deler fjernes, men festningen kunne heller ikke bygges ut. Den svenske regjeringa fikk derimot gjennomslag for at Ørje og Aurskog skulle rives, og på Fredriksten festning måtte man fjerne moderne tilbygg, herunder Hjelmkollen fort. Den fullstendige Glommalinjen ble ferdigstilt etter 1907, og var i drift helt fram til 1930-tallet.

Verneverdier

Kongsvinger festning og tilhørende forsvarsanlegg er i dag fredet. Området har lang tidsdybde og de kulturhistoriske verdiene er høye.

Utfordringer

Glommalinjens kulturminner sammen med alle andre kulturminner relatert til forsvarsverk i regionen bør løftes fram og skiltes. Disse kulturminnene er viktige for identiteten men også for å kunne utvikle turismenæringa i området. Dette arbeidet må gjennomføres i samarbeid med flere aktører, blant anna Historielagene i området, Forsvarsbygg, Anno museum, Kongsvinger Festnings venner, og fylkeskommunen. Glommalinjens kulturminner løftes fram og skiltes. Kongsvinger festning bør kunne utvikles som et besøkssenter i denne sammenhengen.

2. verdenskrig

2. verdenskrig rammet også Odalen og Kongsvinger. I løpet av dagene 9.-14. april ble forsvaret bygd opp under ledelse av avsnittssjefen, kaptein Trygve Larsen. Allerede den 14. og 15. april kom tyskernes angrep ved Ulleren og Sander. Ved Melstrøm og Fulu prøvde man å slå tilbake tyskerne. Det ble besluttet om retrett. I retretten ble det gitt ordre om sprenging av brua over Glomma på Kongsvinger. Brua ble sprengt den 16. april kl. 1. Om formiddagen den 16. april foregikk de siste kampene ved Telle, Greaker, og fra de nye befestningene ble tyskerne beskutt av Finlands-frivillige. Tyskerne svarte med ild mot festningen, men granatene gikk over. Tyskerne rykket fram på begge sider av Glomma, og en tysk patrulje kom fram av skogen ved Gjøsegården. Tyskerne rykket inn i byen mellom klokka 13 og 14 den 16. april 1940. Første dagen skal det ha kommet ca. 1400 mann til Kongsvinger. Alle offentlige bygg ble besatt, tyskerne tok også i bruk private leiligheter og rekvirerte skolebyggene. Neste dag dro tyskerne videre og det ble trefninger ved Rustad, like sør for Roverud. Her kjørte en tysk kolonne rett inn i de norske troppene og samtlige tyskere på den første lastebilen skal visstnok ha blitt drept. Sivile ble også involvert i kampene, både frivillig og ufrivillig, og tyskerne satte fyr på noen gårder.

De lokale myndighetene fikk sitt første møte med gjestene. Oberst Fischer dikterte en rekke forholdsregler for byen fra Grand. Etter hvert ble tyskernes tilstedeværelse mere synlig. Brakker ble plassert ut på forskjellige steder i byen. Disse var i mange tilfeller prefabrikkert kom fra Tyskland. På Kongsvinger festning ble det etablert skole for SS-personell.

Flyktingruter

Som grensekommune hadde Kongsvinger en omfattende rutetrafikk for flyktninger under 2. verdenskrig. Våpen, forskjellig utstyr, kurérpost, radiosendere og pakker med mat med mere ble fraktet gjennom området. Trafikken kom i gang i 1942 og varte krigen ut. Noen av rutene startet noe seinere og noen av rutene ble i løpet av krigen lagt ned. Rutene og virksomheten under krigen var viktig og det var mange som risikerte livet ved å drive med denne virksomheten. Rutene var viktige ikke bare for å løse flyktninger.

En stor del av den østre delen mot grensa lå i den såkalte grensesonen. I denne delen mot Sverige innførte okkupasjonsmaktene såkalte «grenesonebevis». Dette for å lette den tyske kontrollen av

Gården Kissalamp, Lekvattnet der flyktningene ble tatt imot og ført inn i sikkerhet. Fotograf ukjent.

flyktninger som brukte området som fluktrute til Sverige. Solørbanen ble mye brukt som flyktningrute. Jernbanepersonalet var ofte medvirkende til at folk på flukt fikk bruke toget, og hoppe av på stasjoner der flyktninglosene ventet. Forholdene ble dog etter hvert innskjerpet og reise med tog krevde reisetillatelse som ble utstedt av politiet.

I vårt område har vi flere flyktningruter som brakte flyktninger fra usikre forhold til sikkerhet på den svenske

sida av grensa. Noen av rutene tok utgangspunkt ved Kongsvinger stasjon. En av disse var den som gikk fra stasjonen til gården Kissalamp som ligger på den svenske sida av grensa i Lekvattnet.

En annen rute som begynte tidlig var Kølaruta. AS Finnskogskull var en viktig aktør for Kølaruta. Firmaet drev kullbrennerier på Finnskogen med 5 anlegg på Grue Finnskog, ett på Brandval Finnskog og ett i Falltorp. Videre hadde de et knuseri på Roverud. For å skaffe råstoff til kullbrenneriene drev man med vedhogst, særlig på Finnskogen. Dette var en perfekt kamuflasje for rutetrafikken, da firmaet hadde behov for varetransport inn på skogen. Foruten flyktninger fraktet man også våpen, ammunisjon, radiomateriell og uniformer fra Sverige. Et av kullbrenneriene var Svartbekken på Grue Finnskog. Et annet kullbrenneri var det ved Samuelsmoen, Grue Finnskog. Her gikk veien nesten parallelt med riksgrensen. Mye av det som ble fraktet inn i Norge kom via et lager man hadde på svensk side av grensen på gården Nordre Millom, beliggende i Östmark sogn. Etter angiveri ble sjefen for AS Finnskogskull, Sigurd Tomle, arrestert den 19. april 1943. Dette førte til at Kølaruta ble lagt om og ruta ble ei rein flyktningrute. Flyktningene ble tatt med tog fra Oslo til Eidsvoll og med los fra Eidsvoll over Nord-Odal og Vestmarka, den såkalte «Spikern».

Verneverdi

Rutene er viktige for forståelsen av hva som skjedde under krigen og enkelte personers innsats.

Utfordringer

Minnene som er knyttet til de forskjellige rutene er for en stor del immaterielle. Dette stiller store krav til tilrettelegginga av informasjonstiltak. Gjengroing og vedlikehold av rutene osv. er en utfordring.

I samarbeid med DNT- Finnskogen og omegn, historielag og andre bør arbeidet med å synliggjøre de enkelte rutene fortsette. Det er også viktig at rutene ryddes jevnlig. For dette arbeidet bør det inngås avtaler med grunneiere, DNT Finnskogen og omegn, historielag og andre foreninger og lag.

Grensa

Kongsvingers beliggenhet langs grensa mot Sverige har satt sine spor i landskapet ikke bare gjennom de fortifikasjoner vi finner langs grensa. Grensa og grensetraktene har alltid bygd på muligheter en forbrødring mellom de to landene. I forbindelse med freden 1945 ble grensa åpnet. Slegt og venner kunne gjenforenes. Grensegangen mellom Sverige og Norge ble fastslått i

Strømstadtraktaten fra 1751. Etter at Strømstadtraktaten ble undertegnet ble grenserøysene oppført langs hele grensa. Disse ble oppført i perioden 1752-1765. Ved Karlstadkonferansen i 1905 som førte til unionsoppløsninga ble Norge og Sverige enige om å opprette ei 30 kilometer bred sone langs grensa. Denne sona eksisterte fram til 1992.

Tollstasjoner og grensehandel

Handel over grensa har det vært så lenge det har vært ei grense. Det fins dokumenter fra Finnskogen som viser at allerede på 1650-tallet var det norske kjøpmenn som var inne på den svenske sida av grensa på Finnskogen for å kjøpe tømmer. Tømmeret ble sjølsagt smuglet inn via de mange elvene. For å få kontroll med grensehandelen og trafikken over grensa, ble det etter hvert etablert tollstasjoner. Det er tre grenseoverganger i Kongsvinger kommune til Sverige; Kjerret, Mitandersfors og Øiermoen/Riksåsen. Det er ikke noen av disse som lengre er i bruk. Den på Øiermoen var den som var lengst i bruk.

Eldre bilde av tollstasjonen på Øiermoen. Fotograf ukjent

Mange gamle butikker som lå gunstig til ved en hovedveg hadde på 1950-tallet og framfor alt på 1960-tallet gode tider. Der det ikke hadde vært butikk før ble det snart åpnet nye. I slutten av 1990-tallet da Sverige opplevde en nedgangsperiode, ble prisene gunstige for nordmenn.

Grensehandelen svingte og i stedet for at svenskene reiste inn til Norge for handle, reiste nordmennene til Sverige. I samme periode pågikk urbanisering og sentralisering. Nye butikker og kjøpesentra ble lokalisert til byer og større tettsteder. De gamle butikkene på den norske sida av grensa holdt ut en tid, men en etter en ble de lagt ned.

Brandval tollstasjon, Øiermoen

Øst for Øiermoen ligger den gamle tollstasjonen langs den gamle vegen som ikke lengre er i bruk. Bygningstiljøet er på grunn av tømmerhogst fullt synlig fra veien. Bygningene, et våningshus og et uthus, ble oppført en gang på 1950-tallet. Når tollstasjonen ble tatt ut av bruk er ikke kjent, men trolig i forbindelse med nedleggelsen av de mange tollstasjonene. Det skjedde på 1960-tallet. Det ble en kort periode for bygningen som tollsted.

Den gamle tollstasjonen med uthus. Foto: Hans Johnsson.

Joh. Johansen & Co, Øiermoen

Ole Bergqvist fra Øierberget var den første som drev landhandel på Øiermoen. Etter han overtok sønnen Johan forretningen. Johan døde i 1982 og butikken ble overdratt til sønnen Endre og dattera Helen som drev butikken under navnet Joh. Johansen & Co. Det var også de som oppførte sjølbetjeningsbutikken. Vest for denne butikken ligger det en funkisbygning der Helmer Nyseter drev butikk. Butikken var i gang langt ut på 1990-tallet, men på 2000-tallet ble den lagt ned. Grensehandel gikk andre veien, nordmenn dro over grensa og handlet i Sverige. Begge bygningene er viktige for forståelsen av grensehandelen og dens betydning for området.

Joh. Johansen & Co, Øiermoen. Foto: Hans Johnsson

Den gamle funkisbutikken, Øiermoen. Foto: Hans Johnsson

Kjærret, Kongsvinger

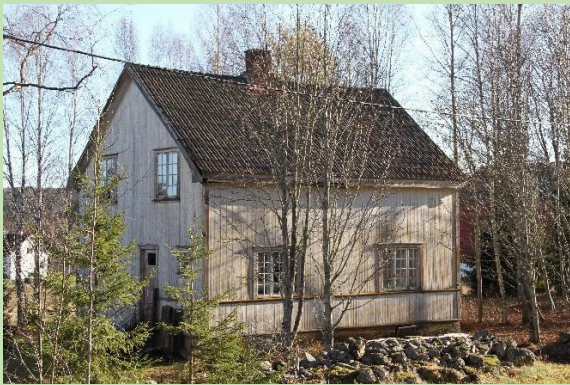
Ved Kjerret helt inne ved grensa til Sverige i Austmarka, ligger det et litt tettsted med en gammel skole, lærerbostad, en butikk og to generasjoner tollstasjoner. Bygningene forteller om et levende samfunn. Bygningene er alle fra omtrent samme tid, dvs. fra slutten av 1800-tallet. Butikken er den bygningen som sannsynligvis er oppført sist. Butikken var i gang fram til 1970-tallet da den ble lagt ned. Grensetrafikken begynte å gå andre veien og butikkens beskjedne størrelse og dermed utvalg førte til nedleggelsen. Bygningene og landskapet er viktige å ta vare på. Tollstasjonen ble lagt ned en gang på 1960-tallet. Nå fjernkontrolleres trafikken ved hjelp av et kamera som er satt opp i en stolpe.

Den gamle tollstasjonen. Foto: Hans Johnsson.

Den gamle butikken. Foto: Hans Johnsson

Den gamle lærerboligen. Foto: Hans Johnsson

Den gamle skolen. Foto: Hans Johnsson

Verneverdi

Bygningsmiljøet ved Kjerret viser stor tids dybde og har høye kulturhistoriske verdier. Her har beliggenheten inntil grensa skapt forutsetninger for handel. For staten var det viktig å kunne overvåke trafikken, som derfor etablerte et tollsted her.

Utfordringer

Store deler av bygningsmiljøet forfaller og verdier går tapt. Det er viktig at det gjennomføres tiltak i samarbeid med grunneier som sikrer bygningene. Bygningene reguleres til hensynssone bevaring. Området bør også skiltes. Dette bør skje i samarbeid med Austmarka historielag.

26. Immaterielle kulturminner

Med immaterielle kulturminner mener vi kulturminner som ikke er fysiske. Dette kan bl. a. være sagn, gåter, sangleiker og fortellinger, men også for eks klesdrakt og skikker og bruk. Mange av disse immaterielle kulturminnene er vanskelige å verne gjennom lovverket Det viktigste vi som individer kan gjøre for å verne om de immaterielle kulturminnene er holde dem i hevd, dvs. bruke dem.

Stedsnavn som immaterielle kulturminner

Stedsnavn er ofte mange hundre år gamle, og særlig kommunenavn og gardsnavn har som oftest levd i flere tusen år gjennom muntlige overleveringer i det lokale målet. Disse kulturnavna er noen av de aller viktigste kildene til historisk lokalkunnskap. Derfor er de også noen av de aller viktigste kulturminnene vi har. Gardsnavn, for eksempel, forteller mye om den eldste historia til bygdene våre. På grunnlag av dette kan stedsnavn, og også andre immaterielle kulturminner, ses på som like viktige som materielle kulturminner, som tidligere ofte har fått et tydeligere fokus.

Stedsnavn er immaterielle kulturminner, og vernet av disse må ses i lys av lov om stadnamn og norske og internasjonale konvensjoner om kulturminner. For eksempel er UNESCOs konvensjon av 17. oktober 2003 om vern av den immaterielle kulturarven aktuell. Formålet med stedsnavnloven er å ta vare på stedsnavn som språklige kulturminner, gi dem ei skriftform som er praktisk, og som ikke skygger for meningsinnholdet i navnet, og medvirke til kjennskap til og aktiv bruk av navna. Skrivemåter av stedsnavn for offentlig bruk registreres i Sentralt stedsnavnregister som forvaltes av Statens kartverk. Registeret er tilgjengelig for eksempel via søk og fakta ark på www.norgeskart.no.

Offentlige institusjoner er ei av de aller største påvirkningskreftene for skrivemåter av stedsnavn. Derfor er kommunen en viktig instans for at stedsnavns korrekte form tas vare på. Gode rutiner må til for at offentlige institusjoner kan legge til rette for bruk av rett navn på rett sted og for å benytte godkjente offentlige skrivemåter av disse navna. Stedsnavntjenesten hos Språkrådet og Kartverket er gode samarbeidspartnere med stor interesse for bevaring av lokale stedsnavn.

I Kongsvinger ble det på slutten av 1970 tallet og begynnelsen av 1980 tallet foretatt en stor innsamling av stedsnavn gjennom intervju og nedtegning i regi av Universitetet i Oslo, institutt for Stadnamn

Verneverdier

Stedsnavn representerer en utsatt del av vår kulturarv. Det er gjennom stedsnavnene at vår kobling til fortida kan sikres.

Utfordringer

Stedsnavn er en utsatt del av vår kulturarv. Det er vanskelig å sikre dem og mange glemmes da de ikke brukes lengre. Tiltak må til for å sikre god forvaltning av stedsnavn. Dette inkluderer navneinnsamling med uttale og omfang av stedsnavn, faste rutiner for korrekt bruk av offentlig godkjente skrivemåter og ellers et godt samarbeid med lokalbefolkninga og særlig interesseorganisasjoner med spesialkunnskaper om lokale stedsnavn, for eksempel historielag eller kulturminnelag.

27. Den grønne kulturarven

Våre grønne omgivelser gjør noe med oss mennesker. Det er i møtet med naturen vi finner ro og henter krefter for hverdagen. Hagene, parkene og kulturlandskapet er også viktige markører for vår historie.

Hageanlegg

En hage er bygd opp av levende materiale og den vil forandre seg: former, farger og størrelsesforhold er i kontinuerlig forandring og utvikling. Dette aspekten bidrar til å gjøre gamle hager til kulturhistoriske perler. Influensene til hageanleggene kom ofte fra kontinentet og viktige pådrivere og inspirasjonskilder var parkene i tilknytning til jernbanestasjoner og byparker. Store gårder bidro også til å spre inspirasjon og ideer til andre grupper i samfunnet.

En hage kan være en nyttehage eller en prydhage. En hage er et sted for rekreasjon og for ettertanke. En hage, det være seg den som finnes i tilknytning til en husmannsplass, en prestegård eller et gårdsanlegg, er en historiebok som forteller oss om de menneskene som har levd før oss, deres samtid, økonomiske status og ikke minst sosiale ambisjoner. I mange av disse hagene finner vi også ulike planter som før var vanlige, men som nå er truet.

En hage er ei levende historiebok. At hagene er levende stiller også krav til hvordan man ivaretar de verdiene. I vår region finner vi mange forskjellige hageanlegg. En viktig formidler av ny hagekunst og plantesorter var etableringa av de mange stasjonshagene som kom i forbindelse med etableringa av jernbanen.

I 2002 startet Hedmark fylkeskommune å registrere historiske hageanlegg i fylket. I Kongsvinger ble blant anna hagen til Skinnarbøl registrert og i Sør-Odal ble parken til Odals verk registrert. Bakgrunnen for prosjektet var å synliggjøre det mangfold av historiske hageanlegg som finnes i

Hedmark og at det finnes en hagekultur å være stolt av. Det er fortsatt mange viktige hageanlegg som ikke er registrert.

Verneverdi

Hageanleggene er viktige kulturminner. Ofte inngår disse sammen med bygninger i en arkitektonisk helhet. Selve plante er også viktige utfra et kulturhistorisk perspektiv.

Utfordring

Hageanleggene er dårlig dokumentert. Det er svært få dokumentert hageanlegg i området og for hvert år forsvinner viktige elementer og i enkelte fall hele hager. Det bør gjennomføres et større dokumentasjonsprosjekt i kommunene for å sikre kunnskapen om de forskjellige typene av hageanlegg. Prosjektet må også medvirke til å skape begeistring ovenfor eierne og inspirere til bevaring av anleggene.

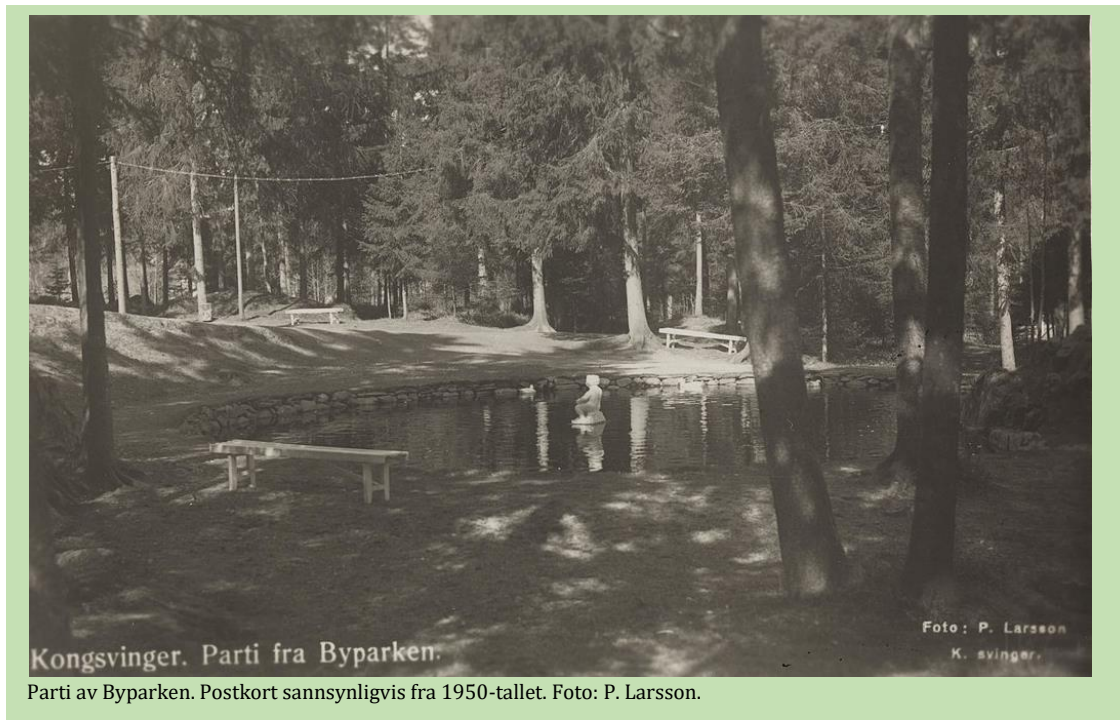
Byparken, Kongsvinger

Det var selskapet for «Kongsvinger Bys vel» som tok initiativet til at Byparken ble skapt. Selskapet ble stiftet allerede i 1885 og selskapet står bak flere av byens parker som Badeparken i Øvrebyen (1893) og Bankparken ved stasjonen (1925). Byparken ble etablert 1925 og finansieringa av parken kom fra overskuddet i «Kongsvinger Øl- og vinsamlag» der alkoholsalget sikret inntekter.

Byparken ble tegnet av Norges første professor i landskapsarkitektur, Olav L. Moen (1887–1951), som også anla det berømte anlegget rundt Norges landbrukshøgskole på Ås (Nå NMBU). Olav Moen grunnla landskapsarkitektur, tidl. hagekunst som fag i Norge ved Norges landbrukshøgskole (NLH), nå NMBU.

Byparken ble utformet som en folkepark etter svenske forbilder. Det fans en rekke bygninger i parken, en kiosk, et hus for tombola og skytebane og et dansegulv. Byparken var inngjerdet. Det fans også tanker og ideer om å utforme Byparken som en «stadspark» etter forbilde fra Arvika der Stadsparken som er tilknyttet Sågudden friluftsmuseum er et åpent område med stier, vanddammer, blomster, plener og trær. Byparken i Kongsvinger ble en blanding av disse typene som et sted med beplantninger for fornøyelse.

Det var en ide om å etablere et museum i Byparken, men denne ble til etterhvert skrinlagt. Byparken var to ganger i året arena for store Markensshow med landets og Nordens største artister. Byparken ble med alle arrangementene et viktig sosialt treffpunkt i byen. Fra slutten av 1980-tallet begynte gjerdet å forfalle. Økonomien i drifta forsvant. Uteserveringa opphørte først i 1992 og samme år ble anlegget revet. Et minnesmerke over byens falne under annen verdenskrig er plassert på solsiden mot KOBBL-blokka og hver 8. mai blir minnesmerket bekranset. I 2017 ble en lekepark etablert i Byparken, noe som har virket positivt for å øke parkens attraktivitet. I 2019 er deler av Byparken truet av et hotellprosjekt som vil føre til at den vestre delen av Byparken forsvinner.

Verneverdier

Byparkens verdier er mest knyttet til de sosiale livet her, som en folkepark, men allikevel har parken store historiske verdier og som ei grønn lunge midt i byen.

Utfordringer

Byparken er truet av nedbygging. Byparkens betydning for det sosiale livet bør gjenskapes. Byen trenger en møteplass og et sted for rekreasjon.

Jernbanestasjonenes parker

Framveksten av jernbanen i Norge har hatt stor betydning for hagekunsten. Nye stasjonsmiljøer ble oppført langs de forskjellige traseene. En viktig del av disse miljøene var stasjonsparkene. I disse skulle de reisende gis mulighet til rekreasjon før man fortsatte reisen. Parkene sammen med stasjonene ble påkostet og i ettertid viktige kulturminner.

Jernbaneparken, Kongsvinger

Jernbaneverkets første jernbanegartner, og senere slottsgartner, Carl Kaiser (1834-1915) utarbeidet hageplaner etter engelske forbilder for Hovedbanen, Kongsvingerbanen og Grensebanen i årene 1851-65. Viktige rester etter disse hageanleggene er fortsatt bevart langs Kongsvingerbanen og Grensebanen. De engelske hageanleggene ble erstattet av mer formale parkanlegg i perioden 1920-45. Bak disse sto NSBs egne anleggsgartnere som bidro til å opprettholde parkkulturen innenfor etaten til frampå 1960-tallet.

Parken har gjennomgått mange forandringer og det er ikke mye igjen av den gamle parken. De eneste restene av den gamle jernbaneparken finner vi langs bygningens gavlparti mot vest.

Verneverdi

Stasjonsparken sammen med stasjonsbygningene utgjør et viktig kulturmiljø i byen. Verneverdiene som representanter for ei lite påaktet side av jernbanens og parkkulturens historie. Stasjonsmiljøet er vernet i reguleringsplanen. I planen inngår og parken og utearealet.

Utfordring

Stasjonsparken har med tiden nesten helt blitt borte, noe som kraftig har redusert de kulturhistoriske verdiene. Hagen er sammen med stasjonsbygningen og den inntilliggende bankbygningen et viktig miljø i denne delen av byen. Det er viktig at parkens verdier ikke forringes. Parken bør restaureres, og der det stilles krav til ivaretaking av det kulturhistoriske miljøet. Til dette området bør også parken på stasjons framside inngå. Her bør man utgå fra de opprinnelige tankene og ideene som fans. Utforming av plattformer, utemøbler, beplantning og teknisk utrustning bør skje i samsvar med stedets kulturhistoriske verdier.

Skarnes stasjonspark, Sør-Odal

Jernbaneparken ved Skarnes er som parken Kongsvinger stasjon trolig utarbeidet av Jernbaneverkets første jernbanegartner, og senere slottsgartner, Carl Kaiser (1834-1915). Han utarbeidet hageplanene etter engelske forbilder for Hovedbanen, Kongsvingerbanen og Grensebanen i åra 1851-65. Rester etter disse anleggene er fortsatt bevart langs Kongsvingerbanen og Grensebanen.

De engelske hageanleggene ble erstattet av mer formale parkanlegg i perioden 1920-45. Bak disse sto NSB's egne anleggsgartnere som bidro til å opprettholde parkkulturen innenfor etaten til frampå 1960tallet. Parken ved Skarnes stasjon ble i forbindelse med etableringa av rundkjøring og endringer i området kraftig redusert.

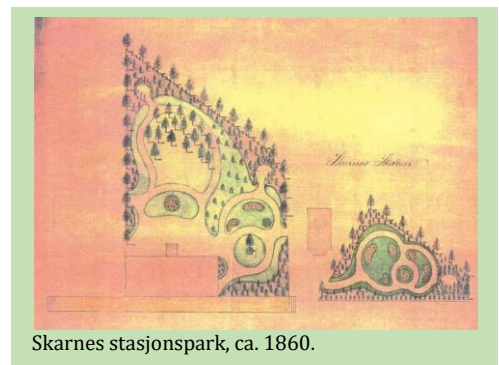
Bilde fra den gamle stasjonsparken på Skarnes. Fotograf ukjent.

Verneverdi

Stasjonen med parkarealet og stasjonsbygningene utgjør et viktig kulturmiljø i byen. Verneverdiene som representanter for en lite påaktet side av jernbanens og parkkulturens historie. Stasjonsmiljøet er vernet i reguleringsplanen.

Utfordring

Stasjonsshagen har med tida blitt kraftig forenklet og forminsket, noe som har redusert de kulturhistoriske verdiene. Parken bør gjenskapes og få tilbake store deler av det arealet den en gang hadde. En restaurering vil også skape ei grønn lunge i byen. Ei grønn lunge vil også skape forutsetninger for å koble de begge de to bydelene sammen. Dette er særlig av interesse med tanke på den undergangen som er tenkt bygd. Ei gjenskaping av hagen vil stille krav til areal. Tilbakeføring må skjer på et dokumentert grunnlag og at de kulturhistoriske verdiene sikres.

Skarnes stasjonspark, ca. 1860.

28. Kulturminner og friluftsliv

I vårt område fins det mange interessante kulturminner. Noen av disse kulturminnene er tilgjengelige via forskjellige leder og er viktige turmål. Ved å tilrettelegge diverse kulturminner som turmål og få mennesker til å besøke dem oppnår vi flere forskjellige ting; det gir folk mulighet til fysisk aktivitet, samtidig som kulturminnene gir oss stimulans. Vi blir også mere bevisst på vår egen historie og hva de betyr for oss mennesker. Ledene og viktige turmål har sine utfordringer blant anna kostnadene ved å holde dem vedlike. Mye av arbeidet med å holde leder og turmål vedlike utføres av lag og foreninger. Uten dem hadde ikke disse leder og turmål vært det de er i dag.

Finnskogleden

Finnskogleden er en led i grenselandet mellom Sverige og Norge. Leden ble etablert i 1992 og er et resultat av en ide lansert av Anne Lise Skarderud og ARKOs virksomhet. Et samarbeid mellom 3 svenske og 6 norske grensekommuner, (Arvika – Kongsvinger). ARKOs virksomhet støttes av bl.a. Nordiska Ministerrådet. Finnskogleden er ca. 240 km lang gjennom skogens natur og kultur. Leden starter i Morokulien, på grensa mellom Eidskog og Eda, ved grenserøys nr. 67 (uppført i 1754) og slutter i Søre Osen, Trysil. Langs leden fins flere overnattings- muligheter. Leden krysser grensa mange ganger og er i Norge markert med blå farge, og i Sverige med oransje. I gamle dager var man nødt til å vandre, nå går man for moro skyll. Leden gir et innblikk i Finnskogens kulturarv. De som vandrer får føle at kroppen fungerer samtidig som man får oppleve naturen med alle sanser og får mulighet til å lære seg om kulturen og om landskapet.

Historiske vandreruter – Finnskogsrunden

Historiske vandreruter er et samarbeid mellom DNT og Riksantikvaren for å løfte fram gamle ferdselsveier. Målet med satsingen er å øke kjennskapen til gamle ferdselsruter. Disse rutene vil gi flotte friluftsopplevelser i kombinasjon med opplevelse av en unik kulturarv. Ferdselsrutene er like gamle som de bosetningene vi har og alle typer av mennesker med forskjellige roller i samfunnet har benyttet seg av dem.

Mange av de gamle ferdselsveiene er for lengst forsvunnet. Til tross for dette er det mange stier og ferdselsårer igjen. Gjennom satsingen Historiske vandreruter vil de gamle ferdselsrutene få nytt liv som turruter med egen merking og informasjonstavler underveis, i tillegg til at rutenes historie og kulturminner formidles ved bruk av digitale plattformer.

Finnskogsrunden ble etablert i 2015 med økonomisk tilskudd fra Den Norske Turistforening og Riksantikvaren. Finnskogsrunden ligger på den sørlige delen av Finnskogen og er ca. 50 kilometer lang. Den følger hovedsakelig sti i skogsterreng, noe grusvei og en liten del asfaltert vei.

På bygdetunet i Austmarka står ei informasjonstavle. På Finnskogsrunden kan du oppleve et tverrsnitt av Finnskogens særegne skogfinske historie og kultur, gjennom eksempler på kulturlandskap, kulturminner og severdigheter som Finnskogsrunden fører deg til. I tillegg opplever du variasjonene i Finnskogens natur og skoglandskap, og andre typer kulturminner.

7-torpsrunden, Kongsvinger

Runden er ei vandring som krysser grensen mellom Hedmark og Värmland. Langs runden passeres det 7 gamle torp på Finnskogen. Rundturen er knyttet til Finnskogleden ved Lebikko og ved Lomstorpet i Sverige. Turen er ca. 8,2 km lang og samtlige plasser er skiltet. Runden er populær og det mange skoleklasser som går runden.

Skihytta Øvre Tjernsli, Kongsvinger

Kongsvinger idrettslags skihytte, Tjernsli var opprinnelig en plass under Grønnerud østre. Plassen ble ryddet etter 1820 og frikjøpt tidlig. I 1918 kjøpte Mentz og Hans plassen av Anton Gransæter, men de solgte allerede året etter det gamle våningshuset til Kongsvinger idrettslag med bygsel på 99 år på den grunn huset står. Denne avtalen ble inngått før plassen ble skylddelt, og de fikk skjøte på eiendommen. Den hytta som nå står like vest for Skihytta, ble satt opp av Mentz og Hans i 1927 som erstatning for det gamle hjemmet. Bygningsmiljøet består av det gamle våningshuset med uthus og den private hytta fra 1927. Bygningsmiljøet med skihytta er et viktig turmål i Kongsvinger. Det er mange som har tilknytning til stedet og det er derfor et viktig kulturminne i kommunen.

Pilegrimsleden

I Norge er pilegrimstradisjonene lange og sterke. En av de eldste skriftlige kildene som beskriver disse tradisjonene er beretningen fra Adam av Bremen, som rundt år 1075 reiste sjøveien fra Bremen til Nidaros på visitas som utsending fra erkebiskopen i Hamburg. Adam av Bremen beskrev Trondheim som nordmennenes viktigste by, med tilstrømmingen av mennesker som søkte helbredelse ved graven til helgenen Olav. Nidarosdomen og Olavs grav var landets største pilegrimsmål i middelalderen, men også stavkirken i Røldal, kapellet på Filefjell, klosteret på Sunniva-øya Selje var viktige steder som ble besøkt av mange pilegrimer.

Innføringen av reformasjonen i 1537 satte en stopper for helgendyrkelse og pilegrimsvandring, og det ble slutt på de kirkelige Olavs- og olsoktradisjonene i Norge. Først i 1897 ble feiringen tatt opp igjen og da i Trondheim. På 1950-tallet skjer en vitalisering av Olavs- og olsoktradisjonene og det begynte det å komme enkelte grupper med pilegrimer til Nidarosdomen, og pilegrimer på vei mot Trondheim og Nidarosdomen har besøkt Eysteinkyrkja på Dovrefjell hver sommer siden den ble vigslet i 1969. I 1997 ble Pilegrimsleden i Trondheim offisielt innviet, noe som innebar at arbeidet for å legge til rette for pilegrimsvandring langs gamle veifar mot Nidarosdomen i Trondheim startet opp. I 2010 ble det regionale pilegrimssenter langs Gudbrandsdalsleden fra Oslo til Trondheim som satsingsområde etablert og samme år fikk Pilegrimsleden status som Europeisk Kulturvei, og året etter ble pilegrimssatsingen tildelt Den Norske Friluftslivsprisen.

Med statlig strategi for pilegrimssatsingen og etablering av Nasjonalt pilegrimssenter i 2013 ble satsingen ytterligere styrket. Pilegrimsleden som fenomen er en voksende trend internasjonalt, noe som også treffer fl er og fl er nordmenn. De siste årene har antallet vandrere på kortere og lengre turer langs pilegrimsleden økt for hvert år, parallelt med at det har blitt etablert stadig flere pilegrimsleder. Pilegrimsvandring omfattes av langvandrere, organiserte grupper og de som går korte dagsvandring i sine nærmiljø. Norsk natur og kultur, stillhet, lokal mat, kirkerom, gjestfrihet og nærhet er kvaliteter ved Pilegrimsleden – St. Olavsveiene til Trondheim som gir muligheter til å øke antall vandrere og styrke verdiskapingen og den positive utvikling langs pilegrimsledene. For å lykkes med dette er det avgjørende å bygge videre på de gode erfaringene lokal og regional forankring og eierskap har gitt, og ruste opp flere av de godkjente ledene etter modell fra Gudbrandsdalsleden. En av forutsetningene for dette er at de statlige tilskuddene økes i takt med veksten.

Verneverdi

Leder og turmål er viktige for å få komme ut i naturen. Dette er særlig viktig med tanke på at vi mennesker ikke beveger oss så mye som vi bør for å må godt. Ved å koble gode opplevelser og informasjon om forskjellige kulturminner gis også mennesker stimulans.

Utfordringer

For at leder og turmål skal kunne brukes kreves et jevnlig vedlikehold. Videre er det på mange steder lite med informasjon om kulturminner som ligger langs leden og som kan gi gode opplevelser. Det bør utarbeides en strategi for hvordan turstiene og ledene i kommunene kan utvikles der kulturarven er en viktig del.

29. En stilhistorisk reise gjennom Sør-Odal og Kongsvinger

Barokk, cirka 1650-1750

Barokken var dominerende i Europa på 1600- og fram til ca. 1750. Tiden på 1600-tallet var enevoldsherskernes tidsalder og arkitekturen gjenspeiler dette med sentralperspektiv og tunge volumer i barokkbygningene. Parkanlegg med rette alléer og lange siktlinjer er uttrykk for stilen.

Kjennetegn

I barokkens arkitektur fokuserte man ofte på illusjon og dramatiske virkemidler som kontrast og forsvinningsperspektiv. Derfor har fasadene ofte vegger med variasjon av innskutte og utskytende partier. Symmetri er viktig og sentralperspektivet ble ofte brukt: Bygningenes indre form kunne ha fløyer hvor man kunne se gjennom mange rom fordi dobbeltdørene var symmetrisk og likt plassert, slik at man fikk visuelt forsvinningsperspektiv (dører plassert i såkalt «*en filade*»).

Vinger kirke. Foto: Hans Johnsson

Vinger kirke har klare barokktrekk med løkkuppel, markert inngangsparti i tårnet, partiene i tårnet med avrundede luker. Barokkens bygninger er rektangulære bygninger med fasader med innskutte og utskytende partier, ofte med utskytende sidefløyer. Streng symmetri i vindusplassering og inngang på midten. Inngangspartiet var ofte rikt dekorativt utformet, ofte med halvplastisk gavlfelt over dørene og halvplastiske søyler. Oftest tunge store valmtak med svai nederst. Fasader med stor dekorativ variasjon, innskutte/utskytende parter, søyler/halvflate søyler, buer over vinduspartier m.m. Ofte doble vinduer, høye vertikale med stor sprosseinndeling.

Rokokko, cirka 1750-1800

Rokokko oppsto i Frankrike mellom 1720-30. Stilen spredte seg raskt i Europa og kom til Norge cirka 1750. Rokokkoen viderefører mange av barokkens stilidealer, med et lysere og lettere preg, og gjerne med åsymmetri. Rokokkoen ble ofte beskyldt for å innebære virkelighetsflukt og nytelsessyke. Begrepet rokokko kommer fra et av de mest foretrukne dekorelementene: den såkalte «rocaille», et slags muslinglignende skjell med asymmetrisk form. Ordet rokokko kommer også fra fransk (spesiell «klippeform»). I Norge fikk rokokko stor innflytelse gjennom rosemaling med rokokkokarakter som ble brukt langt utover på 1800-tallet. Interiører med rom fylt av veggbilder malt rett på veggene med lyse scenerier, rosemaling, og ådring i lyse farger er typiske rokokkotrekk i Norge.

Odals verk, Sør-Odal. Foto: Hans Johnsson.

Rokokkoens bygninger hadde ofte rektangulære grunnplan, fasader med innskutte og utskytende partier, ofte med utskytende sidefløyer. Symmetrisk vindusplassering og et inngangsparti midt på bygningens fasade. Takene var oftast lette, valmtak med svai; «kina-vipp» nederst. Mansard-tak (valmtak med knekk og bratt fallende valm) forekom også. Fasadene var ofte dekorative med variasjon med innskutte/utskytende parter, søyler, buer over vinduspartier

m.m. Assymetri kan forekomme. Bruk av svungne og dynamiske ornamenter og «rocailler» (muslingform) i fasade-elementer. Inngangsdøra var gjerne ei dobbeltdør, rikt dekorativt utformet, ofte med halvplastisk gavlfelt over dørene og halvplastiske søyler, mens vinduene gjerne var doble og høye vertikale med småruter og stor sprosseinndeling.

Empire, cirka 1800-50

Empire og sen-empire er stilnavn på stadier i klassisistisk arkitektur. Begrepet «empire» har navn etter Napoleons keiserdømme fra 1804 til 1815. Senempire blir brukt om stiluttrykket i senere arkitektur fra cirka 1830 til 1850. Datidens utgravninger i Pompeii på tidlig 1800-tall skapte interessen for klassisk romersk og gresk arkitektur. Napoleons felttog til Egypt i 1798 økte også fokus på klassisk egyptisk arkitektur, mens gresk frihetskamp i 1820-årene også influerte. Egentlig var greske templer og romerske praktbygg malt i sterke farger eller utsmykket med steinarter i sterke farger og mønstre. Disse gikk tapt gjennom tiden. Dermed oppsto en feilaktig fortolkning i ettertid med det kjølige og lyse mur-preget som ses i mange empirebygninger.

Den blekrosa palasslignende empirebygningen Skinnarbøl ble av svenskene kalt Grenseslottet. Bygningen som er oppført av stampet jord ble oppført mellom 1809-1848. Bygningen er oppført i empirestil med en firkantet omsluttende bygningsstruktur. Fasadene er symmetriske i antall vinduer og inngangsparti på midten. I empire-bygninger søkte man enkelhet ved bruk av stramme former og rene plan. Vinduene var gjerne rektangulære og plassert i streng symmetri. Vinduene hadde som regel inndeling med seks eller åtte ruter. Inngangspartiet er tydelig markert med egen midtgavl og med trappeavsats. Bygningens plassering i landskapet og den alle som leder besøker opp til gården gir en forsterkende effekt. Bolighus med rektangulær form.

Sveitserstil / dragestil / historisme, cirka 1850-1900

Sveitserstil var dominerende stilretning i Norge fra cirka 1850. Stilarten fins i Norge primært i trehus. Betegnelsen sveitserstil er noe misvisende. Den består av tradisjonell trearkitektur fra flere deler av Europa. I Norge var tysk arkitektur en sentral inspirasjonskilde. Direkte påvirkning ser man f.eks. i Günther Schüsslers trearkitektur på Kongsvinger. I Kongsvinger og i Odalen fikk denne stilen stor påvirkning i og med den omfattende byggevirksomheten i denne perioden.

Arkitekturen kjennetegnes av rektangulære bygninger, ofte med midstilt verandautbygg i to etasjer, saltak, etterhvert korte bratte tak med 90 graders vinkel fra mønet og utoverhengende tak. Veggene karakteriseres av høvlet stående panel (bindingsverf fasader), av og til med utskårede dekorband som markerer etasjeskiller. Rikt utskåret snekkerglede gjerne i glassverandaer og verandagavler som er midstilt på fasaden og danner bygningens visuelle hovedelement. Arkitektoniske detaljer ble ofte malt i kontrastfarge for å synliggjøre strukturen i bygningen. Ofte dobbeltdør i inngangspartiet. Vinduene var ofte rektangulære vinduer, doble med midtstolpe og med losholt, som danner en korsform (såkalte «korsvinduer») eller T-postvinduer (vindu med midtstolpe nederst og helt felt øverst, slik at det oppstår en visuell T, derav navnet «T-post-vindu».

Sveitserstilen fikk cirka 1800-tallet en form for videreføring i dragestil hvor stavkirkemotiver som mønekam på taket og dragehoder i møne-avslutningen var hyppig brukte innslag. Mens de fleste sveitserstilshus ble oppført i panelt bindingsverk, var de mest kjente dragestilshusene gjerne oppført i laftet tømmer. På begynnelsen av 1900-tallet ble sveitserstilen og dragestilen avløst av en nasjonalromantisk og mer barokkpreget stil som kunne ha nasjonale innslag, ofte i kombinasjon med stilelementer fra jugend.

Byggmester og arkitekt Günther Schüssler
Günther Schüsslers bygninger er oppført i nygotisk stil (historisme) og sveitserstil. Særlig sveitserstilen ble utbredt i Kongsvinger-området fra cirka 1860, takket være Schüsslers bygninger. Som byggmester oppførte Schüssler også ei rekke kirker og han restaurerte flere kirker i Kongsvinger og Sør-Odal kommune. Günther (egentlig Johan Heinrich Günther) Schüssler (født 1835 i Thüringen, Tyskland, død 1898 i Norge.) var utdannet byggmester. Rundt 1870 bosatte han seg fast i Kongsvinger. I byen har han tegnet ei rekke bygninger samt ledet oppføringa av husene. Hans tidligste arkitekt-oppdrag på 1850-tallet i Kongsvinger var private villaer, blant dem hans egen villa (1859) i Oberst Krebs gate. Günther Schüssler fikk oppdrag da Kongsvingerbanen på 1860-tallet ble anlagt, og han samarbeidet med arkitektene Heinrich Ernst Schirmer og Wilhelm von Hanno om utforming av jernbanelstasjoner. Han var byggmester også ved oppføring av stasjoner på Randsfjordbanen i 1868/69 etter tegninger av arkitekt Georg Bull, og rundt 1871 oppførte han Bulls stasjonsbygninger langs deler av Røros-banen. Han oppførte også i 1893 stasjonsbygninger tegnet av Paul Armin Due langs deler av Solørbanen.

Schüsslers oppførte bygninger/ restaureringsprosjekter i utvalg: Lunderbye Nor (1858), Rolighed, restaurering av Oppstad kirke, Sør-Odal (1875), ombygging av Brandval kirke (1877), Kongsvinger middelskole (nå Øvrebyen VGS, 1880, etter tegninger av arkitekt Jacob Wilhelm Nordan) og ombygging av Vinger kirke, Kongsvinger (1898).

Lundebye Nor, Kongsvinger, tegnet av Schüssler. Foto: Hans Johnsson.

Jugend, cirka 1890-1915

Jugend-stilen oppsto rundt 1890 og varte til ca. 1915. Da første verdenskrig brøt ut i 1914, satte dette stopper for det rike formspråket. I Frankrike er stilen kjent som "Art nouveau", mens i Tyskland «Jugend» og i Østerrike brukes "Sezession". I Norge brukes begrepene jugend og art nouveau om hverandre, men dette er ikke helt korrekt. Selv om uttrykkene har mange fellestrekk, var fransk art nouveau mer organisk og slyngende enn tysk jugend som ofte hadde enklere uttrykk med rette linjer.

Skogtun/Avholdsbygningen på Skarnes. Foto: Hans Johnsson.

Arkitekturen kjennetegnes av rektangulære bygninger, tak av forskjellige former som saltak, valmtak, mansardtak (valmtak med knekk og bratt fallende valm). Fasadene hadde ofte organiske linjer, ofte med avrundede fasader, buede vinduer og slyngende former preger begge bygninger. Ofte utskjæringer med stiliserte blomster (liljer) dyremasker og dragestilsslyng går ofte igjen. Buede linjer over vinduer og dører ble en del brukt. Vinduene var ofte buede, ofte rektangulære vinduer, delt inn i flere felt, gjerne

med separat felt med smårutet felt øverst (såkalt «Hoffmann-vindu» etter arkitekt Josef Hoffmann).

Galterud stasjon, tegnet av Paul Armin Due og oppført i 1902, er også den oppført i jugendstil. Foto: Hans Johnsson

En av dørene. Foto: Hans Johnsson

Nyklassisisme, cirka 1920-30

Rett etter første verdenskrig fikk man "20-talls klassisismen" eller nyklassisismen som preget norsk arkitektur i perioden fra 1920 og frem til ca. 1930.

Arkitekturen viste inspirasjon fra gresk og romersk antikk, men forbildet er i hovedsak 1800-tallets rene empire. Stilarten var preget av et strengt formspråk, og tok som sagt opp i seg mange elementer fra empirestilen (ca. 1800-1820), men også tidligere klassiske innslag som barokk og rokokko. Nyklassisismen oppsto i europeisk sammenheng like før utbruddet av første verdenskrig i 1914. I Tyskland skrev arkitekt og byplanlegger Heinrich Tessenow boken "Der Wohnhausbau" i 1909 og tegnet et nyklassisistisk hus (Festspillhus i Dresden) som sto ferdig allerede i 1911.

Rødgården på Skarnes. Bygningen er oppført på 1920-tallet i nyklassisisme. Foto: Hans Johnsson.

Nyklassisismen karakteriseres av bolighus med rektangulær form. Fasadene var strengt symmetriske i antall vinduer og inngangsparti på midten. Takene var ofte valmtak eller større barokkinspirerte valmtak som gjerne hadde en svingende form helt nederst mot takskjegget. Også halvvalmet tak og mansardtak ble brukt. Panel og utvendig listverk ble enklere enn i det foregående tiår. Fasadene ble preget av klassiske søyler, tempelgavler og gesimser med tannbord (tannsnitt). Fasadenes hjørner fikk normalt brede hjørnekasser med søyleimitasjon. Vinduene var ofte svakt rektangulære i vertikaler og hadde sprosser med inndeling i småruter, eller de var inndelt i seks eller åtte ruter etter skjema fra empiren. Gjennom det strenge skjematisk skjema ble boligens inngang ofte plassert på midten av frontfasaden, med trappeavsats.

Funksjonalisme, cirka 1930-45

Mot slutten av 1920-tallet fikk funksjonalismen i Norge rask utbredelse etter at første funkishus sto ferdig, Skansen Restaurant (1927) som lå ved Akershus festning i Oslo. I denne bygningen iverksatte arkitekt Lars Backer alle le Corbusiers idealer i artikkelsamlingen "*Mot en arkitektur*" (Vers une architecture) fra 1923.

Våningshus på Roverud av en type funkis som ble svært vanlig. Foto: Hans Johnsson.

Funksjonalistisk arkitektur var basert på fem kjennetegn slik de ble definert av Le Corbusier på 1920-tallet: 1) Pilotis-prinsippet som innebar at bygningen skulle reises på søyler. 2) Prinsippet om fritt plan hvor et bygningsskjelett gjorde ytre bærevegger overflødige. 3) Prinsippet om vindusbånd hvor sammenhengende vindusrekker kunne strekkes over hele ytterveggenes lengde. 4) Prinsippet om fri fasade hvor fasaden skulle utformes som en logisk konsekvens av grunnplanen og de indre behov. 5) Takterrasse-prinsippet hvor huset skulle bygges med flatt tak og takterrasse for å utnytte taket og gi rom for sollys og luft.

Funkisarkitekturen kjennetegnes av en rektangulær eller kvadratisk form, kan ha mindre halvsirkelutbygg, eller sirkulær avslutning på ene siden. Klare soneinndelinger i interiør; små

En funkisbygning langs Glommengata. Bygningen er svært autentisk. Foto: Hans Johnsson

«laboratoriekjøkken» med eget anretningsrom, stue, små adskilte barnesoverom, bad og toalett er normalt også adskilt. Veggene ofte i mur eller tegl, men det er også vanlig med liggende panel. Rene fasader uten ornamenter, vinduer, dører og rekkverk (gjerne i metall som jern) er fasadens eneste dekor. I trepanel-fasader er det gjerne stående høvlet panel. Takene er ofte flate, men i Norge også saltak, eller flatt tak med svak skråning/helling. Vinduene er ofte rektangulære. Doble midtpostvinduer var vanlig. Større stuevindu: ofte ren vindusflate uten inndeling, eller stort rektangulært vindu med et mindre sidevindu

med samme høyde. Runde vinduer kan også forekomme. Inngangspartiet var ofte plassert på gavlen, eller som del av hovedfasade, asymmetrisk plassert.

30. Ordliste og begrepsavklaringer

Administrativt fredete kulturminner (forskriftsfredete)

Utvalgte verdifulle kulturminner i statens eie som ikke er formelt fredet etter kulturminneloven, men som er forutsatt behandlet som om de er fredet, omtales som administrativt fredet.

Ordningen ble innført for statens bygninger etter lov om bygningsfredning i 1920. De kan fredes gjennom forskrift (klml §22a) slik som ble gjort for blant annet Forsvarets bygninger.

Askeladden

Den offisielle databasen over alle kulturminner og kulturmiljøer som er fredet etter kulturminneloven (fornminner og nyere tids kulturminner. Her finnes også de listeførte kirkene. I tillegg til dette ligger også registrerte skogfinske bosettinger (se vedlegg) i Askeladden. Det er også laget et eget lag for kommunale kulturminner. Databasen eies og driftes av Riksantikvaren.

Automatisk fredete kulturminner etter kulturminneloven er:

- Kulturminner fra tiden før 1537 (reformasjonen) (§ 4 første ledd).
- Samiske kulturminner eldre enn 100 år (§ 4 annet ledd).
- Erklærte stående byggverk fra perioden 1537-1649 (§4, 3. ledd).
- Alle kulturminner på Svalbard eldre enn 1945.
- Mer enn hundre år gamle båter, skipskrog, tilbehør, last og annet som har vært om bord, når det ikke er mulig å finne eier (§ 14 første ledd).

Bevaring (bevaringsverdig og verneverdig)

Begrepe brukes om hverandre og betyr det samme, at et kulturminne eller kulturmiljø er så verdifullt at det bør bevares/ vernes på en eller annen måte. Ofte brukes bevaringsverdig om kulturmiljø eller om kulturminner som bør reguleres til spesialområde bevaring av kommunen, men innebærer ikke i seg selv noen formell vernestatus.

Byggeskikk

Begrepet brukes som betegnelse for et bestemt grunnpreg eller en bestemt måte, eller skikk, å bygge og utforme hus og husgrupper på, knyttet til et sted eller en region, og som uttrykk for stedet eller regionen. I begrepet byggeskikk kan det også – noen mener bør det også – rommes nytolkninger av det stedlige preg. Begrepet brukes ofte om folkelig byggetradisjon, og forutsetter en vesensforskjell fra arkitektur med hensyn til hva som ligger til grunn for hvordan husene blir til. Med det menes at skikk og tradisjon er det som først og fremst betinger utformingen av husene. Samtidig er byggeskikken gjerne inspirert av impulser fra arkitekturen, og omvendt.

Fredet/ fredning

Begrepet brukes bare om kulturminner som er fredet av Riksantikvaren etter kulturminneloven. Disse fredningene kalles gjerne administrativt fredete kulturminner, eller forskriftsfredete kulturminner.

Fornminne

Et automatisk fredet kulturminne kalles også ofte for et fornminne. "Arkeologisk kulturminne" er også ofte brukt.

Immateriell kultur er en betegnelse for åndelige kulturytringer, så som folkediktning, språk, sosiale skikker, ritualer, samt kunnskaper og ferdigheter knyttet til tradisjonelt håndverk. Immateriell kultur er dessuten brukt om ideer og menneskelige erfaringer i form av nedarvede tanker og handlingsmønstre.

Kulturlandskap

Landskap med de spor som menneskers liv og virksomhet har etterlatt seg betegnes som kulturlandskap. Begrepet brukes ofte i forbindelse med landbrukets kulturlandskap, men i kulturminnevernet brukes begrepet også i videre forstand, f. eks i forhold til skog- og naturområder med kulturminner, industrimiljøer, tettsteder osv.

Kulturmiljø

Områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng, betegnes som kulturmiljø (jfr klml §2.2.).

Push and pull

Forståelsen av migrasjon domineres av en teoridannelse innen nasjonaløkonomien. Et sentralt moment innen denne teorien er at hvert enkelt individ avgjør å migrere ved å vurdere såkalte «push & pull» faktorer. Push-faktorene er de negative faktorene som «dytter fra seg» folk og dermed fører til ut-migrasjon, mens pull-faktorene som er positive, «drar til seg» folk og fører dermed til innmigrasjon. Disse faktorene inngår i en individuell rasjonell vurdering som prøver å finne den beste løsningen.

Regulering til hensynssone bevaring

Bygninger, bygningsmiljøer, fornminneområder og andre arealer kan vernes gjennom plan- og bygningsloven, ved å bruke reguleringsformålet "spesialområde bevaring". Det kalles regulering til bevaring. Vedtak fattes av kommunen med hjemmel i plbl §25.6.

Skjøtselsplan

En skjøtselsplan er ofte tatt frem for at de verneverdier som en bygning eller et kulturmiljø har skal kunne sikres for framtida. Planen omhandler vedlikeholdet, men verneverdiene defineres ofte i slike planer, alt for at disse skal kunne ivaretas etter beste evne for framtida.

Undersøkelsesplikt

Begrepet viser til klml §9, og gjelder automatisk fredede kulturminner. De regionale kulturminnemyndighetene plikter å undersøke om et tiltak vil virke inn på automatisk fredede kulturminner. Undersøkelsen starter ved at planen for tiltaket sendes til de regionale kulturminnemyndighetene. Det vil da avgjøres om det i forbindelse med tiltaket er nødvendig med en kulturvernaglig registrering. I de sakene det kreves nærmere registrering, vil den kulturvernaglige uttalelsen komme i etterkant av undersøkelsen.

31. Kilder

- Aarbrek Vidar: De landmilitære forberedelser i 1905, foredrag Oslo militære samfunn, 3. juli 2009.
- Aktivitetshåndboka. Fysisk aktivitet i forebygging og behandling. Helsedirektoratet. Oslo
- Austmarka Historielag; Krigsminner fra Austmarka 1940-1945.
- Bech, Toppen (2000). Herskapelig. Norge rundt på 1. klasse. Oslo: Kagge. s. 104–115. 2000.
- Berg Roald: Profesjon, union, nasjon: 1814-1905, bind 2 av Norsk forsvarshistorie.
- Brynn, Olaf; Kongsvinger –En historisk oversikt 1682-1854-1929. 1629
- Coldevin, Axel: Norske storgårder. 1. Oslo: Aschehoug. s. 321–334. 1950
- Eliassen m.fl., Tidslinjer 1 – Verden og Norge, Oslo 2007
- Flåøyen, Jostein: Fossumstrøkets festning – Norges største innlandsfestning etter 1905 Foreningen for Høytorp fort 2009.
- Fulland, John: Byparken, Kongsvinger- en personlig historikk I Solør-Odal nr. 3 2018.
- Gustavsen, Lars mfl: Georadarundersøkelse ved Furulund kirkested. NIKU oppdragsrapport 42/2016.
- Hauge, Yngvar: Fra herregården og fra bruket. Oslo: Aschehoug. 1943
- Johnsson, Hans: Den skogfinska bebyggelsen. En studie av skogfinska byggnadstraditioner i gränstrakterna mellan Sverige och Norge. Mastergradoppgave. Göteborgs universitet. 2008:22. 2008
- Kirkeby, Birger: Odalsboka. Fellesbind for Nord- og Sør-Odal. Bygdehistorie inntil 1819. 1966. Lørenskog: Sør- og Nord-Odal kommuner.
- Kongsvinger kommune: Kongsvinger- byen og folket. 2004
- Mathisen, Ingeborg: Nytt liv i gamle hager. Registrering av historiske hager i Hedmark. 2012.
- Meldalen, Trygve: Roverud kirke 50 år. I Brandvalitten nr 2. 2019
- Noer, Halvor: Georadarundersøkelse ved Furulund kirke på Brandval vestsiden. I Brandvalitten nr 1. 2019.
- Opsahl, Helge R.: Odals Værk
- Røyrane, Eva: Norges låver. 2015.
- Seglsten, Johan: Fremad til lys og liv. 2014
- Seglsten, Johan, Kongsvinger-Vinger historielag: BYEN VÅR – Gamle Kongsvinger. 2017
- Solberg, B., Jernalderen i Norge, Oslo 2000
- Stang, Georg: Glommenlinjen. Aschehoug 1908.
- Turer og kulturminner på Austmarka og Varaldskogen. Austmarka historielag i samarbeid med Austmarka Utvikling 2014.
- Valebakk, Eva og Geir Thomas Risåsen: Norske slott. Herregårder og gods. 1997
- Vigeland, Nils P.: Kongsvinger 1854-1954. 1954